

B ö ö r L á s z l ó :

Nagykőrös gazdasági-társadalmi viszonyai
a két világháború között

/ Doktori disszertáció/

JATE Történettudományi Intézete

Magyar Történeti Tanszék

1 9 7 9

Tartalomjegyzék

Bevezetés	1 old.
I. A népesség száma és a foglalkozási viszonyok	
1/ A népesség számának alakulása	4 old.
2/ Foglalkozási viszonyok	10 old.
II. A Mezőgazdasági népesség és a mezőgazdasági termelés alakulása	
1/ A birtokviszonyok jellemzése	15 old.
2/ A mezőgazdasági népesség összetétele	27 old.
3/ A termelési szerkezet és a szántó-földi növénytermesztés	42 old.
4/ A zöldség-, gyümölcs- és szőlőtermelés	57 old.
5/ Az állatállomány alakulása	98 old.
III. Az ipari- és kereskedelmi viszonyok	
1/ Ipari- és kereskedelmi üzemek	105 old.
2/ A kisipar és a kiskereskedelem	113 old.
3/ Az ipari munkások szervezkedései	125 old.
IV. Politikai és várostörténeti események	
1/ A román megszállás és a fehérterror	134 old.
2/ Az ellenforradalom konszolidációja és a városfejlesztés a gazdasági válságig	
a/ Inség, nyomor és városfejlesztés	144 old.
b/ Kormánypárti városvezetés és a mezőgazdasági népesség szervezkedései	160 old.
3/ A gazdasági válságtól a II. világháborúx kitöréséig	
a/ A város társadalmának helyzete	176 old.
b/ A Független Kisgazda Párt győzelme és széthullása	189 old.
Jegyzetek	214 old.

B e v e z e t é s

Nagykőrös város gazdasági és társadalmi fejlődésében a 2 világháború közötti két évtized alapvető változásokat hozott. A város több évszázados mezővárosi fejlődését lezáró évek során bebizonyosodott a korábbi termelési mód és termelési viszonyok tarthatatlansága.

Az I. világháborút követő területveszteségek megváltoztatták a mezőgazdasági termények értékesítési lehetőségeit, a Nagykőrösön kiemelkedő jelentőségű kerti terményekkel szembeni követelmények hatására pedig átalakult a terménysztruktúra is. Mindez - természetesen - alapvetően kihatott a lakosság helyzetére is: a viszonylagos jóléthez szokott nagykőrösi termelők / a gazdák és az általuk többé-kevésbé rendszeresen foglalkoztatott nincstelenek valamint a város iparossága/, ragaszkodva a hagyományos termelési módhoz, a megváltozott követelményeknek nem tudván eleget tenni, a kapitalista fejlődés során lemaradt. A fő jövedelmi forrást jelentő kerti termelés súlypontja pedig véglegesen a korszerűbb termelési módot alkalmazó, kedvezőbb közlekedési adottságokkal rendelkező Kecskemétre került át. A 2 világháború között a város társadalma megismerte a létbizonytalanságot, a munkanélküliséget, a nyomort. Az állami támogatásból történő látványos városfejlesztés mögött a saját erőből történő fennmaradás mindennapos harcai húzódtak meg.

A létalapjaiban veszélyeztetett társadalom az állandósuló válságból a kiutat a politikai ellenállás irányába kereste. A szervezett munkásság hiánya következtében az értékesítési nehézségeket legközvetlenebbül érző nincstelenek, kis- és középbirtokosok valamint a helyi társadalmi életben vezető szerepet játszó gazdák ellenzékiisége azonban nem tartalmazott - nem is tartalmazhatott - tudatos politikai meggyőződést, a radikális változtatás igényével nem léptek fel. Elégedetlenek voltak sorsuk alakulásával és az azon való változtatás igénye volt ellenzékiiségük mozgatórugója. A valamikor gazdag, a társadalmi- és belvicszályokat csak hirből ismerő várost találóan jellemezte Erdei Ferenc: " Nagykörrös a komor reménységek városa."

A gazdasági és társadalmi ellentmondásokat felszínre hozó, azok megoldására számtalan kísérletet tevő, a városban soha nem tapasztalt élénkségű politikai harcokat eredményező - de a felszabadulás utáni társadalmi fejlődés alapjait mégis megteremtő - két évtized történetének feldolgozása számos kérdés felvetését és vizsgálatát tette szükségessé. A bonyolult és változó, rendkívül összetett és ellentmondásos korszak bemutatását nehezíti a megelőző résztanulmányok hiánya is. Szinte hihetetlen, de tény, hogy az egyik leggazdagabb helytörténeti irodalommal rendelkező város e különösen jelentős két évtizedének történetéről számottevő tanulmány vagy átfogó igényű feldolgozás nem készült.

Tisztában vagyunk azzal, hogy jelen tanulmányunk is csupán csak egy kísérlet lehet a város gazdasági és társadalmi viszonyainak bemutatására. Tanulmányunk szükségszerűen vázlatos: számos kérdést csak érint, de fel nem dolgozza azokat. Bizunk azonban abban, hogy e hiányosságok, a fel nem dolgozott részletek a további kutatások következtében részletesebben feldolgozzák és kiegészítik szerény munkánkat.

Nagykőrös város két világháború közötti történetének kutatása szép feladat, melynek eredményeképpen - minden kis lépés megtétele után - történettudományunk is jelentékeny mértékben gazdagszik.

I. A népesség száma és a foglalkozási viszonyok

1. A népesség számának alakulása

Nagykőrös város lakott területe és határa a két világháború közötti időszakban lényegesen nem változott.¹ A város határvonalai általában változatlanok maradtak, csupán a város közvetlen környékét alkotó egyes külterületi részeket csatolták - mint belterületet - szorosabban a városhoz. Ez azonban a népesség számának alakulásban közvetlenül nem játszott szerepet. Hasonlóan elhanyagolható hatása a város lakosságának foglalkoztatása szempontjából is, hiszen a várost közvetlenül körülvevő termelési övezetben csupán a mezőgazdasági termszerkezet változott, a népesség számát alapvetően meghatározó birtokviszonyok nem módosultak jelentősebb mértékben. Vizsgálatunk szempontjából nem kívánunk lényeges különbséget tenni a belterületi és a külterületi lakosság között sem, mert a " külterületi" lakosság egy része - gazdasági körülményeitől és lehetőségeitől függően - változtatta tartózkodási helyét és gyakran élt a belterületen.

A népesség létszáma a tárgyalt korszakban a következőképpen alakult:²

1910-ben	28575 fő
1920-ban	28701 fő
1930-ban	28591 fő
1941-ben	29899 fő

Tehát a város lakossága a régi~~ű~~ és nagy vágyat - hogy 30.000 legyen a létszám - sohasem érte el.

Mi az oka, hogy Nagykőrös népessége lényegében stagnált? Különösen szembetűnő az 1920-1930-as évek közötti 0,4 %-os fogyás, amit az 1930. évi Statisztikai Közlemények a kisiparosok elvándorlásával, illetve a gazdasági cselédek számának fokozatos csökkenésével magyaráz. Az adatok szerint 10 év alatt 2.066 lélek vándorolt el - az összes népesség 7,2 %-a - míg a természetes szaporodás ezen időszak alatt csak 1.956 fő /6,8 %/ volt. Ugyanakkor észrevették azt is, hogy a népesség száma a belterületen csökkent nagyobb mértékben. A külterület lakosai számának - abszolút értelemben vett - csökkenését a külterületek a belterülethez való csatlakozásban látják.

Erdei Ferenc 1937-ben írta a nagykőrösi lakosság jellemzéseként: " A kőrösi magyarság ősi és tömény fajta, igényes és követelődző. Nem tud élni megfelelő levegő nélkül, s vagy kitör és levegőt kér, vagy elpusztul... Tarsolyában van azonban a néma forradalom: az egyke és a teljes gyermektelenség. Nagykőrös népszaporodása már aggodalomra adhat okot, ha van, aki aggódjék emmiatt."³

Az alacsony létszámnövekedést a születések és a halálesetek száma közötti különbség - a természetes népszaporodás - alacsonysága indokolja. Az állami anyakönyvek vizsgálatából kitűnik, hogy míg az 1920-as években a természetes szaporodás évente 215 és 287 között mozgott - tehát átlagosan 7-9 ezrelék - addig 1929-től kezdődően - ekkor 92 a természetes gyarapodás - átlagosan évi 85 - 140 között mozog. / 3-4 ezrelék/ Kiugróan gyenge az 1935-ös esztendő - összesen 36 fő - és 1940, amikor összesen 25 fő a természetes szaporodás. / 1935-ben az elhuzódó gazdasági válság következtében, míg 1940-ben a világháború bizonytalanságai indokolják ezt./

E statisztikát csak jelentéktelen mértékben módosítja, hogy sok nagykőrösi anya - szülőotthon és kórház hiánya miatt - Cegléden illetve Kecskeméten szült, így állami anyakönyvezésre is ott került. Az állami anyakönyvek adatait ugyanis az egyházaknál vezetett bejegyzések is megerősítik. Ezek vizsgálatánál kitűnik, hogy a két legjelentősebb felekezet - a református és a katolikus között egyértelműen a nagyobb lélekszámú reformátusság népszaporulata a rosszabb: az 1920-as években abszolút számokban is alacsonyabb, de ez az 1930-as évekre még feltűnőbbé válik: az amugyis alacsony növekedést a katolikus népesség " hozza", míg a ref. vallásúaknál rendkívül alacsony az újszülöttek és elhaltak közötti különbség. /1931-ben mindössze 15, 1932-ben 20, 1933-ban 47, ~~1947-ben~~ 1934-ben 20, 1935-ben már 10-el kevesebb az újszülöttek száma, 1936-ban 45, 1937-ben 33./

Az egyre aggasztóbb "népességszaporodásra" már a kortársak is felfigyeltek. 1925-ben Dezső Kázmér, a város polgármestere, is kereste az okokat, észrevéve a népszaporulat elmaradásának gazdasági hátterét. A polgármester a lakosság vallásának vizsgálata alapján jutott arra a megállapításra, hogy a református lakosság gyarapodása lényegesen elmaradt a többi vallásfelekezethez tartozókéétól. Ez - számára - azért meglepő, mert "Nagykőrösön éppen a református lakosság a vagyonosabb, itt jobbak a közegészségügyi viszonyok / táplálkozás, lakás, higiénia, kényelem, orvosi kezelés stb/" "Aggasztónak és hazafiatlannak" minősíti az "egykezést", "amely ellen eredménytelen minden rábeszélés, agitáció."⁴

Az egyház képviselői sem a gazdasági hátteret vizsgálták, hanem a feltűnő stagnálást a nagyszázaléku csecsemőhalandósággal és a rossz egészségügyi viszonyokkal indokolták. "Nagykőrös népfeleslelege jóformán a bölcsődékben pusztul el évtizedek óta." - irták a kétségtelenül magas csecsemőhalandóságról. "A városban az összes elhaltak közül 1910-ben 40 %, 1920-ban 28 %, 1930-ban pedig 35 % volt a 2 éven aluli gyermekek aránya."⁵ "A produktív korcsoportok létszámának visszaesését okozta elsősorban a háború" - tüntetik fel a következő okot. Ennek azonban ellentmond, hogy 1910 és 1930 között Kecs-kemét lakossága 34,1 %-al, Ceglédé 24,3 %-al, míg Nagy-kőrösé csak 7,3 %-al nőtt, tehát ezt sem lehet elfogadnunk.

/ A 3 szomszédváros közötti "vándorlás" - azaz az áttelepülések vizsgálata - még további kutatást igényel, de a népesség összetételének ismeretében ezzel nem volt olyan jelentős mértékű, hogy a népesség számának alakulását alapvetően befolyásolta volna./

Az "egyke" rendszer Nagykőrösön is a gyermekáldás tudatos elhárítása volt a módosabb gazdáknál. Oka az a nagykőrösi szemlélet, amely a XIX. században még csak középosztálybeli és nagygazda probléma volt, a háború utáni ingadozó gazdasági és értékesítési - illetőleg megélhetési - nehézségek hatására a kisebb gazdák egy részére is áttért. E szemlélet alapja a földbirtokok egységének megtartása, vagyis a további szétaprózódás megállítása volt. Ha a birtokos minden energiájával a földbirtokot kívánja növelni - "csak egy holddal is több legyen" - és irtózik a felaprózódás gondolatától, akkor egyenes az út az egy - és csakis egy - lehetséges örökös létrehozásáig. A népesség természetes szaporodásának alacsony rátáját - a tudatos "egyke" rendszert bizonyítja, ha csak a külterületi lakosság gyarapodását nézzük. Nagykőrös lakosságának 1910-ben 35,7 %-a, 1920-ban 39,3 %-a, 1930-ban 40 %-a élt külterületen. Nagykőrös külterületén tartósan főként a szegényebb - zömmel katolikus - mezőgazdasági népesség élt, és így a különböző összeírásokban külterületi lakosság alatt elsősorban őket kell értenünk. Az egykori vizsgálat - mint jellemző szociális tényezőt - az egy lakásban lakó népes-

ség számának alakulását vizsgálta. Azt tapasztalták, hogy minél távolabb van valamely lakott tanyaterület a várostól, annál népesebb családok lakják. Így a várososhoz legközelebb lévő I. járásban 3,98 fő lakik lakóházanként, ugyanez a szám a 2. járásnál 4,35, míg a 6. járásnál - amely Nagykőrössel közvetlenül nem is érintkezett - pedig már 5,23 fő családonként.⁶ Ez a tény egyidejűleg mutatja a szociális körülményeket és tanúsítja a külterületi népesség családonként történő nagyobb szaporodását is. A szegényebb, kisvagyonú bérlőknek, kertészeknek, zöldségeseknek "érdekük" volt a nagyobb család, mert így több segítő kéz állt rendelkezésre a föld műveléséhez és az állatok tartásához.

A helyi népesség növekedésének másik akadálya volt a nagyszámu elvándorlás. A lakosság nagyobb része földműveléssel illetve őstermeléssel foglalkozott és még a nagykiterjedésű városhatár sem tudta a természetes népszaporodás elhelyezkedését és existenciáját csupán a mezőgazdaságban biztosítani. A természetes öröklődés folytán föld nélkül maradtak - de a kisebb földtulajdonnal rendelkezők is - máshol keresték a jobb élet lehetőségét. Ebben az esetben két megoldás kínálkozott: a földművelés intenzívebbé tétele / hiszen 1-2 hold zöldségtermesztés jó esztendőben több jövedelmet adott, mint a külterjes gazdálkodást folytató 30-40 hold!/, vagy pedig az ipar és a kereskedelem fejlesztése. Az intenzív

kertkultúra kialakítására történtek is kísérletek, de a szükséges tőke hiánya, a bizonytalan és változó értékesítési lehetőségek miatt jelentős továbbfejlesztése elmaradt. Az ipar létesítéséhez is jelentős tőke szükséges, amellyel az akkor város vezetősége nem rendelkezett. A magántőke pedig - a már működő élelmiszerfeldolgozó ipartelepeken és élelmiszerforgalmazó cégeken kívül - számottevő újabb telepítéseket nem látott célszerűnek Nagykőrösön.

Összefoglalva megállapíthatjuk Nagykőrös alacsony népszaporulatának legfőbb okaként, hogy a város ~~mezőgazdasága~~ nélkülözte a szükséges felszívóerőt, illetve a gyenge természetes népszaporulat sem talált megélhetést saját városában.

2. Foglalkozási viszonyok

Fenti megállapításainkat támasztja alá a foglalkozási struktúra adatszerű vizsgálata is. A statisztikai adatok alkalmasak annak a feltáráására, hogy milyen mértékű átrétegződés következett be a társadalmi munkamegosztás terén és ez mennyiben hatott ki a város társadalmi szerkezetének megváltozására.⁷

/ A statisztikai kimutatásban keresők mindazok a személyek, akik keresettel illetve önálló jövedelemmel - nyugdíjjal, járadékkal stb - nem rendelkeztek, továbbá a segítő családtagok; míg eltartottak azik, akik nem tartoztak a keresők csoportjába: gyerekek, tanulók, háztartásbeliek, nem kereső családtagok, stb./

Az 1941. évi népszámlálás adatai a mezőgazdaságban és a kertészetben, az iparban, kereskedelemben, közlekedésben, a közszolgálatban és a napszámosok rovatában a keresőket és eltartottakat együtt adja meg. A véderő adatai a közszolgálatban kerültek, míg új kategóriaként tüntetik fel a szolgáltatásban részvevőket, akiknek a száma 921. / A házi cselédek is e kategóriákerültek. Ugyancsak az 1941. évi népszámlálás az iparon belül elkülöníti az iparban és az építőiparban foglalkoztatottakat: az előbbieket száma 3516, míg az utóbbiaké mindössze 698. Az egyéb kategóriát alkotják a napszámosok /66 fő/ és a nyugdíjasok /863 fő/. Az összeírásban napszámosokként csak azokat tüntették fel, akik egyéb jövedelemmel egyáltalán nem rendelkeztek, egész évben - általában ugyanannál a gazdánál - dolgoztak, de szerződés nem fűzte őket munkaadójukhoz, munkaviszonyuk bizonytalan volt. E rétegtől meg kell különböztetnünk a mezőgazdasági népességnek azt a részét, amely - más jövedelmei mellett - alkalmanként vállalt napszámos munkát.

Az egyes változások, fejlődési irányok jobban figyelemmel kísérhetők, ha a fenti adatokat százalékos arányukban viszonyítjuk egymáshoz. Alábbi táblázatunkban az összes népességen belül százalékosan tüntetjük fel a keresők és eltartottak egymáshoz való arányát, valamint az egyes foglalkozási ágaknál a keresőket és eltartottakat együttesen, az össznépesség számának százalékában adjuk meg.

Év	Kereső az össznépesség %-ában	Eltartott az össznépesség %-ában	Mezőg. és ker. tészet	Ipar	Kereskedelem, hitel	Közlekedés	Közszolg. és szabad pálya	Véd-erő	Nap-számos	Házi cse-léd	
1910	43,53	56,47	70,30	13,48	3,1	1,8	3,6	0,6	0,5	2,63	
1920	50,22	49,78	69,62	13,61	3,73	3,7	4,4	0,7	1,1	2,1	
1930	49,28	50,72	66,56	14,15	4,76	1,8	4,2	--	1,6	2,2	
1941	47,73	52,27	64,47	14	5,03	1,8	6,7	--	--	--	

Nagykőrös

1920	73109		59,76	14,69	4,8	2,3	6,4	3,7	1	2,2	
1941	87269		55,98	15,88	5,7	2,3	10,4	--	--	--	

Kecskemét

1920	36929		49,50	18,38	4,3	10,8	4,9	1,1	1,7	1,92	
1941	38870		46,37	16,94	5,5	6,4	10,5	--	--	--	

Cegléd

1920	7980100		55,7	20,6	5,1	4,4	együtt: 14,2				
1941	9 320 000		48,6	25,4	5,5	4,0	együtt: 16,4				

Magyarország adatai

1920	7980100		55,7	20,6	5,1	4,4	együtt: 14,2				
1941	9 320 000		48,6	25,4	5,5	4,0	együtt: 16,4				

1941-ben közlekedés, kereskedelem és szolgáltatás együtt Nagykőrösön 9,9 % / nyugdíjas 2,88 %/, Kecskeméten 11,54 % / nyugdíja 8,08 %/, Cegléden 15,30 %.

Az eltartottak számaránya nem véletlenül az 1920. évi népösszeírás szerint a legkisebb: Nagykőrös város lakossága az I. világháborúban súlyo vérveszteséget szenvedett / csak a frontokon 1011 hősi halott/, ami elsősorban a keresőnépeességet érintette. Így a korábbi eltartottak jelentékeny része kénytelen volt keresővé válni.

A számok és az adatok mindenekelőtt azt mutatják, hogy Nagykőrös népeességének döntő része élt a mezőgazdaságból, illetőleg az őstermelésből. A külterületi népeességnél az arány még szembetűnőbb: 1930-ban a mezőgazdaságból élt a külterületi népeesség 93,9 %-a, az iparfordalomból csak 3,9 %, míg 1,3 % az egyéb és ismeretlen foglalkozású. A mezőgazdasági népeesség számaránya lényegesen magasabb, mint a szomszédos Kecskemété ill. Ceglédé, és számuk Nagykőrös esetében alig mutat csökkenő tendenciát. Az ipari népeesség számaránya az országos adatokhoz és Ceglédhez viszonyítva mutat elmaradást, továbbá számarányuk lényegében változatlan maradt a két világháború között.

A továbbiakban e két alapvető és a város társadalmában különös sullyal jelentkező mezőgazdasági és ipari népeességet vizsgáljuk meg részletesebben.

II. A mezőgazdasági népesség és a mező-
gazdasági termelés alakulása

1./ A birtokviszonyok jellemzése

A nagykőrösi mezőgazdasági népesség társadalmi helyzetét is alapvetően a termelési eszközhöz, a földhöz való viszonya határozta meg. Nagykörös 1920. évi birtokstatisztikája a következő képet mutatja:⁹

Birtok te- rűlete kh-ban	Birtoko- sok száma	% arányuk az összes birt.belül	Birtokok össz. t. kh-ban	% arányuk az össz. földt. arányában
0 -8	3234	70,10	6889	10,46
8-15	567	12,00	7400	10,25
15 - 20	131	2,88	2295	4,26
20 - 50	442	9,62	13688	20,48
50 - 100	147	3,23	10059	15,06
100- 1000	94	2,11	18857	28,38
1000 felett	<u>2</u>	<u>0,06</u>	<u>7420</u>	<u>11,10</u>
	4617	100 %	66810	100 %

A táblázat vizsgálata alapján kitűnik, hogy a 20 holdon aluli birtokosok száma az összes földtulajdonosok 84,98 %-át teszi ki, a birtokukban lévő föld mennyisége azonban a megművelt földterületnek csupán 24,97 %-a. A 20-100 kh területtel bírók száma a birtokosok számának 12,85 %-a, viszont a kezükben levő föld területe az e-

gész területnek 35,54 %-a. A város határához viszonyítva csekély a 100 holdon felüli birtokosok száma - az összes birtokosoknak csak 2,17 %-a - a kezükben lévő terület azonban az összes területnek 39,49 %-a. Az 1000 hold feletti birtoktestek nem magánkézben vannak, azok a város határában lévő közbirtokossági és városi erdőket jelentik.

Nagykőrösön a 20 k.h. alatti kisgazdaságok a gyümölcs- zöldség- és főzelékkultúra következtében gazdaságilag és társadalmilag a legjelentősebbek. E kisebb területű földbirtokok adatainak részletesebb bontásával már jellemzőbb képet lehet kialakítani az 1935-ös mezőgazdasági adatfelvétel segítségével:¹⁰

A birtokok nagysága	A birtokok száma	Részesedése az össz. gazd. sz. %	A földbirtokok ter. kh-ban	Az össz. földter. %-ában
1 kh-nál kisebb, szántó nélkül	917	16,85	299	0,4
1 kh-nál kisebb, szántófölddel	680	12,5	373	0,5
1- 5 kh között	1843	33,87	4608	6,9
5 -50 kh "	1768	32,5	28869	43,3
50-100 kh "	155	2,8	10708	16
100-500 kh "	72	1,3	13027	19,5
500-1000 kh "	3	-	1844	2,8
1000-3000 kh "	1	-	1573	2,3
3000 felett	1	-	5414	8,1
Összesen:	5440	100 %	66715	100 %

Az 1935-ben készített nagykőrösi kiadvány a birtokmegoszlást más csoportosításban adja:¹¹

	Az összes birtok %-ában	Összes területe kh-ban
Törpebirtok	10,46	6990
Kisbirtok	50,04	35442
Középbirtok	28,38	18858
Nagybirtok /közös/	11,12	7420

A táblázat - bizonytalan birtoknagyságok ellenére is - egyértelműen mutatja a törpe- és kisbirtok jelentős részesedését. Ezek a kategóriák képezik az összes földbirtokok 63,22 %-át. Ha figyelembe vesszük, hogy az 1920. évi összeírás I. kategóriája a 0-8 kh-ig terjedő birtokok számát az összes földbirtokosok 70,10 %-ában jelölte meg, majd a következő 3 kategóriában / 8-50 kh-ig/ a földbirtokok 24,5 %-a található / szemben az 1935. évi 5-50 kh. közötti 32,5 %-al/, akkor megállapíthatjuk, hogy az eltelt időszak alatt Nagykőrösön a birtokok nagyságszerinti arányában jelentős változás nem következett be. 1920-ban 0-50 kh-ig az összes birtokok 94,6 %-a volt, 1935-ben ugyanebben a birtokkategóriában pedig a birtokok 95,72 %-a tartozott. Az aprózódás elenyésző mértékű.

Egyértelműen összehasonlítható a 0-50 kh-ig terjedő birtokok területének alakulása. 1920-ban ebbe a kategóriába tartozott az összes földterület 45,45 %-a /30372 kh/, míg 1935-ben az összes terület 51,1 %-át foglalta magába /34149 kh/ és ez már jelentősebb aprózódást mutat - de még mindig a középbirtokok kategóriáján belül. Ha a

továbbiakban megvizsgáljuk a közép- és nagybirtokok részesedését az összes földterületből, látjuk, hogy az 50-100 kh-as kategóriában a birtokok számának csökkenése következett be. / összterület nőtt, ugyanakkor a részesedés az összes birtokok számából csökkent./ A birtokaprózódást mutatja a 100 holdon felüli birtokok területének alakulása is. 1920-ban részesedésük az összes földterület 28,38 %-a volt, 1935-re ez lecsökkent 22,3 %-ra. Az 1000 hold feletti kategóriát - a terület valamelyes csökkenése ellenére is - a birtokok egysége és változatlanul közös tulajdona miatt változatlannak kell tekintenünk.

A birtokviszonyok árnyaltabb bemutatását segíti elő, ha a birtokmegoszlás mellett - mely alapvetően a tulajdonviszonyokat fejezi ki - , ha a gazdaságonkénti megoszlást feltüntető statisztikai összesítéseket is vizsgálat alá vesszük.¹²

A földterülettel rendelkező gazd- ok xx . nagysága	Gazdaságok száma	Részesedés az össz. gazd. számából %	Föld- terület kh	Az össz. föld- terület %-ában	
		N.körös M.ország		N.körös	M. orsz.
1 kh-nál kisebb szántó nélkül	822	15,95	288	0,4	
1 kh-nál kisebb szántóval	593	11,5	331	0,5	10,1
1 -5 kh	1670	32,4	4233	6,3	
5 -10 kh	568	12,7	4590	6,7	9,2
10-20 kh	626	12,1	8714	13,06	12,6
20-50 kh	555	10,7	17492	26,2	13,5
50-100 kh	157	3,05	10574	15,8	6,5

100-200 kh	46	0,8	0,4	6061	9	5,0
200-500 kh	22	0,4	} 0,3	6209	9,3	} 13,2
500-1000 kh	2	-		1475	2,2	
1000 felett	2	-	0,1	6801	10,2	29,9
Összesen	5153	100 %	100 %	66688	100 %	100%

Fogalmaink szerint gazdasági egység az egy gazda kezelése alá tartozó földterület összessége, amely független az egyes birtokok / vagy birtokrészek/ tulajdonjogától. A birtokmegoszlás és a gazdaságmegoszlás között a különbséget a jelentős haszonbérleti viszonyok adják meg. A gazdaságok számának összehasonlítása a birtokok számával - illetőleg a kettő közötti különbség - a haszonbérletek elterjedtségére utal.

A haszonbérletek fő célja az 5-50 kh, valamint az 50-100 kh nagyságú gazdaságok kialakítása volt. Figyelembe véve a rendkívül kedvezőtlen nagykörösi talajviszonyokat - a határ jelentős része 1-2 aranykoronás föld - a mezőgazdasági termelés a kis- és törpebirtokokon / illetve házi kertekben / üzött intenzív, sok élőlétszámot igénylő zöldség- szőlő- és gyümölcsstermeléssel, illetőleg a legalább 40-70 kh közötti gazdaságokban gabonanövények termesztésével volt kifizetődő. Külterjes gazdálkodás esetén egy család megélhetéséhez 40-50 hold föld volt szükséges, kerti művelés esetén 2-3 hold, de jó gazdasági évben kevesebb is elégnek bizonyult.

A nagykőrösi gazdaságok megoszlása - összehasonlítva az országos adatokkal - egyértelműen támasztja alá a kis- és középgazdaságok döntő fölényét és a magyarországi átlagnál egészségesebb gazdaságmegoszlást mutat. Nagykőrös gazdaságmegoszlása gyakorlatilag a "farmgazdálkodás" lehetőségeit is megteremtette.

A város 1935. évi birtokmegoszlásának vizsgálatakor fel kell figyelni a birtokok rendkívül tagoltságára is. A nagykőrösi 5440 birtok összesen 10474 tagban található a városban és határában szétszórva. Az egy tagban álló földbirtokok száma mindössze 3029, összes területük pedig 22.579 kh., ami az összes földterület 1/3-ának felel meg.¹⁴ A földbirtokok széttagoltsága a haszonbérleti rendszer elterjedését segítette elő. Az 1935-ben készített statisztikai kimutatás szerint 723 haszonbérlet volt érvényben és összesen 464 földbirtok volt egészében vagy félben haszonbérbe kiadva. A bérbeadott birtokok 13,15 %-a az 1-5 kh birtokkategóriába, 60,3 %-a az 5-10 kh- as birtokkategóriába, 15,3 %-a a 20-100 kh-as kategóriába, 8,6 %-a a 100-500 kh-as kategóriába, míg 0,06 %-a / 3 db/ birtok az 500 kh-n felüli birtokkategóriába tartozott.

A haszonbérbe adott területk nagysága 16.685 kh, ami az összes földterületnek / 66.718 kh/ 25 %-át jelentette.¹⁵ Az 1935-ben haszonbérlet 16.685 kh. 80,1 %-a szántó, 0,2 %-a kert, 11,5 %-a rét, 1,2 %-a szőlő, 4,6 %-a legelő, 0,4 %-a erdő, 0,2 %-a nádas és 1,3 %-a földadó alá nem eső terület volt.¹⁶

Nagykőrösön kétféle haszonbérleti szerződés volt általános: az egyike azok kötötték, akik maguk is gazdálkodtak - ekkor a bérösszeget általában valamilyen terményben vagy pénzben állapították meg - , másik esetben pedig a bérbeadó maga nem gazdálkodott, csupán a haszonbérből kívánt megélni. Ekkor a haszonbér összegét a legkülönbözőbb terményekből és készpénzből állították össze, mely a bérbeadónak csaknem a teljes háztartását közvetlenül ellátta. 1925-ben egy holdas birtok bérleti feltételei voltak: 10 q búza, 115 q rozs, 5 q árpa, 15 q tengeri, 5 q burgonya, 160 kg-os hizott disznó, 2 db 8 hónapos malac, 2 db bárány, 40 pár csirke, 3 pár pulyka, 2 pár lúd, 2 pár kacsa, 300 db tojás, 300 liter tej, 1 liter tejfel, 2 kg túró, 1 kg vaj, 2 kocsi alomszalma, 22 napon át fuvar, 15 kg mák, a bérlő eltartotta a bérbeadó tehenét, viselte a közterhek egyharmadát és fizette a biztosítást.¹⁷ A bérleti szerződésekben azonban csak a legkisebb bérleti díjat rögzítették: a bérlő esetleges állatszaporulataiból - az eredeti szerződésen felül is - köteles volt a megfelelő részt a bérbeadónak átadni. / Az esetleges szaporulatot a bérbeadó rendszeresen ellenőrizte.../

A birtokviszonyok ismertetésénél szólnunk kell az ellenforradalmi propaganda által nagyjelentőségűnek beállított u.n. Nagyatádi földreform végrehajtásáról is. Az 1920. évi XXXVI. tcz. célkitűzéseiben elsősorban a hadirokkantakat, hadiárvékat, foldnélküli gazdasági munkásokat kívánta megváltás útján földhöz juttatni. A körülményes és hosszadalmas eljárás során a város Pótharaszt pusztá-

jából 42 db kishaszonbérletet alakítottak ki, de arról tulajdonosaik rövidesen lemondottak és 1934-ben a város adta ki újból szabadkézből e bérleteket.¹⁸ A " földreform" során Nagykőrös közigazgatásán belül mindössze 7 " arra alkalmasigénylőnek" juttattak összesen 49 kh-t, a tényleges forgalmi áraknál 40-50 %-al alacsonyabban. A földbirtokkiszajátítási eljárás összesen 6 birtokos ellen indult meg, melynek következtében 91 kh-t lehetett volna kiosztani.¹⁹ A város vezetői a szerény mérvű " földreform" okaként hozták fel, hogy a sok törpe és kisbirtok miatt nem lehet jelentős földmegváltási eljárást folytatni, Véleményünk szerint azonban a rendelet tudatos végrehajtását kell feltételeznünk. Ezt támasztja alá a polgármester 1922. május 3-án kelt megjegyzése is, amikor a földreform végrehajtása tárgyában kiadott pénzügyminiszteri rendeletre a következőket írta: " Ez a rendelet kihirdetése csak zavarokat váltana ki, ezért irattárba teendő."²⁰ Lényegében hasonlóan foglalt állást a város képviselőtestülete is. " A földbirtokmegváltási eljárás sürgősséget igényel Nagykőrösön, mert itt a földbirtokmegosztás ideális, mint lehet az egész ország számára."... " a törpe és kisbirtokok itt minden korlátozás nélkül adhatók-vehetők, itt mindenki vehet és vett is földbirtokot, aki szorgalmas munkával gyűjtött tőkéjét ilyen irányba óhajtja befektetni."²¹ Kétségtelen, hogy az I. világháború utáni években a birtokforgalom csökkent, de ennek okát a pénz romlásában és a pénzintézetek tőkeszegénységében látták. Összefoglalva álláspontjukat:

" Nagykőrösön szabadkézből, árverésen vagy állami elővásárlással az arra érdemesek mindegyike földhoz juttatható, amékkül, hogy e célra a megváltási eljárást elrendelni kellene." - irták 1923-ban a város vezetői.²² A város vezetőtestületének ilyen értelmű állásfoglalása után természetes, hogy az ellenforradalom földreformja sem a gazdasági, sem pedig a társadalmi életben nem hozott változást.

Az ellentmondó adatok és a más-más felvételi szempontok megnehezítik a gazdasági válságnak a birtokviszonyokra gyakorolt hatásának a vizsgálatát is.²³ Tény az, hogy Nagykőrösön a földárak - dacára zömmel rosszabb minőségüknek - mindig valamivel az országos átlag fölött voltak és ez a gazdasági válság ideje alatt is így volt. Ugyanakkor a föld ára már a válság első éveiben is jelesen mértékben zuhant. Az Alföldi Pénzintézet R.T. nagykőrösi vezérigazgatója írta a polgármesternek 1931-ben: " A föld ára oly mélyre zuhant, hogy egy eredetileg 25 % terheléssel terhelt földbirtok a tulajdonos szempontjából elveszítettnek tekinthető, mert a túlságosan magas kamatokkal, a felemelt közterhekkkel és a magas termelési költségekkel, a termelvények leromlott értékesítési lehetősége folytán nem tud megbirkózni. Adósságaitól pedig nem tud szabadulni, mert a birtok, a lezuhant földárak mellett is nehezen, vagy egyáltalán nem értékesíthető, mert nincs vevő; ámbar maga az eladás is a gazda teljes tönkremenetelét jelenti."²⁴

A nagykőrösi birtokviszonyokra mindig jellemző

volt az élénk ingatlan- és birtokforgalom. A gazdasági válság hatására a birtokvásárlás és csere jelentős mértékben csökkent. A Polgármesteri Hivatalban vezetett ingatlanvagyonátruházási illetéknyilvántartás adatai szerint 1928-ban 4.734.800 pengő értékű ingatlan cserélt gazdát, és ez az érték a válság éve alatt így alakult: 1929-ben még 4.641.133 pengő, 1930-ban 3.702.067 pengő, míg a válság mélypontján, 1933-ban csak 1.356.733 pengő. Ezt követően az érték már emelkedő tendenciát mutat.²⁵ Ezek az adatok azonban csak tájékoztató képet adhatnak a valódi forgalom nagyságáról. A földárok zuhanása következtében az értékcsökkenés nem arányos az ingatlan területek változásaival, így valójában nem olyan mennyiségű föld eladással számolhatunk, mint azt az ingatlanérték kimutatás sejteti. Hasonlóan fenntartással kell elfogadnunk a tanulmány címében feltüntetett "Lo év alatt az összes ingatlanok 34 %-a cserélt gazdát Nagykőrösön" megállapítást is, mert ez az adat szintén az ingatlanforgalmi érték változásaiból levont következtetés.

A válság legérzékenyebben az önálló kisbirtokkal vagy bérlettel rendelkező réteget érintette, így - a megélhetési szükség kényszerítő hatására - elsősorban ezek a birtokok kerültek eladásra, illetőleg árverezésre. Ugyanakkor a tulajdonost cserélt ingatlanok összértékéből jeletős mennyiséget levon az a tény, hogy a súlyos adósságokkal terhelt kis birtokok lényegesen olcsóbban találtak vevőre. A földárok még 1933-ban is csökkenő tendenciát

mutattak és csak 1934-ben - elsősorban a gazdavédelmi rendelet megjelenése után, a védett földbirtokrendszer kiépülése következtében - tapasztalható 5-10 %-os földáremelkedés.²⁶

A földbirtok eladósodása a törpe- és kisbirtokok körében volt a legjelentősebb. Az egykorú tudósítás szerint "Nagykőrös birtokállományából minden 12-ik el van adósodva"²⁷, de ebben a számban csak azok szerepelnek, akik adóssága a kataszteri tiszta jövedelem 15-szörösét meghaladta - vagyis akik teljesen el voltak adósodva. Ugyancsak itt vannak nyilvántartva azok, akiknek ugyan tetemes adósságuk volt, de nem kérték birtokuk védetté nyilvántartását. A " minden 12-ik birtokon" lévő adóteher mintegy 4,5 millió pengő értéket jelentett, de az egykorú forrás megjegyzi, hogy ez az összeg a valóságos adótehernek csak mintegy 1/4-ét képezi.

A nagykőrösi földbirtokok katasztrófális mérvű aladósodását mutatja az 1934. tavaszán védettnek nyilvánított földbirtokok igen magas száma is.²⁸ Ekkor a város határának 10 %-át nyilvánították védetté. A védetté nyilvánított birtokok százalékos aránya az egyes birtoknagyságok szerint a következőképpen alakult: a 87 db 100 kh-n felüli birtok 9 %-a, az 50-100 kh- as birtokok 10 %-a, a 10-50 kh-as birtokoknak ugyancsak a 10 %-a, az 1-10 kh- asoknak 9 %-a, míg az 1 kh-on aluli birtokok 23 %-a lett védetté nyilvánítva. Ha figyelembe vesszük, hogy a

mintegy központi védelmet jelentő "védettséget" első-
sorban a tehetősebb gazdák tudták "megszerezni", megkö-
zelítő képet alkothatunk a nagyszámu kisbirtok eladóso-
dásáról. Az egykorú tudósító is megjegyzi, hogy a védet-
té nyilvánított birtokosok 25%-a a válság nélkül is tönk-
rement volna, mert könnyelműek vagy mert nem értenek a
gazdáéködéshez, viszont - többnyire van pénzüik: ügyvédek,
orvosok, iparosok.²⁹ A birtokok eladósoadásának mértékét
a Nagykőrösi Hiradó a birtokkategóriákon belül egy-egy
holdra számolta ki.³⁰ Számításai szerint az 5 holdon a-
loli birtokokon egy-egy holdat 1034 pengő, az 5-10 kh
birtokok között 730 pengő, 10-20 kh nagyságú birtokok kö-
zött egy-egy holdat átlag 570 pengő adósság terhelt.

Ugy véljük, hogy az évszázadok óta lényegében meg-
szilárdult birtokstruktúra és birtokpolitika következmé-
nye, hogy a jelentékeny összegű adósságokkal terhelt e-
gyes birtokok nagyrésze mégis megmaradt önálló egységként.
1933-as adataink csupán az 5-10 kh-as birtokkategóriában
jeleznek 120 önálló birtokmegszűnést és 1 középirtokot,
amelyek együttes területe 2158 kh volt. Ez a felszabadult
földmennyiség a 20-100 kh-as kategóriákba került, a Nagy-
kőrösön leggazdaságosabbnak tűnő kisbirtokok tudatos kiala-
kítását bizonyítva.³¹

2./ A mezőgazdasági népesség összetétele

A korábbiakban részletesen ismertetett birtokviszonyok és foglalkozási statisztikák egyértelműen megmutatták városunkban a mezőgazdasági népesség kiemelkedő társadalmi jelentőségét. A város lakosságának több mint $2/3$ része közvetlenül az őstermelésből élt és a fennmaradó $1/3$ rész is szoros kapcsolatban állt a mezőgazdasági termeléssel. Egyrészt úgy, hogy közvetlenül a mezőgazdaság terményeivel foglalkoztak, azzal kereskedtek, vagy azt dolgozták fel, másrészt viszont akiknek fő jövedelmi forrásuk, illetőleg megélhetésük nem a földművelésből illetőleg feldolgozásból származott, azok nagy részének is volt kisebb, nagyobb birtoka, kertje és maga is állított elő mezőgazdasági terményeket. Ezek a kiskertek, "birtokok" az iparosok, az értelmiségi vagy tisztviselői foglalkozásúak külterületi tanyái általában szőlőkertek voltak, ahol jelentékeny mennyiség szőlő- és bortelemelést folytattak. Általános volt, hogy ezeket a "birtokokat" haszonbérbe vagy részesművelésre kiadták / felesbe, vagy a kert zöldségesterületeket harmadosba/, de elterjedt volt, hogy teljes egészében napszámosokkal műveltették meg.

A statisztikai adatok szerint a nagykőrösi mezőgazdasági népesség összetétele a következő volt:³²

Év	Összes népesség			Önálló kisbirtokos és bérlő							Mezőgazdasági					
	kereső	Eltartott		100 kh-on felül	10-100 kh.	10 kh. alatt	részes földművelő	Majoros	kertész	összes önálló	segítő családtagjuk	Eltartottjuk	együtt	tisztviselő	cseléd	Földmunkás
1910	19939	8314	11725	119	1232	1663	64	1	8	3087	1678	6192	10957	22	3389	5671
1920	19922	10178	9744	-	-	-	-	-	-	3091	2646	5434	11171	36	2547	6168
1921	18993	9321	9672	107	1181	1765	96	-	26	3177	2249	4842	10268	20	2422	6283

Az 1941. évi statisztikai kimutatás a 19.276 fő mezőgazdasági népességet más csoportosítás szerint adja meg. Ekkor a birtokosok és bérlők / önállóak, segítő családtagok és eltartottak/ együttes száma 10.563, akik a birtokok nagysága szerint a következőképpen oszlottak meg:

0 - 1	kh-on gazdálkodó népesség	1232	/11,66 % /
1 - 3	"	1924	/18,21 % /
3 - 5	"	1319	/12,48 % /
5 - 10	"	1549	/14,66 % /
10- 20	"	1808	/ 17,11 % /
20-50	"	1866	/ 17,66 %/
50 fölött	"	807	/ 7,6 % /
Egyéb önálló és segítő családtagja		58	/ 0,5 % /
		<hr/>	
		10563	100 %

A táblázatok vizsgálatakor kitűnik, hogy a mezőgazdasági népességen belül az önálló birtokosok és bérlők aránya lényegesen nem változott. 1910-ben 15,48 %, 1920-ban 15,51 % és 1930-ban 16,72 %-a az összes mezőgazdasági népességnek. Bár az 1941. évi összeírás ilyen jellegű vizsgálatot nem tesz lehetővé, a város gazdasági viszonyainak jelentéktelen mérvű változása alapján, valamint az önállóan gazdálkodó népesség számának növekedéséből feltételezhetjük, hogy 1941-re az önálló birtokosok és bérlők aránya kismértékben, de tovább növekedett.

A termelést közvetlenül segítő családtagok és az eltartottak számához viszonyítva az önállóak százalékarányában 1930-ra és az azt követő években következett be változás: az 1920. évi 39,22 illetve az 38,25 %-ról 1930-ra már 44,8 %-ra nőtt az öhállóak aránya.

A mezőgazdasági népesség társadalmi viszonyaira azonban a legjellemzőbb a birtokosok és a bérlők, valamint a földnélküliek, a törpebérletből, részesművelésből vagy napszából élő mezőgazdasági cselédek és földmunkások az összes mezőgazdasági népességhez viszonyított arányának vizsgálata.

	1910	1920	1930	1941
Birtokos és bérlő / segítő családtagok és eltartottak együtt/	54,75 %	56,1 %	54,1 %	54,8 %
mezőgazdasági cseléd	16,8 %	12,8 %	12,8 %	} 45,2%
MEZŐgazdasági munkás	28,44 %	31 %	33,1%	

Csak a külterületi lakosságot tekintve 1930-ban az östermelésből élt az össznépeség 93,3 %-a, melynek 54,41 %-a volt önálló birtokos és bérlő, 19,33 %-a cseléd és 26,3 %-a a mezőgazdasági munkás.

Valamennyi statisztikában a birtokos és bérlő együtt szerepel, társadalmi jogállásuk is azonos volt. A kortárs Galántai a gazdák rétegén belül a birtokosok és bérlők arányát kétharmad-egyharmad arányban jelölte meg.³³

Nagykőrösön a statisztikai összeírásokban szereplő mezőgazdasági cselédek és napszámosok lenetékény része sem volt teljesen nincstelen: legtöbb közülük törpebér-lő, vagy a családtagog intenzív kertgazdálkodást foly-tattak a házak körüli kiskertekben. Ez a réteg a társa-dalmi bázisa a feles vagy harmados bérleteknek is: fe-lesbe a szántóföldi növényeket, míg harmadosba inkább a kert zöldségeket, kerti növényeket művelték. Az I. világháború hatására a mezőgazdasági cselédek számará-nya csökkent a mezőgazdasági munkások javára, majd a két világháború közötti időszakban a mezőgazdasági mun-kások létszáma tovább nőtt. E tény oka a mezőgazdasági termelés Nagykőrösön történő lassú kapitalizálódása volt. A mezőgazdasági cseléd ugyanis személyében is füg-gött kenyéradó gazdájától, annak állandó és kiszolgálta-tott alkalmazottja volt, akinek rendszerint már az apja - sőt nagyapja is ugyanannál a gazdánál dolgozott. Galán-tai is említi idézett munkájában: "Ma már általában az a helyzet, hogy a régi értelemben vett hűséges cselédek kiveszőben vannak."³⁴ A mezőgazdasági munkás viszont sze-mélyében szabad, szabad munkavállaló, aki a számára leg-kedvezőbb bérfeltételek mellett bocsátotta áruba munka-erejét. Ennek következtében jóval nagyobb kockázatot - a munkanélküliséget is vállalta.

A nagykőrösi mezőgazdasági népesség szerkezeti ösz-szetétele rendkívül változó volt, illetve az egyes réte-gek jelentős százalékban átmeneti állapotot mutatnak.³⁵

Hibás képet kapunk, ha pl állandónak tekintjük a törpebérlő vagy a nincstelen mezőgazdasági munkavállaló, a mezőgazdasági cseléd és a mezőgazdasági munkás kategóriáit. Elég volt egy kedvező vagy kedvezőtlen mezőgazdasági év, hogy a nincstelenből bérlőt esetleg gazdát, vagy gazdából nincstelent csináljon. Erdei Ferenc forrásértékűnek tekinthető Tanulmányában / Futóhomok/ a leegyszerűsített "társadalmi ranglétra" a következő: a sokgyermekes törpebirtokos vagy nincstelen napszámos fia iskola után - vagy a legtöbbször már közben is - teheneket, jószágokat őriz, segít a családnak, majd kocsis, kisbéres lesz a gazdánál. Katonaság után napszámos, majd konvenciós cseléd vagy kertész. Úgyes gazdálkodással zöldséges majd részesbérlő, a későbbiekben pedig törpebirtokossá válhat.

Hangsúlyozni szeretnénk azonban, hogy Erdei Ferenc itt a felemelkedés utját és lehetőségét mutatta be. Kétségtelen, hogy a nagykőrösi nincstelenekben igen erősen élt a felemelkedés vágya, ezért állandóan küzdöttek, kuporgattak, önmagukat és családjukat sem kimélve erejük végső megfeszítéséig dolgoztak, de a voltaképpeni felemelkedés csak keveseknek sikerült. A nincstelenek döntő többsége egész élete fáradságos munkájával sem tudott annyit szerezni, amellyel a társadalmi ranglétrán feljebb léphetett volna.

A legnehezebb körülmények között a tartósan tanyán élő, több évre vagy egész életre leszerződött cselédek voltak. Elszigetelten éltek - egyik tanyag messze volt

a másiktól - a szántóföld, jószág vagy a szőlő gondaja pillanatra sem engedte őket fellegezni. Általában éves szerződéseket kötnek, de a leggyakrabban ezeket megújították, így munkaviszonyuk mintegy "állandósult." Munkájuk ellenértékéért éves konvenciót kaptak, vagy ahogyan azt nevezeték "kommenciót". Életviszonyaikra jellemzően világít rá egy - a polgármester által tipikusnak mondott - konvenció-s cselédszerződés. Torma Sándor 3. járási mezőgazdasági cseléd, 8 gyermeke van, "és bár a különben bőségesnek nem mondható kommenciója van, nem tud kellőképpen megélni, gyermekeit táplálni és ruházkodni." A 8 gyermekes cseléd éves kommenciója "10 q rozs, 13 kg főzelék, 13 kg szalona, 13 kg só, 1 hold dézsma nélküli föld, melynek minden igás munkáját a gazda adja, 1 tehenet ad a gazda fejésre. Ezen kívül aratás külön szerződés alapján, amellyel mintegy 5 q gabonát keres, továbbá lakás, fűtés. Ők adnak kanászt és gulyást, a 10 és 14 éves gyermekeiket."³⁶ A vármegyei szociális titkár véleménye: ha ez a konvenció az átlag, az nagyon rossz, "mert olyan alacsony, hogy nem 8 családos cselédnek, hanem gyermektelennek is csak éppen, hogy a létminimumot biztosította. Ez a cselédbér - mindent összeadva - még az 500 pengőt sem éri el, tehát a legalacsonyabbak közé tartozik, amit ebben a megyében fizetnek."³⁷ A konvenció-s cselédek helyzetét Erdei Ferenc a feudális kori kuriális jobbágy helyzetéhez hasonlítja: "Teljesen alkalmazotti viszonyban áll, hajnalban zörgetnek az

ablakán és összes " élvezett" jogositványai és konvenciói nem tesznek ki többet 45 pengő évi bérnél, ami egy-magában eléggé jellemzi életnivójukat."³⁸ Családjukra jellemző, hogy sok gyerek van, ami elősegítette a család felemelkedését: több jószágot tudtak gondozni, ellátni. Elméletileg a konvenciós cselédnek is meg volt a lehetősége a kiemelkedésre: az egy vagy másfél hold szabad veteményezésű föld, amelynek a segítségével - szerencsés esetben tőkét gyűjthetett. A teljesen vagyontalan mezei és kerti munkások - a statisztikákban a mezőgazdasági munkások - alkották - Erdei Ferenc kifejezésével - a mezőgazdasági proletariátust.³⁹ Megélhetésük alapvetően a napszámba járás volt. Jelentős részüknek az év nagy részében " állandó helye" volt, ugyanarra a 6-8 helyre jártak minden évben. Kisebbségük azonban ténylegesen a napi napszámbevételekből élt. Ők azok, akik naponta kiállottak a " Köpködőre", / a mai Szabadság tér délnyugati sarkára, a volt Postapalota elé/ és várták, hogy legalább naponként munkaalkalmat kapjanak.

A kerti termelés jövedelemet, az exportkereskedelem és a gyümölcs- zöldségfeldolgozó ipar viszonylag számos munkaalkalmat adott számukra. Ezért írta a polgármester 1929-ben kelt bizalmas jelentésében: " A mezőgazdasági munkások száma arányos a munkaalkalmakkal, így a helyzet általában véve kielégítő." Ugyanakkor azonban kénytelen elismerni, hogy az év bizonyos szakaszaiban egyes munkáscsaládok nélkülöznek, mert a gazdák csak saját családtagjaikkal illetve cselédjeikkel dolgoztattak. A kerti munkák nagyjából egész évre eloszlottak és a napszámos holt sze-

zonban 1,50 2 pengőt, idényben 3-4 pengőt is keresett naponta - jó évben, pl 1937-ben. A gazdasági válság idején azonban, amikor a gazdák a cselédek és napszámósok alkalmazását jelentősen csökkentették, a napszámók is lényegesen alacsonyabbak lettek. Így 1930-ban 1268 mezőgazdasági munkaadóval 2838 gazdasági cseléd és 3883 mezőgazdasági munkás állt szemben.⁴⁰ Ekkor nem volt ritka a 30-40 filléres napszám sem, és ez az összeg az esztendő nagyrésztében 70-90 fillér között mozgott.

" Rossz esztendőben " a gazda csak akkor fogadott napszámost, ha a munkát a családtagok és cselédek nem tudták elvégezni. Erdei szerint ez a réteg öntudatos, van igénye és törekvése. " Szocialista nem sok van köztük, szervezeteik sincsenek, de sorsukkal elégedetlenek."⁴¹

A nincstelének között átmeneti kategóriát alkottak a zöldségesek, a kapások és a kertészek. A kertészek kivételével gyakorlatilag állandó munkahelyük volt, zöldség- és a szőlő műveléséhez speciális tudással rendelkeztek. Viszonyla legbizonytalanabb helyzetük a kertészeknek volt. / Nagykőrösön a " kertész" fogalom nem volt általános használatban, őket is egyfajta kormenciósoknak tartották, a statisztikákban a mezőgazdasági munkások rovatában szerepeltek." A kertészek meghatározott időre a gazda tanyájánál különböző feladatokra voltak le szerződve. Nagykőrösön két változata vaolt: az egyik a szabadkertész, aki csupán " őrizte" a gazda távollétében a rábizott tanyát. Emellett ő alkalmi napszámos vagy ré-

szes munkát vállalt, akár annál a gazdánál, akinek a tanyáján lakott, akár másoknál." Lakó volt, nem pedig elszegődött, leszerződött alkalmazott"⁴² Általánosabb volt a konvenciósz kertész /"kommenciósz cseléd"/, aki elszegődött a gazda tanyájára és csak e szerződés kötelezt bizonyos szolgálatra. Tanyán éltek, kaptak lakást, párszáz négyszögöl feles földet művelte és állatokat tartottak. Gyakori, hogy állandó házuk is volt a városban, vagy pedig életcéljük az, hogy a városban tudjanak letelepedni. 1931. január 1 - december 31-ig terjedő időre Takács Pál nagykőrösi lakossal és két társával, tehát összesen 3 munkavállalóval, a következő szerződést kötötték: Takács Pál vállalta " a tetőtleni birtokon végzendő munkálatokat másodmagával és egy gulyással, ki az ott lévő marha őrzését végzi nyáron, télen etetését"... Összbér hármójuknak: 24 q rozs, 12 q buza, 4 q árpa, 36 kg só, 36 kg szalonna, 36 kg főzelék / bab és köleskása 1600 □ öl kommenciósz kukorica, 400 □ öl kommenciósz burgonya, 250 □ öl kommenciósz apróvetemény és 150 □ öl kommenciósz répa föld." A pénzért negyedévenként és utólag fizették, összege 6 q rozsával volt egyenlő. Ezen kívül kaptak fejésre 1 tehenet, egy esztendőre, tarhattak 2 db kocát szaporulataival együtt, pulykát felében, minden 20 darabra adott a tulajdonos egy véka kukoricát. Csirkét tetszés szerint tarthattak, viszont kötelesek adni 60 db csirkét és 200 db tojást. A kerésszek saját céljukra / vetésre, kapálásra, törésre / kaptak 6 munka-

napot szabadnapként. A birtokon lévő tanyaépületben - egy szoba, egy konyha és egy padlás - éltek, melyet a disznóállal és az istállóval együtt májusban és szeptemberben betapasztani és kimeszelni kötelesek voltak.⁴³

A kertészek általában nem magányos munkavállalók, többnyire saját állatállománnyal is rendelkeztek, magukat a gazdával szemben állandó és személyes szolgálatra nem kötelezték, és lehetőségük volt bizonyos önálló gazdálkodásra. Így előléphetett felsbérllővé vagy haszonbérllővé, ami a felemelkedés egyik fontos lépcsője volt. "Jó év után számosan közülük városlakó zöldségesek, törpebirtokosok, szőlősgazdák lettek. / de helyükbe mindig újak léptek!/ Ugyanakkor a társadalmi mozgás ellenkező irányu is volt: a család megszorodott és így a teljesen nincstelen munkások sorsára jutottak. A kertész gyermekei kánászok, gulyások majd béresek lettek, 14-15 éves korukban pedig már a kapa mellé álltak. Erdei ezt a réteget találta a legváltozóbbnak, a legmozgékonyabbnak:" A feltörekvők hada ez, s szigorú sorsukata fölemelkedés reménysége teszi elviselhetővé."⁴⁴

A nincstelen " szakmunkások" a kapások és a zöldségesek voltak. Azok a birtokosok, akik különböző okokból szőlőiket nem maguk művelték, kapást alkalmaztak. Általában szintén egy egész család vállalkozott 4-5 hold szőlő művelésére. Meghatározott évi konvenciót kaptak, amely átlagosan valamivel magasabb volt, mint a többi

rétegé: a gazda jobban " féltette szőlőjét, jobban megfizette a gondos kezelést. Munkájuk nemcsak a szőlő művelésére, hanem a már kész bor kezelésére /szürésére, lefejtésére/ is kiterjedt, amit már többnyire a gazda házájánál vagy pincéjében végeztek el. Lakásuk legtöbbször a szőlőkben lévő kunyhókban volt - munkájuk leginkább ide kötötte őket - de általában a városban laktak. Erdei megfigyelése szerint ez a réteg viszonylag hamar juthatott önálló gazdálkodási lehetőséghez, részesművelés vagy szőlőbérlet formájában. " A szőlőskert vonzó környezete és a kemény de nem robotos kerti munka nyugalmassá teszi őket."⁴⁵ Politikai magatartásuk általában a mindenbe belenyugvó, békés emberé, nem lázongó és nem követelőző, a többség nem kívánt sorsán változtatni.

Már némi vagyonnal rendelkezett a zöldséges kisparraszt, vagy " kertművelő vállalkozó", aki haszonbérlet vagy harmadosban művelt földeken salátát, paradicsomot, uborkát vagy dinnyét termesztett. A zöldséges már nem alkalmazott, önállóan gazdálkodott. Szerzett sajátjának egy kis parcellát és ehhez ragasztgatta később - már mint " birtokos" az újabb és újabb négyszögöleket. Hozzászokott a kockázathoz, nem szerette a fegyelmet, nem szívesen társult. Magatartása erősen ellenzéki, de ez nem politikai meggyőződést takart. Nem hitt az állami beavatkozásban, mert úgy tapasztalta, hogy az rajta nem sokat segít. " Szívében anarchista, anélkül, hogy tudná, mi fán

terem az efféle politika"⁴⁶

A birtokos gazdarétegen belül két alapvető típus található: az egyik az önállóan gazdálkodó, esetlegesen cselédjeivel és egyéb alkalmazottaival kint élt a birtokon, művelte gazdaságát. Másik esetben a tulajdonos gazdaságát béreb vagy haszonbérbe kiadta és csupán annak jövedelmeiből élt. Gyakori bérbeadó volt maga a város is, de a birtokosok is szívesen éltek ezzel a jövedelemszerzési lehetőséggel. A nagykiterjedésű, gyakran több száz holdas gazdaságokat is kiadták mint bérletet összes felszerelési tárgyaival együtt, több évre / pl a város Pótharasztot 6 évre/

Harmados bérlet csak a kertikultúrák esetében volt általános olyan formában, hogy a felsbérlet egyik felét tovább osztották és itt folytatták a zöldségtermelést. Ez már átvezet a kishaszonbérletek formájához, amikor egy kisbirtok egy részét adták bérbe, de csak a földterületet, ingatlan felszereléseket nem.

A bérlő jövedelmének növekedésekor igyekezett a bérletből megszabadulni és - anyagi lehetőségeihez mérten - saját földtulajdonhoz jutni. Ez eleinte további feles vagy harmados részesművelést jelentett, de a későbbiekben több kisebb parcella vásárlásával saját gazdaságot is ki tudtak alakítani. A bérlőkből tulajdonossá váló tendencia - a feles, harmados részesművelés közbeiktatásával - az első világháborút követő esztendőkből vált általánosabbá. Korábban a feles, harmados művelőből lett

a bérlő és fölgyarapodva vált földtulajdonossá.⁴⁷

Nagykőrösn a birtokosok és a bérlők - a gazdák - társadalma igen változatos és szélesskálájú képet ad. Abból a tényből, hogy a város határában egy kézben őri-ásbirtokok nem voltak, következett, hogy a törpe- kis- és középirtokos bérlők rétege a gazdatársadalmon belül viszonylagosan egysége képet alkotott. / A város határában 1000 holdon felüli birtok magánkézben nem volt. 500 kh-on felül is mindössze 6 gazdaság volt: Inárcsi Farkas László 992 kh, Soós László 976 kh - ebből a csemői határrészben 223 kh szőlő - Beretvás János 752 kh, M. Kovács Károly 687 kh, Gáll Dezsőné 559 kh, Dr. Simon Gyuláné ~~59~~ 549 kh./⁴⁸

A nagykőrösi gazdatársadalom politikai szempontból is lényegében egységes. Erdei Ferenc figyelmeztet, hogy a nagykőrösi gazdák jelentékeny hányadukban zsel-ler eredetűek, és ezt nem felejtették el: közösséget vállalnak a kisebb gazdákkal vagy törpebirtokosokkal.⁴⁹ Ez a közösség adódott az azonos életformából, az azonos termelési és értékesítési gondokból és egységes politikai magatartásába - ellenzékiségbe - torkollott. Erdei írta: " A kispolitikus olyan, mint a korábbi paraszttendülések: nem akarják a társadalom rendjét átalakítani, csak mekorrigálni."⁵⁰

A nagykőrösi gazdák életformáját sajátos "kétlaki-ság" jellemzet: a városban éltek és csak a fontos munkák idején voltak a tanyán az alkalmazottakkal. A gazdák e

kétlakiságát mindenkor a pillanatnyi gazdasági helyzet befolyásolta. Az I. világháborút közvetlenül követő értékesítési konjunktúra hatására a "luxusra hajló" tanyai birtokos lakosság a városba költözött, ezzel helyet adva a városból kiköltöző konvenciós rétegnek. Amikor az értékesítési lehetőségek megromlottak - pl a gazdasági válság idején - egyre-másra költöztek ki - vissza - a tanyára. Ugyanakkor a tanyáról ily módon kiszorult cselelédség a jobb megélhetés, több munkaalkalom reményében a városba költözött.⁵¹ A gazdasági válságot követő - alapvetően konjunktúrális, de bizonytalan értékesítési lehetőséget nyújtó években - a nagykőrösi gazdák már egészen más okból "költöznek": Erdei Ferenc a 30 holdas gazda megváltozott életmódjáról és gyökeresene más társadalmi igényéről írta: "Miért nem tudja a harminc holdas gazda, hogy gyermekei mire születnek, s miért óvakodik születésüktől? Csak a legszükségesebb ideig lakik a tanyán, mihelyst csak teheti, hazamegy a városba, fölhágy a gazdálkodással... folytassa a gyerek... hátha ő majd értelmet látja... Egyleti kocsmás üldögélő lesz a gazdából, aki a reménységeket mind föladta már, a lánya suszter vagy csendőr felesége, a fia állástalan tanító, s a napok közt valami nagy ür tátong: miért? és hová?"⁵²

Az önálló birtokosokat és bérlőket a vagyongyarpitási és felemelkedési vágy üzte, hajtotta. "Polgárosodni szeretne ez a nép, kilépni paraszti alárendeltségéből, de mivel ezt hosszasan hiába követelte, visszaforditaja a paraszt minőséget: öntudattal és harcosan vállalja azt."⁵³

Ez a réteg a vezetője az ellenzéki politikának, amelynek alapja azonban nem a politikai meggyőződés, hanem az ellenzéki magatartás - mindenekelőtt a város vezetésével szemben. Ez a réteg az, amely követelte az elismerést és a vezető szerepet a város társadalmában - sőt az országos ellenzéki pártokban is. Egységesen sorakoztak fel a különböző kisgazdapártokban, de a harcot csak a városi politika színterén kívánták megvívni. Nem igen voltak hajlandók tudomásul venni, hogy a nehézségek és a sikertelenségek okai túl mennek a város határán, a város vezetőségének hatáskörén.

A város jószemű szociográfusa a II. világháborút megelőző években a város társadalmának komro képét látta: " Ma sem nyugalmas a város élete. A termelés és értékesítés gondjái ránehezülnek a társadalomra s a parasztság türelmetlen és forrongó.....saját létét és polgárosodását félti..... Ez az önvédelem a fő tényezője e paraszti öntudatnak s a különféle ellenességek csak esetleges megnyilatkozásai.⁵⁴

3./ A termelési szerkezet és a szántóföldi növénytermesztés

Nagykőrös mezőgazdaságának fejlődése hasonló a Duna-Tisza közti mezővárosok fejlődéséhez. E városokra jellemző, hogy a múlt század közepéig a nagy kiterjedésű puszták állattenyésztő központjai voltak, ugyanakkor

jelentős szőlő- és gyümölcsstermelés volt a város körüli szőlőhegyekben. Az óriási tanyavilág kialakulása nyomán - a nagykiterjedésű legelők fölosztása következtében - a szántóföldi termelés jelentősége megnövekedett.

Nagykőrös város közigazgatási határán belül a földterület százalékos megoszlása művelési ágak szerint a következőképpen alakult:⁵⁵

Év	Szántó	Kert, gyümölcsös	Szőlő	Rét	Legelő	Erdő	Nádas	Földadó alá nem eső ter.	Összes terület /kh
1895	74,3	0,2	4,5	11,5	10,2	?	?	?	61078
1913	71,3	0,5	6,5	12,5	9,2	?	?	?	61617
1920	65	0,46	6,45	11,4	3,75	8,45	?	?	66810
1935	65,8	0,63	6,96	10,6	3,6	8,42	0,1	3,7	67555
Magyarország adatai									
1930	60,1	1,2	2,3	7,2	10,7	11,8	0,3	6,4	

A táblázatban közölt adatok azonban csak bizonyos kritikával és csupán általános jellemzőként fogadhatók el. Nehézséget jelent mindenekelőtt, hogy az egyes művelési ágak a négy évtized során maguk is változásokon mentek át, és ez az átmenet mindenekelőtt a "legérdekesebb" kategóriában, a szántó, a kert és gyümölcsös, valamint a szőlő csoportjaiban jelentkezik.

Vidékünkön a gyümölcsfák nagy része a szőlő közé volt telepítve, összefüggő, zárt gyümölcsös telepítésére csak a gazdasági válság után történtek kísérletek. Ezért - jelentőségéhez képest - meglepően alacsony a gyümölcsös terület aránya. Ugyanakkor figyelmbe kell venni, hogy a staisztikákban a házkörüli " kiskertek" - Nagykőrösön a kerti termények fő termő helye - nem szerepelnek termőterületként. Kétségtelen, hogy ezek többnyire kicsiny területek - alig egy-kétszáz □ ölesek -, de a gazdasági és társadalmi jelentőségük - a zölség- gyümölcs- és szőlőkultúra következtében - lényegesen nagyobb, mint ahogyan azt az alig félszázaléknyi érték sugallja.

Nehézséget jelent továbbá, hogy a mezőgazdaságilag hasznosított terület / 1895-ből és 1913-ból csak ezek álltak rendelkezésünkre/, bizonyos kategóriákban feltűnően nagy százalékarányt tüntetnek fel. Az I. világháború és a forradalmak hatására a mezőgazdasági művelés szerkezete nem módosult olyan jelentős mértékben, ahogyan azt az arány mutatja. A szántóterület csökkenésével számolnunk kell / elsősorban a férfimunkaerő jelentős csökkenése a világháború alatt/, de a jelentős mérvű csökkenést az erdőterületek nyilvántartásba vétele jelentette. Hasonló okra vezethető vissza a legelő százalékarányának csökkenése is - ilyen jelentős arányban. Az 1930-as években vidékünkön is nőtt a szántóterület aránya - elsősorban a rét és a legelő " rovására".

1920-ból állnak rendelkezésünkre olyan adatok, amelyek a művelési ágakat az egyes birtokkategóriákon belül is csoportosítja.⁵⁶

Vizsgálata a gazdálkodási szerkezet nagykörösi jellemzőire mutat rá. A szántóterület legnagyobb része / 27,8 %-a/ a 100-500 kh-as, valamint a 20-50 kh-as /23,5 % / birtokkategóriába tartozott. A 8 kh-nál kisebb birtokkategóriában a szántóterületnek csak 9,7 %-a tartozik.

/ Megjegyezzük, hogy e birtokkategóriába tartozik a birtokok több, mint 70 %-a! / A törpe- és kisbirtokkategóriában a kert- és szőlőterület százalékos részesedése a legjelentősebb: a 8 kh-nál kisebb birtokokon található a kertművelés 43,22 %-a valamint az összes szőlőterület 44,23 %-a. A 20-50 kh-as birtokok között jelentős a részesedése a kertnek /13,22 %/, a szőlőnek /16,5 %/ és a rétnek. /27 %/.

A város mezőgazdasági szerkezetére jellemző és átfogó képet a vetésterületen belül az egyes művelési ágak területi változásának figyelemmel kísérése ad. Ez adja meg ugyanis a mezőgazdasági termékszerkezetet, amely az egyes piaci hatásoknak közvetlenebbül ki volt téve, azokra érzékenyebben reagált. Az egyes növények vetésterületének aránya alakulása és értékesítési lehetőségei pedig a városi társadalom szerkezetét szabályozták. Táblázatunk a szántóföldön főterményként termelt gazdasági növények vetésterületét tartalmazza, kataszteri holdban és a szántóföldi vetésterület százalékában.⁵⁷

	1918		1930		1934		1938		1942	
	kh	%	kh	%	kh	%	kh	%	kh	%
Ipari növények egy.			152	0,3	206	0,5	139	0,3	457	1
Szálas takarmányok			1522	3,4	1702	3,9	1656	3,8	1135	2,6
Csalamádé			340	0,8	330	0,8	308	0,7	174	0,4
Bükköny magvak, keverék			300	0,7	450	1	426	1	330	0,8
Lucerna			274	0,6	563	1,3	609	1,4	509	1,2
Lóhere			292	0,7	11	-	132	0,3	41	0,1
Egyéb szálas			316	0,7	348	0,8	181	0,4	81	0,2
Tök/főzeléknek/			10	-	68	0,2	81	0,2	20	-
Fejeskáposzta			56	0,1	192	0,4	11	-	53	0,1
Saláta			777	1,8	481	1,1	427	1	329	0,8
Uborka			982	2,2	809	1,8	526	1,2	531	1,2
Z.paprika			41	0,1	126	0,3	94	0,2	106	0,2
Vöröshagyma			6	-	41	0,1	47	0,1	53	0,1
Paradicsom			41	0,1	505	1,2	645	1,5	851	2
Karalábé			12	-	81	0,2	?		?	
Sárgarépa			16	-	32	0,1	64	0,1	39	0,1
Kelkáposzta			9	-	163	0,4	,?	-	?	-
S.dinnye			123	0,3	167	0,4	136	0,3	180	0,5
G. dinnye			474	1,1	406	0,9	376	0,9	414	1
Paprika/fűszer/			14	-	9	-			7	
Fokhagyma			4	-	26	-	41	0,1	46	0,1
Petrezselyem			18	-	48	0,1	66	0,1	37	0,1
Zöldség összesen			2583	5,8	3154	7,2	2514	5,8	2666	6,2

	1918		1930		1934		1938		1942	
	kh	%	kh	%	kh	%	kh	%	kh	%
Egyéb szántón termelt	11445	23	362	0,8	436	0,1	262	0,6	21	-
Ugar	7462	15	3517	7,9	2460	5,6	1181	2,7	9209	19
Rét	?		?		7008	-	7008	-	7400	-
Összesen	49670	100	44273	100	43973	100	43690	100	43106	100

Abból a tényből, hogy táblázatunk csak a szántóföldön és főterményként termelt növények vetésterületét tartalmazza, szükségszerűen következik, hogy a város összes mezőgazdasági terményeire vonatkozó adatokat csak torzításokkal adja vissza. A képet jelentősen módosítja az igen elterjedt szántóföldi melléktermények - az ún. köztesek - vetésterülete is. Kiegészítő táblázatunk a legelterjedtebb köztesek vetésterületeit adja.⁵⁸

	1930		1934		1942	
	kh	%	kh	%	kh	%
Tök	4415	10	3599	8,2	1111	2,6
Bab	2628	5,9	2666	6	1027	2,4
Napraforgó	4	-	150	0,4	1629	3,8
Mák	235	0,5	178	0,4	266	0,6
Seprőcirok	60	0,1	269	0,6	238	0,5
Fejeskáposzta	170	0,4	?	,	46	0,1
Összesen:	7512	16,9	6862	16,6	4317	10

Ismételten hangsúlyozni szeretnénk, hogy adataink csak a szántóföldi növénytermesztésre vonatkoznak. A kiemelt jelentőséggel bíró növényfélésegekenk, a zöldségeknek, a fő vetésterülete nem a szántóföld, hanem - éppen munkaigényessége miatt - a házak körül elterülő kiskertek, törpeparcellák voltak. Ezeket elsősorban a gazda családtagjai művelték meg. Stét-szórtságuk következtében összes területükről pontos adatok nem állnak rendelkezésünkre, a különböző felmérések céljából készített felmérések azonban a valósághoz közelálló és jellemző képet adnak.⁵⁹

saláta	450-500	kh
uborka	500-700	"
paradicsom	300-500	2
paprika	100-120	"
borsó	100-120	"
zöldbab	200-400	"
kalkáposzta	100-120	"
fejeskáposzta	150-200	"
görögdinnye	350-400	"
sárgadinnye	150-200	"

A szántóföldi növénytermesztés területének jelentős részét - csaknem felét - az extenziív módon művelt gabonatermesztés kötötte le. Területe csupán a II. világháború hatására - a munkáskéz hiánya miatt - illetőleg az intenzivebbé és jövedelmezőbbé váló kerti művelés következtében csökkent.

A nagykőrösi talajadottságok, és éghajlazi viszonyok következtében a legjelentősebb szántóföldi gabonaféle a rozs.

Termelése a homonos talajon ~~gazdálkodás~~ gazdaságos volt és a szalmáját is értékesítették. Jelentőségére jellemző, hogy a haszonbérleti szerződéseket gyakran rozsban kötötték. Szinte kizárólag őszi rozst vetettek, tavaszival nem is igen kísérleteztek. Vetésterületének részesedése az összes szántóterület százalékában lényegesen meghaladta az országos átlagot, amely csupán 11,5-13 százalékot mutat. Míg vetésterülete országos viszonylatban fokozatosan csökkent, Nagykőrösön ugyankakor emelkedett. Átágotermése kataszteri holdanként a két világháború között 6,5-7 q volt. Az árpa és a zab - melyek elsősorban a takarmányozást szolgálták - kisebb jelentőségűek, vetésterületük lényegében állandó. Hasonlóan a rozshoz, a búza esetében is az őszi búza vetése volt az általános. Vetésterület jóval az országos átlag alatt van.

A kapások közül szinte kizárólag a kukoricát termesztették, azt azonban igen elterjedten, csaknem minden gazdaságban jelentős szerepet játszott. Átlagos vetésterülete nagyobb az országos átlagnál, átlagtermése 9-11 q holdanként. Jelentőségét növelte a nagy létszámú állatállomány tartása. A kukorica felhasználása "teljes" volt, szárát részben takarmányozták, de jelentős mértékben tüzelőnek is használták, a szemes kukorica "csutájával és gyökerével együtt. A kukorica köztéseként a fehérbabot és a tököt termesztették igen elterjedten. A burgonya alapvető élelmezési cikk volt. Vidékünkön számottevő területet foglalt el. A szántóföldi vetésterületen kívül jelentős mennyiségben termelték a házi kertekben, gyakran köztes növényként a szőlőben is.

Jelentőségét mutatja, hogy szántóföldi termésterület is meghaladta az országos átlagot, átlagos termése 35-45 q volt, igen nagy ingadozásokat mutatva.

A fő terményként termelt hüvelyesk vetésterülete állandóan növekedett. Jelentőségük azonban - éppen köztes termelésük miatt - nagyobb volt, mint azt táblázatunk mutatja.

Az ipari növények termesztése nem volt általános. Jelentéktelen mák és dohánytermesztéssel elsősorban a legszegényebb kertészek - akiket "gányoknak" is hívtak - foglalkoztak.

A zöldségek közül a jelentős mennyiségű dinnyetermelést nem "tősgyökeres" nagykőrösi termelők, hanem - elsősorban Hevesgőll leszerződött - dinnyések végezték. A dinnyetermesztés jövedelmező volt, ugyanakkor sok munkát és a "dinnyés" állandó kinnlakását igényelte.

A terméseredmények vizsgálat árnyaltabb képet ad a vetésterület tényleges felhasználásáról, még a termésátlagok jelentős nérvű ingadozása ellenére is. A terméseredmények vizsgálatában a belső fogyasztás meglehetősen nehezen "fogható meg", viszont a termékszerkezet változásait az értékesítésre kerülő termékek mennyisége alapvetően meghatározza. Az árú értékesítése "eladhatósága" döntő szempont a gazdák termékkiválasztásánál. A nagykőrösi mezőgazdasági árúk százalékos részesedését az össztermelésből Erdei Ferenc és munkatársai számították ki. Számításaikban az egyes terményeknél összeítették az ~~egyéb~~ összes piaci forgalomba kerülő mennyiséget, tehát számításaikban figyelembe vették a központi felvásárlás és egyéb piaci eladás együttes adatait.

Munkásukban az 1935. év adatait használták fel. Véleményük a két világháború közötti időszakból ez év adatait jellemzőnek foghatjuk fel, mert a gazdasági válság szerkezetét módosító hatása ekkorra már kevésbé érvényesült, illetőleg a válság következtében módosult struktúra még nem szilárdult meg.⁶⁰ Ugyanakkor vizsgálataikat nem tudták kiterjeszteni a termelőtől közvetlenül -más uton - értékesített árumennyiségre. Jelentős mennyiségű mezőgazdasági árú került ily módon a szomszédos - mindenekelőtt a ceglédi - piacra, különösen a hantházi vasút megépítése után. Ezek a termények elsősorban zöldség és gyümölcsfélék voltak.

Vizsgálatuk tanúsága szerint a nagykőrösi kenyérgabona 47,3 %-a / ezen belül a búza 33 %-a, a rozs 55,4 %-a/ került értékesítésre. Lényegesen kisebb a szemestakarmányok aránya: árpa, zab 40,7 %-a, míg a kukorica 25,3 %-a jelentkező árúként. Ha idevesszük a takarmányozás célját szolgáló szántóföldi zöldtakarmány 5,4 %-os, a takarmányrépa 13,3 %-os, a pillangósok 8 %-os részesedését az áruforgalomból, akkor megállapíthatjuk, hogy Nagykőrösön a takarmányfélések termesztése csaknem kizárólag az önellátást szolgálta, vagyis az állatok táplálásához szükséges takarmányokat csaknem minden gazda saját maga részére állította elő. A számítások szerint Nagykőrösön 1935-ben az összes vövényi termékek 53,2 %-a jelentkező mezőgazdasági árúként. A piacon alacsony százalékban jelentkező takarmányféléseket az ipari és kereskedelmi növények, valamint a kerti

termények kedvező forgalmazása ellensúlyozta. A nagy mennyiségben termesztett burgonyának 40,8 %-a került forgalmazásra, ugyanakkor a cukorrépa 100 %-ban, a napraforgó 75 %-ban, a hüvelyesek 50 %-ban, míg az egyéb ipari és kereskedelmi növények 69,7 %-ban kerültek eladásra, vagyis a feldolgozása illetve a felhasználása nem a termelőnél történt meg.

Egyértelmű az árútermelés túlsúlya a zöldség- és gyümölcs-termelésnél. A szántóföldi és kertmű zöldségtermés / a ceglédi piac figyelembevételével még több! / 80,7 %-a, a gyümölcs-termés 83 %-a értékesítésre került. E kategória magas százalékarányát a szőlőtermelés 56,4 %-os aránya "rontja le" és adja meg végül a zöldség- és gyümölcs-termelés 72,2 %-os - még mindig igen magas - részesedését a mezőgazdaság árúforgalomban.

Az adatokból alapvető következtetésként levonható, hogy a nagykovácsi gazdák a munkaigényes és jól értékesíthető - ugyanakkor a gazdaság fenntartásához feltétlenül szükséges - termények jelentős részét piacra termelték, míg a táplálkozás szempontjából nagyjelentőségű zöldség- és gyümölcsfélékből - hasonlóan a korszak termelői szokásához - alig fogyasztottak. Fő cél az árú előállítása és ezáltal a bevétel fokozása volt. A gazdaságok jelentős mértékben törekedtek az "önellátásra", vagyis a gazdaság viteléhez szükséges főbb termények legnagyobb részét saját maguk állították elő. Az egyes termények jövedelmezősége a mezőgazdasági természerkezetet határozta meg alapvetően. Ehhez

- a kortársak szerint átlagosnak mondott - terméseredményeket szükségesnek véljük megemlíteni. Célunkat elősegíti, ha a főbb termények mellett közöljük a kataszteri holdankénti tiszta jövedelmet is. Adataink a gazdasági válság éveiből valók, amikor - különösen a gabonafélék esetében - a tiszta jövedelem az átlagnál alacsonyabb volt.⁶¹

Növény	Termés átlag kh/q	Tiszta jövedelem kh/ P
búza	8	25
rozs	7	1,46
árpa	8	14,36
csalamádé	26	3,40
őszi takarmány keverék zölden	70	14,60
kukorica	15	
burgonya	30	7,80
cukorrépa	120	95,10
sárgadinnye	24	109,20
zöldborsó	35	248,60
bab	10	35,70
zöldpaprika	30	169,80
paradicsom	140	473,50
uborka	60	544,90
saláta	40	237,20

E táblázatból egyértelműen kitűnik, hogy a gabonafélék lényegesen kevésbé jövedelmezőek a zöldségféléknél, illetőleg az ipari növényeknél. Ezta tényt támasztja alá Erdei Ferencnek és munkatársainak a vizsgálata is. Többször idézett, módszertanilag alapvetőnek szánt tanulmánykötetükben a nagy-kőrösi termelési értékekre vonatkozó számításait adták közre, az 1935-ös esztendőre vonatkozóan.

Adataik szerint a város összes mezőgazdasági termelési értékének 68,7 %-át a növénytermelés adta, míg a maradék 31,3 %-ot " hozta" az állattenyésztés. A növénytermelésen belül 9 % a kenyérgabona / búza + rozs/, 8,4 % a szemes-takarmány / árpa + zab + kukorica /, 8,9 % az ipari és kereskedelmi növények / burgonya + cukorrépa stb/, 8,6 % a tömeg-takarmányok / rét, legelő, zöldtakarmány, takarmányrépa/ részesedés az összes termelési értékből, ugyanakkor az összegfogalóan kertészetnek nevezett ágazat /a szántóföldi ill. kerti zöldség, gyümölcs, szőlő/ az összes mezőgazdasági termelési érték közel egyharmadát, 29,8 %-át adta.⁶²

A kataszteri holdankénti tiszta jövedelem arányai, a termelési értékre vonatkozó összehasonlító adatok egyértelműen igazolják a néhány száz négyszögöles házkörűli kertekben, a törpebirtokokon, kisbérleteken természetesen kerti termények túlsúlyát az árútermelésben és a jövedelmezőségben. A kerti termények rendkívüli munkaigényességét / ami a jövedelmezőség egyik fő alapja/ a nagyszámú mezőgazdasági munkás és cseléd alkalmazása tette lehetővé. Ugyanakkor jelentős mennyiségű munkert jelentett a gazda / birtokos vagy bérlő/ családja is. A házak körüli apró kertekben, a városhoz - nem véletlenül - közeleső kisebb parcellákon de a különböző konvenciók " illetményföldjein" is a családtagokra hárult a munkaigényes, intenzív gazdálkodás végzése.

Sajátos és jellemző képet ad Nagykovács határának termelési övezetekre való felosztása is. A város széle - a közvetlen környéke - a városi kertek, a saláta övezete volt.

Ugyanitt történt a kiskerti uborkatermesztés is. Erről a területről gyorsan lehetett szállítani, a védett kertekben hamarabb is érett a zöldség, viszonylag közel volt a munkaszerelő. A második övezetben már öntözéses bolgárkertészkedés folyt, és itt érvényesült a szántóföldi uborkatermesztés is, ugyanakkor már megjelent a szántóföldi zöldség is. Ezt követte a szőlő- és gyümölcszóna, majd a zöldmező gazdálkodás övezete, jórészt takarmányok termesztésével. Súlypontja a város déli, magasabb, szárazabb helye. A termelők itt már egyértelműen tanyai lakosok, állandóan kint éltek. A határ legtávolabbi, hatodik övezete az extenzív mezőgazdaság területe, a rozs, búza és a nagykiterjedésű kukoricatáblák övezete. / Felsőfjárás, Homolytája, Száraz dűlő, Hangács, Csemő, Nyársapát. Ez a terület a legsivárabb homoktalajok övezete, helyenként jelentős szőlőgazdaságokkal tarkítva.⁶³

Ugyanakkor a művelési ágak területi elhelyezkedésén túl, megfigyelhető egy más irányú, de feltétlenül tudatos koncentráció is. Az erdők zömmel a város nyugati részét foglalták el, míg északon-északkeleten tömörültek a város rétjei és legelői. Közéjük ékelődve a csemői és a nyársapáti határrész, a szőlő- és gyümölcstermesztés övezete, míg a szántó föld a déli - a legjobb minőségű - földeken - volt uralkodó. A szőlők a város körül csaknem teljesen összefüggő övezetet alkottak, de legjelentősebb telepeik a csemői és nyársapáti részen, valamint a tormási szőlőhegyen voltak.⁶⁴

4./ A zöldség- gyümölcs- és szőlőtermelés.

Erőfeszítések az értékesítési nehézségek
leküzdéséért

A zöldség- gyümölcs- és szőlőtermelés a nagykőrösi mezőgazdasági termelés kiemelkedő ága, mert ez képezte a lakosság fő jövedelmi forrását. A földművelő népesség nagy százalékát kitevő kis- és törpebirtokosok, a teljesen vagyontalan földnélküli lakosságnak voltaképpen e munkai- gényes növények termesztése jelentette a megélhetési lehe- tőséget, " mert az őstermeléssel művelt nagyobb földbirto- kok gazdasági megmunkálásához szükséges mapszámos munka megélhetési lehetőséget nem tud adni.." írta a város pol- gármestere.⁶⁵

Gunst Péter Magyarország mezőgazdaságát bemutató tanulmá- nyában a zöldségtermelés gazdasági és társadalmi jelentő- ségéről így ír: " A termelés tulnyomó része a paraszti gaz- daságokban történt, és azokon belül is elsősorban a kis- paraszti- és törpegazdaságokban.. Ez indokolt és érthető is, hiszen ezek a gazdaságok csipán hagyományos gabonater- meléssel nem tarthatták fenn magukat, és elég munkaerő állt rendelkezésükre / elsősorban a családon belül/, melynek fel- használására egyébként nem kerülhetett volna spr."⁶⁶

Adatai szerint pl. a zöldborsó területének 70, a zöldbab- nak 88, a főzeléktöknek 85, a salátának 85, a paradicsom-nak 90, a zöldpaprika területének pedig 85 %-a a 100 kh-on a- luli gazdaságokhoz tartozott.

Ugyanakkor a zöldség- és gyümölcsfélék termelési té- rületének és termelési szerkezetének a vizsgálata számos

nehézséget vet fel. Mindenekelőtt a ~~kör~~ különböző években készített összeírások e terményféléseknél tartalmazzák a legeltérőbb csoportosításokat.⁶⁷ Nehézséget jelent továbbá, hogy ezeknél a terményfajtáknál a kert művelés lényegesen nagyobb arányú volt mint a szántóföldi termelés. A nagykőrösi kis- és törpebirtokok mellett az egyes házak körüli, alih párszáz öles kiskertek termése látta el a házi szükségletet és jórészt a helyi piacot is. A kert termelés nagyságát az egyes vetésterületi statisztikák természetesen nem tudták feltüntetni, csak a városi szinten - piaci forgalomban jelentkező termékmennyiség adatai tesznek lehetővé bizonyos következtetések levonását.

A speciális nagykőrösi termények közül csupán az uborka vetésterületéről áll rendelkezésünkre pontos felmérés, az is egyetlen egy évből. A Központi Statisztikai Hivatal nyomtatott adatai szerint ugyanis 1929-ben Nagykőrös város uborkával beveett területe 403 kh-t tett ki. A város vezetőinek ez a szám alacsonynak tűnt, ezért Dezső Kázmér elrendelet, hogy a hegy- és mezőőrök pontosan írják össze a járások területén fekvő uborkaföldeket. /Jársók=külterület!/ A pontosnak elfogadható felmérés szerint 1929-ben 619 kh-on 1938 termelő termelt uborkát. " Ha tekintetbe vesszük azt, hogy a termelőknek jelentékeny hányada bérelt földön illetőleg feléből termelt, túlzás nélkül állithatjuk, hogy 3000-re tehető azoknak a nagykőrösi családoknak

a száma , akik az uborka termelésénél érdekelve voltak" irták a felmérés értékelésekor.⁶⁸ A saláta pontos vetésterületéről is csak egy 1920-as felmérés adata tájékoztat: eszerint az ekkor Nagykőrösön salátával beültetett terület 1000-1000 kh volt.⁶⁹

A terméseredmények vizsgálatánál is figyelemmel kell lenünk 2 hibalehetőségre. Először is, hogy a rendelkezésünkre álló, terméshozamokat feltüntető statisztikai kimutatások felvételi időpontjai eltérőek. A másik tényező, hogy a zöldségfélések terméshozama a 30-as években országos viszonylatban is visszaesett. Így az uborka termésátlaga 45,92 q-ról 39,2 q-ra, a a saláta átlaghozama pedig 36,67 q-ról 24,45 q-ra zuhant le.⁷⁰ Az országos szinten jelölhető termésátlagcsökkenést a nagykőrösi zöldségfélések még tovább " rontják", mert az 1930-as évek elején - az értékesítési nehézségek hatására - a a korábban egyoldalú mennyiségi termesztést fokozatosan minőségi kultúrává kellett átalakítani, és ez a terméshozam csökkenését hozta maga után.

Az alábbiakban a zöldség- gyümölcs- és szőlőkultúra fejlődését, az értékesítés körüli nehézségeket együttesen vizsgáljuk, mert a termelésben, a kis- és törpegazdaságokban is kiegészítették egymást, és a gazdálkodás társadalmi következményei is együttesen jelentkeztek. Ugyanakkor a szőlőtermelés alakulását csak vázlatosan érintjük, mert sem a termelése sem pedig az értékesítése korszakunkban jelentős változáson nem ment át.

A zöldség- és gyümölcsstermesztésnek erőteljes lökést

a múlt század közepén a vasút megjelenése adott, mely "a kőrösi piac" határait jelentősen kitágította és lehetővé tette mind nagyobb mennyiségű termény értékesítését. Az I. világháború előtt nem volt probléma a nagykőrösi kerti termények értékesítése, mert a magyar termények a monarchia határain belül konkurenciamentes és nagy felvevőképességű piacokkal rendelkeztek. "A termelők ekkor elsősorban a helyi és belföldi fogyasztásnak termeltek, az export csak esetlegesség volt, melynek biztosítása és kihasználása teljesen a kereskedőre volt bízva." - írta a város polgármestere.⁷¹

Az 1913. évi kiviteli adatok hű képet adnak a nagykőrösi zöldség- és gyümölcsfélék exportjának összetételéről.⁷² Az összes export /214.630 q/ legnagyobb részét az uborka tette ki / 42,3 % 6, majd ezt követte 31,1 %-os részesedéssel a saláta, míg az összes kerti termény 22,7 %-a volt a gyümölcs, dinnye 2,4 %, szőlő pedig 1,5 %. Az ugyanezen évi gyümölcskivitelben belül / összesen 48650 q/ a legjelentősebb a szilva mennyisége / 54,5 %/, majd ezt követte az alma / 25,4 %, a kajszibarack /10,6 %6 és a vegyes gyümölcsök. /7,8 %/. Megjegyezzük, hogy az adatok csupán az elszállított mennyiségek súlya után lettek kiszámítva, a város piacain értékesített mennyiségről nincsenek pontos adatink.

A kedvező értékesítési lehetőségek a háború idején tovább fokozódtak. A hadi konjunktúra idején a termelők vá-

gatás nélkül a piacra vittek mindent, és mindenért a termelési költségeket tetemesen meghaladó árakat kaptak. Ekkor a zöldség- és gyümölcsstermesztés legfőbb feladata a minél nagyobb mennyiség előállítása volt- független azok minőségétől.

A világháború után, az osztrák-magyar monarchia szétesésével az értékesítési lehetőségek alapvetően megváltoztak. A piaci területek nagyrészének vámkülföldre kerülésével jelentkező értékesítési nehézségeket még fokozta, hogy néhány állam - pl. Olaszország, Lengyelország, Csehszlovákia - a nagykőrösi exportcikkekből / saláta, uborka, gyümölcs/ " felfuttatta termelését és ez erős konkurenciát jelentett a magyar termények számára.

Az ország jeletős területének 1920-ban történt leválasztása a zöldség- és gyümölcspiacon átmeneti konjunktúrát idézett elő. A Magyarországtól elcsatolt területk egyrésze ugyanis magasfokú zöldségkultúrával rendelkezett, így a belföldi piacon a nagykőrösi kerti termények számára kedvező volt az értékesítési lehetőség, amit a termelők és a kereskedők igyekeztek is kihasználni. 1920. májusában a m. kir. Közélelmezési Minisztérium a megindítandó főzelék- gyümölcs- é burgonyaakció forgalmának lebonyolítására Nagykőrösön, az Encsi utcában kirendeltséget állított fel. A kirendeltség feladata a kerti termények kivitelének gyors és zökkenőmentes lebonyolítása volt. Ugyanakkor igyekeztek szabályozni a kereskedelmet is, szál-

litási igazolványhoz kötve azt. Szállítási igazolványt viszont csak termelő vagy termelői szövetkezet, illetőleg bejegyzett, iparigazolvánnyal rendelkező kereskedő kaphatott.⁷³

Azonban rövidesen jelentkeztek a vámkülföld következtében előálló értékesítési nehézségek. Már 1922-ben írták a nagykőrösi termelők és kereskedők szomorú tapasztalatukat a földművelésügyi miniszterhez: "Csonka Magyarország belső fogyasztása a zöldség-, gyümölcs- és főzeléktermesztés produktumát felvenni nem képes."⁷⁴ A felesleg mennyiségre adalékként említik: "1922-ben elszállításra került 442 vagon saláta, melyből 8 ment külföldre: a többi pedig a kertekben rohadt el, mert a belföld nem tudta azt felvenni." Kivezető utat a külföldi értékesítésben láttak, melynek azonban akadálya a magas kiviteli illeték volt. Nagyságára közöl jellemző adatot a város gyümölcs-zöldség- és főzeléktermelésének történetét feldolgozó kiadvány.⁷⁵ Példája szerint 1922-ben a nagykőrösi piacon egy közepes forgalmú napon a gyümölcs- és zöldségfelhozatal kb. 2800 q, a következő arányban: 1400 q az uborka, 700 q a szilva, és 700 q az alma. E mennyiség összvételára a piacon 29.400 pengő. Belföldön kerül értékesítésre a terményeknek mintegy fele, a többi Ausztriába, Németországba, Lengyelországba került. A kiadvány számításai szerint ezekre a terményekre végül is 34.000 pengő vám jutott. Fokozta a nehézséget, hogy a nagykőrösi kiviteli "exportpiac" - az egyre jobban növekvő baromfikivittel együtt - gyakorlatilag egész évben érezte a kiviteli nehézségeket.

/ Az egykorú feljegyzések szerint a nagykőrösi exportpian az év minden szakában volt olyan termék, amely exportra alkalmas volt és exportra is került.⁷⁶

A viszonylag kis termőterületű - de mégis a lakosság fő jövedelmi forrását képező - zöldségértékesítés nehézségei súlyos társadalmi problémákat vetettek fel. Az a tény, hogy az 1920-1925 között Nagykőrösről elszállított zöldség- és gyümölcsmennyiség a háború előttinek 30-40 %-ára esett vissza, szükségszerűen visszahatott a "termelési kedvere" is.⁷⁷ Csökkentek a vetésterületek, és ennek következtében a mezőgazdasági munkásoknak, napszámosoknak biztos megélhetési forrást jelentő munkaalkalmak száma jelentősen lecsökkent: a termelők saját családtagjaikat vonták be a munkába. Ez azonban a munkanélküliek számát növelte meg jelentős mértékben, akik ellátása az 1921-1925 közötti években komoly terheket rótt a város vezetőségére.

Az értékesítési nehézségeken próbáltak segíteni a megtermelt zöldség- és gyümölcsfélék helybeli feldolgozásának elősegítésével is. A gyümölcsfélék feldolgozását mindenekelőtt a városi kezelésben lévő Központi Szeszfőzde a feldolgozó kapacitásának növelésével kívánták elérni, és az 1917-ben felállított Központi Szeszfőzde a saját céljára szolgáló szesztermelés mellett bérfőzéssel és ecetgyártással is foglalkozott. Az 1920. évi IV; tcz. 18. §-a a korábban betiltott kisüstök helyett szeszfőzdekké átalakított kisüstök használatát tette lehetővé, melyet a nagykőrösi gazdaközösség kedvelt.⁷⁸

Azöldségfélék konzervgyári feldolgozására is történtek kísérletek. A Nagykőrös és Vidéke 1920. május 16-i száma ke-
serüen állapította meg, hogy " míg a Gazdasági Egyesület egymásután rendezzi a megbeszéléseket ebben az ügyben, a Gschwindt-féle szeszgyár már iparigazolványt is kapott konzervek gyártására. " A jó üzleti érzéssel rendelkező, részvénytársasági vezetés alatt álló Gschwindt-féle Szesz-Élesztő-Likőr és Rumgyár meglátta a Nagykőrösön lévő ke-
vező lehetőségeket és 1920. április 26-án beadott kérelmére engedélyt is kapott a konzervgyártás megkezdésére.⁷⁹

Előterjesztésük szerint a Barack- és szilvapálinkafőzést valamint finomítást a továbbiakban is csinálják, a konzervgyártást a telep bővítésével kívánták megoldani. Kezdetleges felszerelési tárgyakat vásároltak, " melyből kitűnik, hogy Nagykőrösön alig több, mint háziipari módszerekkel és primitív körülmények között kezdte meg a konzervek gyártását." Az eredmény ennek megfelelően siralmas lett, a megromlott konzerveket pálinkának befőzték.⁸⁰

A kerti terményeknek konzervgyárakban történő feldolgozása ellen maguk a termelők is tiltakoztak. Ők az egyéni érdekeiket féltve a szabadkereskedelmet látták veszélyeztetve. " Nem tartjuk helyesnek a konzervgyárak fejlesztését, mert azok tulságosan egyoldalúvá teszik az értékesítést, és a termelők, a belföldi kereskedők, ezek kénye-kedvének lennének kiszolgáltatva." - írták 1922 nyarán.⁸¹ Keresve a kiutat a termelők és a kereskedők egymás között vitatkoztak, egymásra háritották az értékesítési nehézségekért a felelősséget. A termelők a közvetítő kereskedelemben,

annak - véleményük szerint extra-profitjában - míg a kereskedők a vasúti szállításban, a kedvezőtlen vámtarifában és a külföldi jobb minőségben és olcsóbban előállított kerti terményekben vélták felfedezni a nehézségek okait.⁸² A város vezetőinek segítsége "kimerült" abban, hogy évről-évre sikerült a vámhivatali kirendeltséget Nagykőrösön felállíttatni, mely kirendeltség május 1-től általában szeptembe közepéig megkönnyítette a vasúton történő elszállítás lebonyolítását.⁸³

A Gschwindt-gyár eredménytelen konzervgyártási kísérlete ellenére a város legsúlyosabb gazdasági és társadalmi nehézségei a tőke számára komoly vonzerőt jelentettek. A fejlett zöldség- és gyümölcskultúra - melynek termése ezekben az években eladhatatlanná vált - olcsó alapanyagot biztosított, ugyanakkor a nagylétszámú, állandó munkával nem rendelkező, a munkanélküliség kínzó szorítását érző nagykőrösi nincstelének olcsó és bármikor elbocsátható munkaerőt jelentettek. A kedvező felvásárlási lehetőséget és munkelőkinálatot a Gschwindt Részénnytársaság 1922-ben - az 1920. évi sikertelen kísérlet után - újból megpróbálta konzervgyártásra felhasználni. 1922. augusztusában 208 q meggyet és 1940 q barackot vásároltak fel konzervgyártás céljára.⁸⁴ A konzervek rendkívül kedvező külföldi értékesítése hatására a gyár fokozta konzervelőállítási tevékenységét. 1922-1923-ban több millió pengő befektetésével bővítették a gyárat, 1924-ben pedig már a gyárhoz tartozó

ládagyár építésére kértek és kaptak engedélyt. 1924. májusában kezdték el az üzemszerű konzervgyártást zöldborsóval. 1924. július-augusztusban a Gschwindt gyár zöldség-és gyümölcsfelvásárlása: 31 q zöldbab, 5,5 q meggy, 567 q alma, 3 q málna, 126,5 q sárgabarack, 10,2 q ringlószilva, 10 q dinnye, 27,5 q őszibarack. A zöldbabot teljes egészében konzerválták, míg a gyümölcs 30 3-ából továbbra is szeszt főztek.⁸⁵ A felvásárlások során a hazai zöldség- és gyümölcsáraknál Nagykőrösön és környékén 8-10 %-al olcsóbban vásároltak, míg a szezonmunkásoknak a budapesti ipari munkások bérének átlag 2/3 -át fizették ki, de ez még így is magasabb volt a helyi napszáméréknél.⁸⁶

A Gschwindt-gyár vezetői Nagykőrös hagyományos és híres terményét, a kőrösi uborkát, nem tartották célszerűnek konzerviparilag feldolgozni, mert az uborka konzervben nem láttak kedvező értékesítési lehetőséget. Kifejezetten uborkafeldolgozás céljára 1922-ben a Ceglédi uton - a volt mésztéglagyári telep igénykérvételével - Pátria néven egy részvénytársaság konzervgyárat hozott létre. A gyár létrehozóit az uborkatermelők eladási nehézségei vezették, de a jószándékon kívül sem forgótőkével, sem megfelelő műszaki-technikai- anyagi- és személyi feltételekkel nem rendelkeztek.⁸⁷ A vállalkozás annyira szegény volt, hogy a tervezett feldolgozást tőke hiánya miatt el sem tudta kezdeni, egy darabig üresen állt, majd Nagykőrös városa a kész és vadonatúj gyártelepet 1928. végén 26.000 pengőért megvette, azzal a céllal, hogy ott a városi Központi Szeszfőzdét elhelyezze.

Ezek az erőfeszítések azonban változatlanul nem oldották meg a város zöldség- és gyümölcsértékesítési gondjait. 1927-ben megjelent könyvében írta a város monográfusa, hogy még a Gschwindt- gyár sem gyakorolt kedvező befolyást a helyi piacra.⁸⁸ 1925-ben pedig már a Vámhivatali Kirendeltség sem Nagykőrösön, hanem Kecskeméten működött, melynek kedvezőtlen hatása azonnal jelentkezett: Kőbányán vámolás miatt feltartóztattak egy nagykőrösi szerelvényt és az egész szállitmány megromlott.⁸⁹

A város gazdaságának legégetőbb gondjaira a város vezetősége csak 1924-től kezdődően fordított figyelmet. 1924. májusában Dezső Kázmér, a város szülötte lett a polgármester, aki következetesen vallotta: " A városi hatóság nem elégedhet meg az igazgatási feladatok ellátásával, hanem az autonómia erejét fel kell használnia arra, hogy a város közgazdasági fejlődésére irányt szabó módon befolyást gyakoroljon."⁹⁰ Hivatalbelépése után elsőrendű feladatának a zöldség- és gyümölcsértékesítés rendezését tekintette. Felismerte, hogy a város jövője e kérdés megoldásától függ és határozottan, nagy ambícióval látott hozzá feladata végrehajtásához. Tevékenységének alapja az a felismerés volt, hogy a " legfontosabb nem az egyes érdekeltségek kielégítése, hanem a termelés, értékesítés és fogyasztás minden részletre kiterjedő megrendszabályozása."⁹¹ Ennek érdekében létrehozta a városi Mintakertet, átszervezte a Növényvédelmi Bizottságot, a Széchenyi kert Virág- és Diszkertészetet

vállalttá alakította, a városi Gyümölcsértékesítő- és Szezszfőzde Vállalatot is átszervezte. 1924. december 14-re a termelési nehézségek megbeszélésére összehívta a helybeli termelőket, akik elmondták a termelésnek a háború utáni nehézségeit. Alapvető nehézségként állapították meg, hogy a mezőgazdasági termények értékesítése nem áll arányban a ráfordított termelési költségekkel, továbbá, hiába csimáltak többlettermést, ha azt nem tudják megfelelően értékesíteni. Véleményük szerint a kereskedelem nem szállít folyamatosan / pl. 1924. június 7-én Bécsbe olyan nagy mennyiségű árú érkezett, hogy nem lehetett eladni. Máskor viszont a vagonok itthon vesztegettek és a termények megromlottak/. A város választott vezetője következő lépésként a kereskedőkkel tanácskozott és itt ők is elmondták sérelmeiket, amelyek az értékesítés nehézségeit tárták fel: rossz és előnytelen csomagolás, a nagykőrösi kerti termékek csak a mennyiségi mutatókkal tűnnek ki, minőségileg erősen kifgásolhatók, ennek következtében nehezen értékesíthetők. stb.

A két tanácskozás eredményeként 1925. április 17-re Dezső Kázmér összehívta Nagykőrösön az Első Magyar Gyümölcsértékesítési Kongresszust, amelyen az Alföld termelő és kereskedő érdekeltségei, a Földművelésügyi és Kereskedelemügyi Minisztérium képviselői, A Duna-Tiszaközi Mezőgazdasági Kamara és a MÁV Igazgatóság képviselői vettek részt. A széleskörű értekezleten bebizonyosodott, hogy a kerti ter-

mények termelése és értékesítése nem csupán helyi, hanem országos érdek, így a megoldást is országos szinten kell megtalálni.⁹²

A tanácskozás eredményességét - ha közvetett módon is - bizonyítja, hogy Mayer János földművelésügyi miniszter Dezső Kázmért, Nagykőrös város polgármesterét, bizta meg a zöldség- és gyümölcsértékesítés fejlesztését szolgáló tervezet kidolgozásával. Dezső 1926-ban elkészített felterjesztésében ismételten hangsúlyozta, hogy a kérdéskör nem egy vidék vagy város "belügye", hanem nemzetgazdasági érdek. Magyarországnak feltétlenül az intenzív zöldség- és gyümölcstermelést kell fokoznia, mert más mezőgazdasági területeken "félelmetes" vetélytársai vannak, akik lényegesen olcsóbban termelnek: pl. Ausztrális, Kanada a Szovjetunió búzafeleslege az egyoldalúan szemtermelésre alapított mezőgazdaságnak katasztrófát jelentene. "Az eddigi gyümölcsexport úgyszólván kizárólag Nagykőrös és Kecskemét vidékére szorítkozott és még így is 1924-ben 3.659.000 aranykoronát, 1925-ben 5.548.000 aranykoronát tett ki. A zöldségkivitel egyedül Nagykőrösön 1923-ban salátából 490 vagon, uborkából 389m vagon, uborkából 616 vagon." - írta Nagykőrös város polgármestere. A továbbiakban felhívta a figyelmet a megfelelő tájfajta kiválasztására, amelyekből tömegtermelést kell és lehet csinálni. "A vásárló ugyanis nem kiállítási példásnyokat keres, hanem biztos piacot, ahol az árú mindig és nagy mennyiségben a rendelkezésére áll"

Kiemelt jelentőséget tulajdonít az intézményes növényvédelemnek, mellyel a kártevőket egységesen pusztítják el és ezzel a minőség is javul, amely által nő a versenyképesség. Felhívta a figyelmet az exportkereskedelem lemaradásának fő okára, az elmaradott csomagolásra is. Nagykőrösön az exportra kerülő zöldséget és gyümölcsöt is a piactéren, szabad ég alatt, rekkenő hőségben tárolták. A reggel megvásárolt termény rendszerint már délre összeesett, a szállítása alig bírta ki. A termelő a gyümölcsöt zárt kosarakban szállította, összepréselve azokat, így is "elősegítve" gyorsabb romlását. Dezső Kázmér megjegyzése: "Az a külföldi kereskedő, aki egyszer végognézi ezt a csomagolást, egész életében idegenkedni fog a magyar szállitmányoktól!" Javaslata: külön exportpiac szükséges, ahol fedett csarnokokban folyik, a szigorú gyümölcsosztályozás. Fontos állami feladatnak minősítette a kereskedői kartellek működésének szabályozását. "Azé egyéni érdekeltségű kartellek helyett állami felvásárlókra van szükség, akik elsősorban nem a saját hasznukat nézik, hanem a nemzeti jövedelem gyarapítását." Hasonlóan állami feladat a külföldi piacok egységes megszervezése is, központi Külkereskedelmi Hivatal felállítása útján. Országos Gyümölcsértékesítési Tanács felállítását sürgette, amely a hazai értékesítés megszervezésén túlmenően az egységes termelést is szervezi, a termelőket szaktanácsokkal látja el.

A város ujm vezetősége tehát nem volt híján elképzeléseknek, reformoknak. Ugyanakkor nem nehéz javaslatai

mögött a nagykőrösi termelés és értékesítés legfőbb hiányosságait és gondjait felfedeznünk.

Dezső Kázmér tervei megvalósítására gyakorlati intézkedéseket is tett. Javaslatára a város képviselőtestülete elhatározta önálló gazdasági Népiskola felállítását a korábbi (sz)metlőiskola helyett. A város hosszadalmas harc után elérte, hogy a Földművelésügyi Minisztérium Nagykőrösön felállította az első téli gazdasági iskolát, melynek fő célja volt, hogy a nagykőrösi gazdai fjak helyben sajátítsák el a "gazdálkodás tudományát". Helyi előadók és országos híri szakértők bevonásával állandóan hangoztatva az intézményes növényvédelem jelentőségét és megpróbálták a gazdákat erre ránevelni. Rendkívüli ambícióval támogatta az iskolán kívüli népművelés ügyét a városban, mellyel a gondolkodást, szakismereteket kívánta növelni. A nagylétszámú analfabéta tanfolyamok is végső kitűzésükben a mezőgazdasági munkások és gazdák olvasottabbá, műveltebbé, érdeklődőbbé tételét szolgálták. A képviselőtestület ismét átszervezte a Növényvédelmi Bizottságot.

Sokat várt a város vezetője a képviselőtestülettel 1928-ban elfogadtatott szabályrendeletől, amelyet a nagykőrösi gyümölcs- zöldség- és főzelékfélék piaci forgalmának emeléséről alkotott.⁹³ "A szabályzatkedvelő polgármester" -Erdi Ferenc nevezte így - az általa nagyjelentőségűnek tartott szabályrendelete első §-ában lerögzítette: "Nagykőrös város közönsége a gyümölcs- zöldség- és főzelékfélék kivitelének fokozását elsőrendű városi érdeknek nyilvánítja és ehhez

képezt annak minden törvényes eszközzel való támogatását a városi hatóságok kötelességévé teszi." A szabályrendelet legfontosabb intézkedési közé tartozott, hogy a piacon belül - attól teljesen elkülönítve - kiviteli piacot kívánt felállítani, amely exportpiac hajnali 2-től déli 12-ig működött. Részletesen szabályozták az árak alakulását, az adásvétel módját, a gyümölcs- és zöldségfélék osztályozását és csomagolását. Nem felejtkeztek meg a piaci ellenőrzésről sem, és rögzítetteék a termelők megfelelő tájékoztatásának módját is. A város számára pedig kötelezővé tették a nagy-kőrösi exportcikkek megfelelő propagálását.

Bár a szabályrendelete belügyminiszteri jóváhagyása és megerősítése csak ~~1936~~ 1936-ban következett be, a város vezetősége mégis ennek szellemében folytatta a kerti kultúra támogatására irányuló tevékenységét. Nagykőrös város polgármestere 1929. februárjában törvényjavaslatot terjesztett a földművelésügyi miniszter elé.⁹⁴ Rögzítette, hogy a magyar kerti termények / gyümölcs, zöldség/ nemzeti kincs. Ezért védelme rendkívül fontos és igen súlyos büntetést helyezett kilátásba, aki hirnevét rontja, vagy értékét bár - milyen módon csökkenti: 5 évig terjedő fegyházbüntetés.

A város vezetőségének erőfeszítéseit a kerti kultúra érdekében a kortárs Erdei Ferenc a következőképen értékelte: " A háború utáni városi igazgatás fantasztikus méretű agitációt és szervező munkát végzett ebben az irányban: jutott ebből a munkából helybeli piacszervezésre, törvényjavaslat készítésére, országos kongresszusra és aránytalanul nagy-

méretű propagandára. Annyi tudományos és publicisztikai kiadványt vidéki város még nem produkált, mint Nagykőrös!"⁹⁵

Az erőfeszítések következtében a kerti növények termesztése a 20-as évek második felére jövedelmezővé vált. A termelési kedv fellendült, a kereskedők jó értékesítési piacokat teremtettek. 1927-ben Nagykőrösről belföldi szállításra került 1226 vagon, melynek 46,5 %-a zöldség és főzelékféle, 52 %-a gyümölcs és 1,5 %a tisztított baromfi volt. A külföldre szállított kert termények mennyisége ugyanebben az évben 880 vagon volt / 43,5 % főzelék és zöldség, 47 %-a gyümölcs, és 9,5 %-a baromfi és tojás./ A belföldi szállítás és a külföldi értékesítés arányát ekkor a kortársak évi átlagban 58-42 %-ban rögzítették.⁹⁶

A belföldi piac aránya 1927-ben haladta meg először a külföldön értékesített termények mennyiségét. / 1920-tól kezdődően az átlag nagyjából 65-35 % volt a külföldi árúknak "javára"/ A kortársak az arány kedvezőtlenebbé válását csupán az uborka külföldi értékesítési nehézségeiben látták, mert míg az uborka belföldi fogyasztása és feldolgozása nőtt, addig a külföldi piacok - elsősorban a zsinai uborka elterjedésének következtében - erősen csökkentek. Az 1927. évi adatok azonban már előre vetítik a kerti termények struktúra változtatásának szükségességét. Ugyanebben az irányban hat a helyi piacon mind jelentősebb felvásárlóként jelentkező Gswindt-féle gyár is, amely a kedvező konzervértékesítési lehetőségeket látva, egyre erő-

~~zöldségek~~ teljesebben tért át a konzervgyártásra. Profilváltására, rohamos fejlődésre jellemző, hogy az 1927. évi gyümölcsfelvásárlása még az előző évit is 25 %-al haladta meg, ugyanakkor a zöldségfeldolgozásban a zöldborsó és a zöldbab került előtérbe.⁹⁷

1928-ban a magyarországi és a nagykőrösi mezőgazdasági termelés is a csúcson volt. A mezőgazdasági termékek ekkor érték el a legmagasabb árakat. Figyelembevételül, hogy a mezőgazdasági árszintet alapvetően a külkereskedelemben elérhető ár határozza meg, különös jelentősége van annak, ha megvizsgáljuk, hogy a nagykőrösi kerti termények hogyan részesedtek Magyarország exportjából. A külkereskedelmi mérleget mutató statisztikák szerint Magyarországról ebben az évben friss gyümölcsből 304.558 q, friss főzelékből pedig 377.658 q került a külföldi piacokra. Ezekből nagykőrösi termelők adtak 73.801 q gyümölcsöt és 20.965 q főzeléket.⁹⁸ Mindenképpen érdekes megvizsgálunk a továbbiakban e részesedést részletesebben. Az adatok szerint a nagykőrösi termények adták az összes kivitt saláta 90,3 %-át, az uborka 22 %-át, a meggy 12,3 %-át, a barack 14,4 %-át, az alma 14,7 %-át, a körte 1,5 %-át, a dinnye 8,6 %-át, a szilva 49,5 %-át és a zöldborsó 29,7 %-át. Az adatok meggyőzően mutatják Dezső Kázmér igazát, aki a nagykőrösi kerti termények nemzetgazdasági szerepét olyan kitartóan hangsúlyozta!

Az 1928. évi zöldség- és gyümölcsstermés értékesítésénél rendkívül fontos tényező, hogy ekkor még valamennyi termény értékesítésre került. Az ezt követő évben mennyi-

ség és minőség szempontjából is rekordtermés volt. Az 1929. évi kiviteli statisztika szerint legnagyobb mennyiségben a gyümölcs került elszállításra /1243 vagon, melynek 49 %-a szilva, 44 %-a alma, 2 %-a barack, 1 %-a meggy volt, a többi 4 % pedig egyéb gyümölcs./ ezt követte az uborka /1162 vagon/ és a saláta 343 vagon.⁹⁹

Az 1929. évi rekordtermés azonban a kapitalista-gazdálkodási körülmények között a nagykőrösi termelőknek súlyos gondot jelentett: a nagymennyiségű zöldség a rosszul szervezett értékesítési lehetőségek következtében eladhatatlanná vált és tönkrement.

A termelők megsegítésével ismét a város vezetője, Dezső Kázmér próbálkozott. 1929. július 2-ra értekezletet hívott össze a gyümölcs- és zöldségfélék értékesítése körüli nehézségek megvitatására, amelyen részt vettek a termelők mellett az Exportintézet igazgatója is.¹⁰⁰ Az értekezleten a termelők elmondták, hogy a rendkívül munkigényes uborkáért a nagykőrösi piacon 1-2 fillért kaptak. A kortárs számításai szerint 1929-ben egy kh-on termelt uborka termelési költsége mintegy 346 pengő volt. Jó értékesítési körülmények esetén - ha 1000 vagon felett van Nagykőrösről az évi kivitel, mint pl 1928-ban - akkor kilogrammonként 4 fillér a termelési költség, rossz termés esetén - pl 1930-ban - a kivitel mintegy 400 vagon, és így az uborka termelési költsége is felemelkedik 10 fillérre.¹⁰¹ 1929-ben a salátának mintegy 2/3 része rohadt el a kertekben, mert nem lehetett eladni.

Általános megállapítás, hogy az árak ilyen körülmények között úgy lezuhantak, hogy a kerti termény piacra történő beszállítása többbe került, mint amennyit érte kaptak a termelők.

A nagykőrösi termelők és a lakosság általános elkeseredését, helyzetének súlyosságát két termelő hozzászólása mindennél szemléletesebben mutatja. Fehér Sándor kisbirtokos mondta: " Nekem tegnap 840 kgr. uborkám volt s kaptam érte 16 pengő 80 fillért , és szedtük egész nap az egész családdal. Én magam 74 éves öreg ember vagyok. Van egy kis vagyonkám, amit szorgalmas munkával tartottam meg, s most 74 éves koromban is dolgoznom kell reggeltől estig a legmegfeszítettebb munkával, ha azt akarom, hogy megéljek, mert ha napszámost fogadnék magam helyett, 2 év alatt tönkretenne, elvenné vagyonomat a nagykőrösi piac. Kétségbeesve gondolok arra, mi lenne a helyzet, ha 74 éve koromban munkaképtelen volnék, nem tudnék dolgozni." Ha lehetséges, még sötétebb kép tűnik elő Jakabházi Nagy József földbirtokos, városi képviselő felszólalásából: " A termelő társadalom helyzete minden képzeletet felülmúlóan kétségbeejtő. Most volna itt az ideje, mikor úgy a gazdaosztály, mint a szegény munkásnép jövedelméhez jutna, amiből egész évim megélhetését és egyéb szükségleteit fedezni tudná. Olcsó volna a kenyér, de a munkásnép napi 18-20 órai munkájának eredményéből sem tud kenyeret venni. Akinek a lisztje a zsákban van, még az sem tud kenyérhez jutni. Van sok olyan család, akinek még sóra sincs pénze. A munkásnép gyermekei még kenyérből sem esznek eleget. Nem tudjuk elképzelni, mi lesz itt a helyzet, ha beköszönt a tél. Itt olyan gyors

segítség kellene, amit el sem tudunk képzelni, hogy honnan várjuk." ¹⁰² Több, hasonlóan élkeseredett hangú hozzászólás után Dezső Kázmér így értékelte a hozzászólásokat: " Az itt megjelentek termelők legmérsékeltebb elemei közül valók, a piacon ennél sokkal élkeseredettebb a hangulat."

Az értekezleten is éles formában, de különösen a piacon ismételten felmerült a kereskedők tevékenysége és helyzete. Az értekezleten Zs. Tóth Albert, a Nagykőrösi Gazdasági Egyesület titkára mondta: Nagykőrösön egyetlen cég, a Benedek cég dirigál. Ő szabja meg az árakat, a kisebb kereskedők nem mernek szembeszállni vele, de nem is érdekük. Meghúzódnak a Benedek cég akciói mögött és igyekeznek azok sikerét előmozdítani." Ugyancsak Zs. Tóth Albert mutatott rá, hogy a kereskedőknek csak a saját hasznuk a fontos, nem törekednek a jobb minőség szorgalmazására:

" A nagykőrösi kereskedelem nem is törekszik arra, hogy válogatott, prima árút szállítson, mert az olcsón összevásárolt nagy tömeg mellett a kockázat kisebb és nagyobb a kereseti lehetőség... Általában tapasztalatok alapján állítom, hogy a nagykőrösi gyümölcs jó hírnevét maga a nagykőrösi kereskedelem tette tönkre." A kereskedők tevékenységét maga Dezső Kázmér is bírálta: " Man már a kereskedelem nem halad egy úton a termeléssel." Végül Dezső Kázmér ígéretet tett, hogy a város közigazgatása saját hatáskörén belül mindent megtesz a termelőtársadalom megsegítésére, de kevesli a megyei és állami támogatást. Sétrelmezte, hogy a nagykőrösi termelők semmiféle állami támogatást nem kaphanak, szem-

ben a szomszédos Kecskeméttel, amely terményei felvásárlását az állam kiemelten segíti elő.

A város polgármestere figyelmen kívül hagyott egy tényt, amelyet ma már mindenképpen meg tudunk állapítani. A nagykőrösi gyümölcs- és zöldségértékesítés nem csupán a felvevő piacok objektív hiánya miatt nehezült meg. Az értékesítési nehézségekben fontos szerepet játszott az elavult művelési mód is, az, hogy Nagykőrösön még mindig a mennyiségi teremelésen volt a fő hangsúly, a minőséggel nemigen törődtek. Az értékesítési nehézségeket a minőségi követelmények előtérbekerülése okozta: fajtiszta termék, kiváló minőség, gondos jó csomagolás a zöldségfélék esetében pedig az önköltség jelentős csökkentése. A nagykőrösímél később felfejlődött környékbeli városok kertikultúrája - mindenekelőtt Kecskemété- már a megváltozott igények figyelembevételével alakult ki és erősödött meg. A nagykőrösiek fáradságos munkával továbbra is a munkaigényes növényeket kézi erővel ápolva termelték - ragaszkodva a hagyományokhoz. Kecskeméten az újabb telepítésű zöldség- és gyümölcskultúrát egységes fajtakiválasztás alapján telepítették, míg Nagykőrösön a tradíciók, az örökölt vegyes kultúra hatott fékezően.

Ugyancsak csökkentette a nagykőrösi termények versenyképességét a nem megfelelő csomagolás is. Nagykőrös széleslátókörű polgármestere még mindig a kosárral "piacozó" kőrösi termelőket "győzködte a korszerű csomagolás szükségességéről, mikor Kecskemét gazdái már faládba, minőségileg csoportosítva szállították kertikertményeiket.

Szintén a környébeli piacok fejlődését segítette elő a különböző szárnyvasútak kiépítése, melyek a kisebb falvak, szétszórt tanyák termelőit - a gazdasági háttért - mind szorosabban fűzte Ceglédhez és Kecskeméthez. A vasút megjelenése a tanyákon jelentős lökést adott mind a termelés mind pedig az értékesítés számára. Ugyanakkor Nagykőrös város vezetői évtizedek óta hiába harcoltak a Nagykőrös-Kocsér-Tiszakécske nyomvonalú vasútért. Saját erőből felépíteni nem tudták az állam pedig a támogatást az általa fontosabbnak ítélte Kecskemét-Lakitelek-Tiszaug vonal kiépítésére adta. / A hantházi vonal kiépítése pedig a ceglédi piacra vitte az 1. járásbeli termelők nagyrészét./

Az 1929. év őszén kirobbant világgazdasági válság hatása az előző évben már érzékeny veszteséget szenvedett nagykőrösi gyümölcs- és zöldségkultúrára katasztrófálisan hatott. Az a tény, hogy a fizetőképes kereslet tovább csökkent a kerti termények értékesítésénél is súlyosan éreztette hatását, hiszen a válság első éveiben e termények értékesítési mennyisége az első világháboú előttinek csupán az 50-60 %-át tette ki ugyanakkor az árszint átlag 2/3-ára zuhant vissza. Ez lényegében azt jelentette, hogy a válság hatására a zöldség fele, a gyümölcs egyharmada vált eladhatatlanná,¹⁰³

Az értékesítési lehetőségek megromlását mutatják a zöldség- és gyümölcsexport adatai, melyben azonban csak az elszállított terménymennyiségek vannak feltüntetve. / Az adatok q-ban vannak megadva./¹⁰⁴

Termények	1929	1930	1931	1932	1933	1935	1938
Saláta	3856	9673	4373	421	667	1418	5626
Zöldbabés borsó	2432	1031	292	2048	3135	589	1028
Uborka	35441	19414	10840	6251	6467	2773	7328
Paprika	645	-	1047	922	63	2993	1909
Paradicsom	-	-	-	135	1473	9004	6493
Meggy és cseresznye	1491	2486	3607	2852	1689	61	-
Barack	2320	1971	386	5281	10189	95	1321
Alma, körte	16041	7640	6114	4084	3584	4037	4078
Szilva	29873	14965	49276	13119	44796	7435	17642
Szőlő	8773	14793	19983	10514	4137	4235	8218
Egyéb	9463	8473	4427	3754	2189	4809	9773
Összesen:	110335	77446	100345	49381	78398	37449	63416

Ha az elszállításban jelentkező csökkenések mellett még figyelembe vesszük a Gswindt-féle gyár által felvásárolt termékmennyiség csökkenését is / 1930-1931-ben a gyümölcs- és zöldségfelvásárlást gyakorlatilag a felére csökkentették, sőt 1931-ben bszüntették a piacon történő közvetlen árúfelvásárlást is ¹⁰⁵/, akkor megközelítőleg kirajzolódik előttünk a nagykőrösi kerti kultúrát a gazdasági válság

ideje alatt ért súlyos veszteség. Kétségtelen, hogy az exportpiacon értékesítésre került terméymennyiségnek adatai évenként - meglehetősen széles skálájú - hullámzást mutatnak, melyet azonban alapvetően a piaci kereslet és az adott év időjárási viszonyai befolyásoltak. / Az 1935. év rendkívül gyenge eredményeit a kedvezőtlen időjárás okozta, különösen a fagy- és az aszály./ A táblázatban mindenekelőtt szembetűnő a városból elszállított termények össz mennyiségének csökkenése. Az 1929. évi rekordmennyiséget - annak korábban már ismerttetett értékesítési nehézségeivel együtt - csupán 1931-ben közelítette meg, a többi évben lényegesen alatta maradt. A kül- és belföldi értékesítés elmaradásának okát nem szabad csupán a termésmennyiség és a termőterület csökkenésében látnunk: a 30-as években már erősen éreztette hatását a hűtőház hiánya, amely a megfelelő tárolást és szállítási lehetőséget biztosította volna. A város vezetősége 1928-tól kezdődően folytatott eredménytelen harcot a hűtőház felállításáért, mert azt csupán állami támogatásból tudták volna csak megoldani. A legtökekerősebb nagykőrösi cég, a Benedek cég is Kecskeméten építette fel hűtőházát, melynek polcait jelentős mennyiségben töltötték meg a nagykőrösön termékek. A kiviteli adatokból egyértelműen kitűnik, hogy a hagyományos kőrösi kerti termények értékesítése válságba jutott. A nagykőrösi termelőket a legérzékenyebben az uborkaértékesítés katasztrófális helyzete érintette. 1932-ben a helyi újság

már ilyen fő címmel jelnt meg: "Csődbejutott a nagykőrösi uborkatermelés" ¹⁰⁶ A cikk szerzője szerint sürgős fajtanemesítésre van szükség, mert a kőrösi uborka a külföldi piacon eladhatatlanná vált. A saláta értékesítésének legfőbb akadályát a korábban legjelentősebb felvevőpiac, az osztrák piac elvesztése jelentette. Az értékesítési nehézségek következtében a salátával beültetett ~~lett~~ összterület is jelentős mértékben csökkent, míg 1930-31-ben 737 kh. volt, addig 1937-1938-ban már csak 369 kh-ra esett vissza.

A hagyományos kőrösi zöldségek termőterületére új növényfajtákat telepítettek, amelyek kedvezőbb értékesítési lehetőséggel rendelkeztek. Már a kiviteli adatok között is feltűnik a paradicsom megjelenése és elszállított mennyiségének fokozatos növekedése. A termelési szerkezet megváltozására vonatkozó észrevételeinket támasztja alá, ha megvizsgáljuk a rendelkezésünkre álló 1933-1938 közötti években a zöldség- és gyümölcsfélésegek piaci felhozatalának alakulását. ¹⁰⁷

Termény	1933		1935		1938	
	q	%	q	%	q	%
Saláta	11551	6,5	10967	9,5	13977	8,8
Uborka	14333	8,2	6779	5,9	14056	4,1
Zöldborsó és bab	4990	2,8	1841	1,6	6841	8,9
Zöldpaprika	1507	0,8	5538	4,8	4781	3,0
Paradicsom	18596	10,4	43577	37,8	44375	28,1
Csresznye és meggy	2177	1,2	191	0,2	850	0,5
Barack	16241	9,1	316	0,3	4113	2,6
Alma és körte	16790	9,4	9150	7,9	11256	7,1
Szilva	64682	36,3	18370	15,9	28958	18,4
Szőlő	17006	9,5	7971	6,9	13844	8,8
Egyéb	10821	6,05	10518	9,1	5215	9,7
Összesen:	178684	100	115218	100	157906	100

Arányaiban a piaci felhozatal adatai csak néhány helyen térnek el az elszállításra került termékek adataitól. Ennek oka mindenekelőtt a Gscwindt-gyár növekvő arányu felvásárlásában, termelési profiljának megváltozásában keresendő. A váláság mélypontján - 1932-ben - jelentős rekonstrukciót hajtottak végre, mely időszak alatt az üzem csak mintegy

75-80 %-os kapacitással működött. A rekonstrukció következtében a termelési profil alapvetően megváltozott: a korábbi évek 85-90 %-os gyümölcskonzerveivel szemben most már csak 55 % állt, míg a korábbi 10-15 %-os zöldségfeldolgozás 45 %-ban részesedik az összes konzervtermelésből, mely mennyiségnek a 2/3-a sűrített paradicsom, 1/3-a zöldborsó.¹⁰⁸ A gyár 1933-ban 466 vagon zöldséget és gyümölcsöt dolgozott fel, és termékeinek 80 %-át külföldre exportálta.

A termelők részére kedvezőtlen uborka- és salátaértékesítés és a kedvező paradicsomkereslet hatására a nagykőrösi termelők 1933-ban 400 holdon megkezdtek a lucullus paradicsom termesztését. A gyümölcs- és zöldségpiacra felhozott összes paradicsom mennyiségének 1933-ban 80,6 %-a, 1938-ban pedig 82 %-a került konzervgyári feldolgozásra. A nagykőrösi termények közül a paradicsomot dolgozta fel a gyár a legnagyobb részben, hiszen az 1935-ös adatok szerint a piacra felhozott zöldborsó 4,9 %-a, a cseresznye és meggy 47,1 %-a, a barack 15,8 %-a, az alma 4,9 %-a; az összes piaci felhozatalnak pedig 21,4 %-a került gyári feldolgozásra.¹⁰⁹ Ugyanezen az adatok 1938-ra már a következőképpen módosultak: zöldbab és borsó 32,4 %, meggy és cseresznye 5,9 %, barack 30,4 %, alma 1,8 %, az összes piaci felhozatalnak pedig 24,9 %-a került gyári felvásárlásra.¹¹⁰

A súlyos értékesítési válsággal küzdő termelőknek segítséget ismét Dezső Kázmér polgármester igyekezett nyújtani. Kérelmeket, memorandumokat állított össze és terjesztett fel a legmagasabb fórumokhoz, kétségbeesve kérve segítségüket. 1930 májusában a miniszterelnöktől kért

segítséget a gyümölcs-, zöldség- és főzelékértékesítés támogatására.¹¹¹ Kérte a MÁV modernizálást, a gyorsabb exportszállítás céljából javasolta az export-követelmények átalakítását, a Lengyelország felé fennálló magas vám megszüntetését. Ugyanakkor panaszkodott a kereskedőkre, hogy csak a saját hasznukat nézik, a termelőktől olyan alacsony áron vesznek át, hogy azok részére az önköltség sem térül meg. Kérte a gyümölcs-szeszfőzés támogatását, a magas szesztermelési adó csökkentését. Részletes memorandumot készített a gépkocsin történő szállítás elősegítésére is. Az 1930. évi XVI. tcz. 6. szakasza megtiltotta a kerti termények autón történő szállítását a főváros és Nagykőrös között, mivel a MÁV-nak "indokolatlan" vetélytársat jelentett. A polgármester előterjesztésére a képviselőtestület határozatban kérte a korlátozás megszüntetését, mondván, hogy ez elsősorban Budapest érdeke. /A külföldi államok piacainak elvesztésével az elsődleges felvevő piac Budapest! / A vasúton történő szállítás hátránya, hogy a reggel megvett és elszállított gyümölcsöt csak másnap tudták eladni, ugyanakkor az idegen munkaerővel végeztetett ki- és berakodás is jelentősen rontotta a minőséget és jelentősen növelte a szállítási költséget. A felterjesztés megállapította, hogy az utóbbi években a friss gyümölcs, saláta, zöldség elsőrendű élelmezési cikké lépett elő, és "ha ez a szállítási tilalom, illetve emiatt a kedvezőtlen értékesítés fennmarad, akkor Nagykőrös határa elpusztul, ami veszteség az államnak is" - próbálta a törvénymódosításra rábírni a kormányt Nagykőrös

város polgármestere.

A sikertelen erőfeszítések mellett a helyi piacot is megpróbálta szabályozni. Kiséletei közül kiemelkedett a Nagykőrösi Kertészeti Egyesület és a Nagykőrösi Kereskedelmi Érdekeltség között 1932-ben létrehozott "Nagykőrösi Piaci Vételt és Eladást Szabályozó Becsülettvény", amely részletesen szabályozta a piaci vételt és eladást. A vitás ügyek elintézésére pedig megalkotta a "Nagykőrösi Kertészeti Egyesületet és a Kereskedelmi Érdekeltségek Állandó Piaci Ellenőrző Közös Bizottságát."¹¹²

Az Erdei Ferenc által "szabályzatkedvelő polgármesternek" nevezett Dezső Kázmér az 1931. évi XX. tcz. 17. §-ának megjelenése után - amely a közigazgatási hatóság kötelességévé tette a piaci áralakulás figyelését és az esetleges összebeszélések, a termelők hátrányára történő önkényes beavatkozások megakadályozását - most már törvény adta joggal élve igyekezett a gazdatársadalom és Nagykőrös lakosainak értékesítési nehézségein segíteni. De ez a Dezső Kázmér már nem volt azonos a megválasztása utáni lendületes, ambiciózus, célratörő polgármesterrel. A törvényalkotó polgármester mostmár csak élt a törvényadta lehetőségeivel, nem törekedett azokon túllépni. Munkáját "hivatalnokként" végezte, korábbi lelkesedését elvesztette. Nem sikerült a kereskedő, és termelő társadalmat újból egységesítenie: a kereskedő réteg gyakorlatilag szétesett és a Benedek-cég befolyása alá került, a termelői társadalom pedig - melynek

nek nem sikerült az ígért kedvező értékesítési lehetőséget biztosítani - elfordult tőle. Dezső Kázmér az 1930-as években is lényegében ugyanazokkal a módszerekkel és eszközökkel - elsősorban szabályzatokkal - kívánt eredményt elérni, amelyek 1927-1928-ban átmeneti sikerekhez vezették, de a gazdasági válság következtében élesebben felmerülő gazdasági és társadalmi ellentmondások megoldásához ez már nem volt elegendő. Így - tiszteletreméltó erőfeszítései ellenére is - a nagykőrösi zöldségtermelés és értékesítés szervezésére és irányítására egyre kevesebb befolyást tudott gyakorolni.

Hasonlóan a válságból való kiút keresése vezetett a Nagykőrösi Kertészeti Egyesületet. A miniszterelnöknek 1932 februárjában írt beadványukban a zöldségek és gyümölcsök minőségi romlásának okát a drága védekezőszerekben látták. /A védekező szerek árát ugyanis a gyárak 50 %-al emelték fel a válság ideje alatt./ Ugyanakkor javasolták tájörzetek kialakítását és hogy törvény biztosítsa a magvak fajtajazonosságát. A kiutat a külföldi export növelésében látták, ezt tartják szükségesnek elősegíteni "még a gyáripar rovására is". Megemlítik, hogy Ausztria salátapiacának elvesztése, "éppen a legszegényebb nép, a feles salátások teljes éhenhalásához" vezet. Szigorú intézkedést - börtönbüntetés kiszabását - kérték a piaci "összebeszélők", az indokolatlan és törvényellenes árszabályozások ellen.¹¹³

1933 júliusában Nagykőrösön a Magyar Királyi Külkereskedelmi Hivatal megalakította a Gyümölcskiviteli Szakbi-

zottságot, melynek elnöke Dezső Kázmér lett.¹¹⁴ A Szakbizottság tagjai termelők és kereskedők voltak; feladatuk az exportügyekek szabályozása, irányítása, a helyi piac' adatainak figyelembevételével. A Bizottság tevékenysége voltaképpen a legnagyobb nagykőrösi felvásárló, a Benedek és Társa cég önkényeskedéseinek megakadályozására irányult volna, de eredményes működést nem tudott kifejteni. A Benedek cégnek - tőkeerejénél fogva - a nagykőrösi piacon áralakító hatása volt, a kisebb kereskedők is gyakorlatilag az ő felvásárlói voltak. A cég monopolisztikus helyzetét legalizálni akarta és 1934-ben gyümölcskiviteli szindikátust kívánt alapítani az ausztriai kivitelre. Dezső Kázmér azonban a gazdák érdekeire hivatkozva, ezt nem engedélyezte, és így a nagykőrösi piacon a helyzet változatlan maradt: hivatalos engedély nélkül bár, de egyetlen nagy cég - a Benedek cég - harcolt ki magának monopóliumszerű helyzetet, így érdekeinek, számításainak, nyereségvágyának volt kiszolgáltatva a nagykőrösi termelő társadalom.

A város Polgármestere továbbra is szabályzatokkal próbált úrrá lenni a nagykőrösi piacon. Rendeletileg szabályozta a felvásárlást, másik rendelettel eltiltotta a zugpiacok tartását. Élénken támogatta a Benedek cég konkurenseként a nagykőrösi piacon 1935 áprilisában jelentkező Budapesti Munkásvállalók Értékesítő Szövetkezetet, amely kedvező felvásárlási feltételeket kínált és nagymennyiségű paradicsomtermelési szerződést kötött a kőrösi termelőkkel.¹¹⁵

A vállalkozás azonban nem volt elég tőkeerős, és a leszerződött 150 vagon paradicsom helyett csupán 15 vagonnal vettek át, az eredetileg leszerződött 4,5 fillér/kg áron. Mikor a paradicsom ára a piacon lejjebb esett, a cég beszüntette a felvásárlást és csődöt jelentett be. A létükben veszélyeztetett termelők a polgármester segítségét kérték, akinek sikerült is elérnie, hogy a nagy mennyiségű paradicsom egyrészét a Benedek-cég 4 filléres, másik részét pedig a nagykőrösi Gschwindt-gyár 4,5 fillér/kg áron - saját szerződésein túl - átvegye.

1935. szeptember 4-én a Kecskeméti Cégbiróságon működési engedélyt kapott a Nagykőrösi Termelők Értékesítő Szövetkezete, amely szövetkezet az Első Kecskeméti Konzervgyár felé igyekezett az át nem vett paradicsomot értékesíteni. Benedekék és a Gschwindt-gyár felvásárlási következtében azonban erre már nem volt szükség. Az értékesítési válságból 1934-ben, majd az 1935-ös rendkívül rossz termést leszámítva - 1936-tól lassan kilábaló nagykőrösi zöldségkultúra összetétele ekkorra stabilizálódott. A korábban hatalmas mennyiségben termelt uborka - amely Nagykőrös jelképévé vált, és "uborkahegyei" révén nevezetessé tette a kőrösi piacot, - ezek az "uborkahegyek" azonban már az eladhatatlanság jelképei voltak - termőterülete csökkent ugyan, de a termesztését nem adták fel. Mostmár főleg konzervgyártásra, savanyításra, termelték,

vagyis a 3-6 cm-es ugynevezett "rövid uborka" vált általánossá. A gazdasági válság következtében Európában nőtt a kereslet a konzervtermékek iránt és ez kedvezően befolyásolta a nagykőrösi felvásárlókat is. A nagykőrösi piacon mind jelentősebb felvásárlóként jelentkezett a Gschwindt-féle gyár, amelyet az 1930-as évek második felében már joggal lehetett Konzervgyárnak nevezni. Jelentős mennyiségű zöldséget vásárolt fel - elsősorban szárítás céljából - a működését hosszas huzavona után 1938-ban elkezdő volt "Pátria" Konzervgyár is. A háborús előkészületek következtében - elsősorban a németországi piacok felvevőképessége megnövekedett, és a nyers uborka, a paradicsom és a különféle konzervek nagy mennyiségben is eladhatókká váltak.

Az értékesítési nehézségek a ² világháború közötti időszakban lényegesen kevésbé érintették a nagykőrösi gyümölcstermelést. A termőterület változásait itt is nehéz nyomon követni, mert a gyümölcsfaállomány legjelentősebb része a kertekben illetőleg a szőlőkben volt. A legjellemzőbb adatokat itt a gyümölcsfaállomány összeírásai adják. /Ezeket az adatokat pedig csak óvatosan szabad használnunk./ A nagykőrösi - és általában a Duna-Tisza közti - fejlett gyümölcstermelésnek lényegében ugyanaz a gazdasági és társadalmi helyzet az "inditéka", amelyet a zöldség- és főzelékféléknél már láttunk a korábbiakban: a homokterületek viszonylagos olcsósága, a kis te-

rületen is jövedelmező gazdálkodást tett lehetővé, biztosítva egyúttal a nincstelen parasztság élniakarását, teremtő erejét. Az I. világháborút követő országcsönkítés következtében a Felvidék, Kárpátalja, Erdély s délen a Szerémség hatalmas gyümölcsstermő területei elvesztek, így az új Magyarország területén gyümölcsshiány lépett fel, amely kedvezett a gyümölcsfatelepitéseknek. A gyümölcs iránti kereslet kielégítésére a gyümölcsfák telepítései meggyorsultak. Európa fogyasztása igen jelentős volt, s a magyar gyümölcsök jó zamata, aromája lehetővé tette a nagyarányú kivitelt. "A gyümölcsstermelésben bekövetkezett nagyarányú fejlődés azok közé a legjelentősebb eredmények közé tartozott, amelyeket a mezőgazdaság a két világháború közötti időszakban felmutatott."¹¹⁶

A gazdag hagyományokkal rendelkező nagykőrösi gyümölcskultúra a 2 világháború között értékesítési nehézséggel nem küszködött. Nehézséget a nem megfelelő gondozás következtében fellépő megbetegedések okoztak, mindezekelőtt a meggyfákat pusztító monilia nevű gombabetegség. A környező városok gyümölcsstermlésének versenyre készítő növekedése a kőrösi termelőket is serkentette. Történtek ugyan kísérletek a gazdaságosság növelésére oly módon, hogy a termelt fajták számát csökkentették, ezáltal lassan felhagyjanak a korábbi rendszerrel, melyben minden termelő sokfajta gyümölcsöt termelt.¹¹⁷ Ez azonban nem vált általánosan jellemzővé, mert még 1937

novemberében is a Külkereskedelmi Hivatal Nagykőrösi Ki-
rendeltsége azt állapította meg, hogy az "egyöntetű áru-
ból nem tudnak sokat termelni, mert ugyanazon gyümölcs-
ből különböző típusokat termelnek."¹¹⁸ A gazdasági vál-
ság mélypontján, 1932-ben a Pest vármegyei Népművelési
Bizottság erőteljes szervezkedéssel csatlakozott a Föld-
művelésügyi Minisztérium gyümölcsstelepítési akciójához.
Felhívta a figyelmet a gyümölcs jelentőségére, ugyan-
akkor figyelmeztettek arra is, hogy csak a szakszerű mű-
velés hozza meg a kívánt eredményt. Megállapították,
hogy Nagykőrösön és környékén nem az újabb telepítés, ha-
nem a védekezés oktatása és tanítása a legjelentősebb
feladat.

A nagykőrösi gyümölcsfaállomány összetételét az
1935-ös felmérés alapján vizsgáljuk meg.¹¹⁹

	Fák száma	Az összes gyü- mölcsfa %-ában
Alma	47829	22,6 %
Körte	16200	7,6 %
Birs	1654	0,8 %
Cseresznye	9956	4,7 %
Meggy	15478	7,3 %
Kajszi	16019	7,5 %
Őszibarack	9264	4,5 %
Dió	4790	2,3 %
Szilva	81836	38,6 %
Egyéb gyümölcs	7828	4 %
Gyümölcsfaáll- mány	211530	100 %

Ha a gyümölcsfák abszolút számát csak némi kritikával fogadjuk is el, az egyes gyümölcsfa-féleségek részesedésének százalékos aránya mégis jellemző képet ad a tényleges helyzetről.

A megtermelt gyümölcsök jelentős részét részben külföldre, részben Budapestre szállították. A legjelentősebb exportcikk a kőrösi meggy volt, melyet a termelők is különös megbecsüléssel kezeltek.¹²⁰ A szilvafélék jelentős része is a piacra került, de számottevő volt a helyi pálinkafőzés is. A szilva valóságos "népélelmezési" cikk volt, olcsósága és nagy mennyisége minden réteg számára hozzáférhetővé tette. Az 1930-as évek második felében tett nagyobb jelentőségre szert az alma, akkor kezdődött jelentős telepítése is. Ugyanebben az időben már jelentős konzervipari feldolgozást folytatott a Gschwindt-gyár is, különösen almát /1938-ban 3080 q-t/, szilvát /1938-ban 1554 q-t/ és barackot /1938-ban 727 q-t/ konzerválva.¹²¹

A nagykőrösi gyümölcskiviteli statisztikák a korszak vége felé egyre kedvezőtlenebb képet mutatnak. A termelők szomorúan panaszzolják, hogy a kivitel nem fejlődik kellőképpen, mert a városnak nincs hűtőháza, így a nagykőrösi termények jelentős része a Kecskeméti kiviteli statisztikát javítja. Tény az, hogy a kecskeméti egyöntetűbb gyümölcskultúra, a lényegesen kedvezőbb szállítási lehetőségek és nem utolsósorban a hűtőház működése következtében Kecskemét gyümölcskivitele az I. világháború előtti

16,1 %-ról a 30-as évek végére 40,5 %-ra nőtt Magyarország kiviteli statisztikájában.¹²²

Hasonlóan nem következett be jelentős változás a szőlőtermelés területén sem. A "szőlőhegyekre" jellemző volt, hogy a szőlőt teleültették gyümölcsfával, így növelve azok jövedelmezőségét. Az újabb telepítések már inkább csak a szőlőtermelés célját szolgálták, törekedtek "tisztá" szőlőtelepek létrehozására. Jellemző ma nagykőrösi hagyományos szőlőkultúrára, hogy - aki csak tehetett - igyekezett párszáz négyszögöl szőlőt is szerezni. Valamely gazdasághoz tartozó szőlő a legtöbb esetben a határ más részén terült el, a szőlők számára kedvezőbb talajon. Ezekben a "szőlőhegyeken" /Öregszőlők, Tormás, Nyársapát, Csemő, Bokros/ számtalan, párszáz négyszögöles szőlőskertek voltak, más-más tulajdonosok birtokában. /A gazda egyéb birtokai a határ más részén terültek el./ Az 1944. évi hegyközségi kimutatás - de a város külterületi térképei is - egyértelműen tanúsítja a kicsiny szőlőbirtokok létét és tagoltságát.

1 kh-on aluli	2062	tulajdonos	1100 kh-on
		összesen	
1-5 kh-on	1379	"	2640 kh-on
5-10 kh-on	100	"	680 kh-on
10 kh felett	54	"	1739 kh-on
<hr/>			
Összesen:	3595	"	6159 kh-on

Az 1 kh-on aluli tulajdonosok az összes tulajdonosok 57,4 %-át tették ki, míg birtokukban a szőlőterület 17,9 %-a volt. Az 5 holdon aluli gazdaság a szőlőterületnek 60,8

%-a, és ez a tulajdonosok 95,7 %-át jelentette. A százalékos arány csak az első pillantásra meghökkentő, mert a szőlő igen jövedelmező volt: 2 hold szőlő is elég volt - jó esztendőben - egy család eltartásához. Az újabb telepítésű szőlők - melyek már a korszerű művelést is lehetővé tették - általában 10 kh-on felüli szőlőbirtokok, amelyek az összes szőlőterület 28,2 %-át tették ki, ugyanakkor a tulajdonosok százalékaránya mindössze 1,5 % volt. A 10 kh fölötti gazdaságok közül a legjelentősebb Soós Lászlónak a csemői részben lévő 223 kh-as szőlészete volt.

A szőlőtermés nagyrészből bort készítettek, amit csaknem kizárólag helyben fogyasztottak, elszállításra nagyon kevés került. A bortermés árusítása, helyi vevők részére, többnyire árusítási engedély nélkül, zugkimérésekben, kurtakocsmákban, általánosan elterjedt szokás volt és a szőlőbirtokosoknak jelentős bevételi forrást jelentette.¹²⁴

Eltérően az egyéb mezőgazdasági termékektől, a szőlőtermesztés nem mutat ingadozást: lassú ütemben, de egyenletesen fejlődött. A Nagykőrösi szőlőkultúrára jellemző adatokat az 1935. és 1944. évi összeírásokból vizsgáljuk meg. Az 1935-ös összeírás tanúsága szerint az összes szőlőterület 98,2 %-a volt termőterület, melynek nagyobb része volt az u.n. gyalogszőlő /huzal és minden támasz nélkül művelt/ és csak a kisebb volt a fejlettebb

kultúra, a karós szőlőművelés. Ugyancsak az 1935. évi statisztika ad tájékoztatást arról is, hogy az összes szőlőterület 4,2 %-a volt tiszta szőlő, míg 95,8 %-a gyümölcsösrel együtt került művelésre.

Az 1942-1943-as gazdasági évről szóló kimutatás viszont ugyanezt a kedvezőtlen arányt lényegesen közelíti egymáshoz: a polgármester jelentése szerint az összes szőlőterületnek 35 %-a fajtisza szőlőtábla, míg 65 %-a gyümölcsösrel kevert telepítés, amely a "tisza" telepítésű szőlőterületek kialakítására való törekvést mutatja.¹²⁵ Adatait azonban túlzónak tartjuk. Kisebb eltérést mutat a 8 év alatt a szőlőfajták összehasonlítása is. A vörösborszőlő /ezen belül a kadarka/ egyértelműen uralkodó a nagykőrösi szőlőkultúrában: 1935-ban 63,1 %-ban, 1943-ban pedig már csak 50 %-ban részesült az összes szőlőterületből. Jelentős a fehérborszőlő aránya is./1943-ban átlag 40 %/, amelyen belül 25 % kövidinka, 20 % szlankamenta, 20 % ezerjő, 15 % olaszrizling és 15 % mézesfehér a jelentősebb mennyiségek.¹²⁶ Az étkezésre szánt csemegeszőlő a borszőlőkhöz viszonyítva csakély részt képviselt: 1935-ben 6,5 %-ot, 1943-ban 10 %-ot, tehát termőterülete a 30-as évek második felétől fokozatosan nőtt. A polgármesteri jelentés ugyanakkor hozzáteszi, hogy a legjobb bort a rizling és a kador adják, míg a legtöbbet az ezerjő. Az összes szőlőterületre irányítva az éves átlagtermés 9-10 hektóliter ~~kt.~~holdanként, és a termésátlagok egyenletes növekedést mutatnak. A termésmennyiséget illetően jelen-

tős különbség volt a korszerű telepítésű, szakszerűen művelt, nagyobb kiterjedésű szőlőtelepek és a kisgazda tulajdonában lévő szőlőskertek között. A kis szőlőskertek terméseredményei - bár a gazdák törekedtek a szőlő számára "minden megadni" /trágyázás, gondos művelés - a fejlettebb művelési forma/ - a tiszta telepítésű szőlők hozama azonban mégis jövedelmezőbb volt.

Összefoglalva a város 2 világháború közötti zöldség-, gyümölcs- és szőlőkultúrájának változásait elmondhatjuk, hogy a város polgármesterének, Dezső Kázmérnak, az erőfeszítései végül is felemás megoldást hoztak. Fáradságos és szakadatlan küzdelemben sikerült ugyan megmentenie a világhírű nagykőrösi zöldség- és gyümölcskultúrát, de a termelés és a forgalom súlypontja véglegesen Kecskemétre tevődött át.

Nem szabad azonban igazat adnunk Erdei Ferencnek, aki ezt a tényt a 2 polgármester közti különbséggel magyarázta: Kecskemét polgármestere maga is termelő volt, aki közvetlenül harcolt és vitázott a kereskedőkkel, Dezső Kázmér pedig "belefáradt" az eredménytelen viaskodásba.¹²⁷ Kecskemét "előretörésében" alapvető volt, hogy a későbbi telepítésű zöldségek és gyümölcsösök nagy tömegben termesztve, egységes fajtakiválasztás alapján, higiénikusabb csomagolással versenyképesebbek voltak a nagykőrösi "hagyományos" termelési móddal és szállítással szemben. Jelenetős tényező az is, hogy Kecskemét gazdasági ereje is lényegesen nagyobb volt, míg a nagykőrösi tőkeszegény

kisgazdaságok csak saját magukat tudták reprodukálni, jelentősebb fejlődésre képtelenek voltak. A két világháború között a nagykőrösi kerti termelők - polgármesterükkel az élen - szakadatlan harcot folytattak jó hírnevet szerzett terményeik értékesítéséért, de a fejlődésben lemaradtak. Az erőfeszítéseket és annak kudarcát a kortárs szociográfus egyértelműen rögzítette: "Amit városi gazdaságpolitika megtehet, azt mindkét város megtette a maga módján. A kőrösi, kecskeméti és a többi magyar kertek termékeinek a sorsa azonban nem a két város politikája, hanem az országos politikák esélyei fordult meg."¹²⁸

5./ Az állatállomány alakulása

A mezőgazdaság másik nagy ágazatának, az állattenyésztésnek adatszerű vizsgálata óvatosságra inti a statisztikai adatok felhasználóit. Ez az óvatosság több szempontból is indokolt: először is itt nagyobb mértékben kell számolunk az adatszolgáltatók tudatos és szándékos téves adatközléseivel, másrészt az állattenyésztés sokkal élénkebben reagál bizonyos tényezőkre: piac hatásaira, az árakra, a takarmánytermesztés eredményére, továbbá itt megkülönböztetett jelentősége van az adatfelvétel időpontjának.

Nagykőrös városában a múlt század végétől a II. világháború kezdetéig a mezőgazdasági törzsállatállomány létszáma a következőképpen alakult:¹²⁹

		1895	1911	1919. nov.	1925	1935	1942
Szarvasmarha		7401	6833	3179	5851	5390	6810
ebből	borjú	1277	236	320	554	107	606
	növendék	2204	2638	310	1248	2160	2526
	bika	46	49	18	516	48	22
	igás ökör	2095	1145	240	992	215	380
	hizó marha	-	96	170	?	56	38
Ló		3097	3729	1590	3916	3896	4233
Sertés			12164	5000	9201	14128	14237
ebből	malac		6391	?	?	2857	5495
	süldő		1766	?	?	7694	5909
	koca		1685	?	?	1270	1849
	hizósertés		2259	?	?	2243	1620
	tenyészkán		63	?	?	64	31
Juh-bárány		1481	1112	575	2598	223	1834
Baromfi			?	?	?	73979	?
ebből	tyúkféle		?	?	?	52175	?
	liba		?	?	?	7595	?
	kacsa		?	?	?	8354	?
	pulyka		?	?	?	5855	?

/Kérdőjelet ott alkalmaztunk, ahol forrásunkban nemleges adat nem található. A baromfiállomány részletesebb felmérése csak 1935-ben történt meg, adataink azonban akkor is csak a törzsállományt tartalmazzák./

Táblázatunkból Nagykőrös állatállományának alakulására több következtetés vonható le. Az általános fejlődési irány vizsgálata szempontjából figyelmen kívül kell hagynunk az 1919. végi rendkívül csekély állatlétszámot, melynek okait egyrészt a háború hatásában /kevesebb munkaerő van, és azt is a földművelés köti le, illetve a háború a lóállományt jelentősen pusztította/, de nagyobb részben a megszálló román királyi csapatok pusztításában kell keresnünk.

A Nagykőrösi Mezőgazdasági Bizottság 1924. október 28-i ülésén állapította meg, hogy az "állatállomány körülbelül elérte a békebeli létszámot."¹³⁰ Ugyanakkor megállapították azt is, hogy a minőség rendkívül gyenge a nem megfelelő fedezettség miatt. A gazdák igen gyakran - a kevesebb kiadás reményében - zug-apaállatokkal fedeztettek, mert a jobb apaállatok drágábbak voltak és a nem megfelelő megbecsülés miatt hamarabb is kimerültek. A Mezőgazdasági Bizottság a felfrissítés szükségességét mindenekelőtt a szarvasmarha, ló és sertésállományban látta, de "a baromfitesztésen is látszik a beltenyészet miatt degeneráltság." Az állatállomány feljavítása, nevelése és nemesítése céljából 1926. november 28-án létre is hozták az Állattenyésztő Egyesületet, mely működése során - megfelelő apaállatok beszerzésével illetőleg a fedezettség szigorításával - ha feljavítani nem is tudta a nagykőrösi állatállományt, de a további leromlást megakadályozta.¹³¹

A vizsgált időszakban az egyes állatfajták létszámának alakulásakor feltűnő a szarvasmarhaállomány jelentősmérvű csökkenése. A mélypontot 1935-ben érte el, /ekkor az 1895. évinek csupán 72,82 %-a/ ezt követően - a gazdasági válság utáni stabilizálódás hatására - emelkedés tapasztalható. Mindanképpen fel kell figyelniünk a szarvasmarhaállomány összetételének megváltozására is. A tehén létszámának állandó emelkedése mutatja jelentőségének növekedését, elsősorban a magánháztartásokban. Különösen a külterületi lakosság körében volt általános a jól tejelő tehén tartása, és ugyanitt voltak a legkedvezőbbek a tartás feltételei is. Jelentős a csökkenés az igás ökrök számában. Ha szembeállítjuk a lovak számának állandó növekedésével akkor kézenfekvő a magyarázat: alapvetően megváltozott az igaerő szükséglet. A korábban általánosabb "ökrös szekereket" - amely gyakorta a gazda "jómódját" is hivatott volt jelképezni - a gyorsabb és mozgékonyabb lóvontatta szekerek váltották fel a teherszállításban. Érdekes, hogy az országos adatok azonban korszakunkban már a lóállomány csökkenését illetőleg stagnálását mutatják.¹³² Nagykőrösön azonban a Horthy korszakban a fejlődés még csak ott tartott, hogy az ökröket a lovak váltották fel. Ennek megértéséhez utalnunk kell a nagykőrösi birtokviszonyokra: az autót, a gyorsabb teherszállítást a kisgazdaságok nem bírták el. Számukra az egy vagy két pár ló beszerzése a helyileg szükséges - főleg piaci - szállításokhoz, valamint a mezőgazda-

sági munkákhoz vonóerőként - elegendőnek bizonyult.

Nagykőrösön is e két állatfajta /szarvasmarha, ló/ képviselte az állatállományon belül a legjelentősebb értéket. Ezt tanúsítják az állatok értékének összehasonlítására szolgáló számosállat számértékek is: az egyes állatok számosállat értéke az összes állatállomány értékének százalékában 1935-ben /illetve Magyarországon 1934-ben/ a következő volt:¹³³

Állat	Nagykőrösön	Magyarországon	Alföldön
szarvasmarha	43 %	56,9 %	49,9 %
ezen belül tehén	27,8 %	-	-
ló	38,6 %	27,1 %	34 %
sertés	15,9 %	12,1 %	12,7 %
ezen belül koca	3,5 %	-	-
Törzsállományú baromfi	2,3 %	-	-
Juh	0,2 %	3,9 %	3,4 %

Az adatok összehasonlításából kitűnnek a nagykőrösi állattenyésztés legfőbb sajátosságai: a szarvasmarhatenyésztés viszonylagos elmaradása, ugyanakkor a fő szállítóerőt jelentős lóállomány nagyobb részesedése. Bár adataink csak a törzsállományra vonatkoznak, de így is feltűnő a sertésállomány jelentős száma. A sertéstenyésztés fő helyei a külterületi tanyák voltak, ahol a tartás feltételei a leg-

kedvezőbbek voltak. Az állományon belül az egyes sertésfélések arányainak meglepően nagy változásait az adatfelvétel különböző időpontjainak tulajdonítjuk: az összlétszám adataira azonban ez nincs jelentősebb hatással. Csekély értéket képviselt a város állatállományában a juh, melynek létszáma igen erős hullámzást mutatott, mert a birkatartás nem volt jövedelmező. Jelentős volt viszont a baromfitartás. A hagyományos nagykőrösi baromfitenyésztés is a gazdasági válság hatására mutatott ugrásszerű emelkedést, amikor a gabona ára felére, harmadára esett, az állatállományé pedig alig változott. Ez - természetesen - a legszaporább állatfajtnál - a baromfinál érezte leghamarabb a hatását. A baromfi és a tojás a 20-as évektől kezdődően - de különösen 1930-tól - jó értékesítési lehetőséggel bírt, és az ország baromfikivitele is csaknem megkétszereződött. Tenyésztése a kisgazdaságokba koncentrálódott és jelentős helyet foglalt el a kisbirtokosok és a teljesen vagyontalanok pénzbevételeiben. A baromfitenyésztésben legjelentősebb a tyúkfélék száma, de az országos elterjedtséghez viszonyítva igen magas a pulykák száma is. A nagykőrösi baromfi elterjedt és kedvelt exportcikk volt, a baromfifeldolgozásra és szállításra a 30-as években több jelentős cég is működött Nagykőrösön. Közülük a legjelentősebb a Benedek József és Fiai élelmiszer-export cég, amely 1931-től folytatott különösen intenzív baromfi- és tojásexport kereskedést, 1930-1931. évi \approx forgalmuk kb. 1 millió tojás, 200.000 pulyka,

90.000 liba, 50.000 kacsza - csak a baromfiakból.¹³⁴ A cég felvásárlási területe nemcsak Nagykőrös városa volt, a környező települések szintén felvásárlási piacaik voltak. Az alföldi baromfitermelést tulajdonképpen két - hazai viszonylatban - mammut cég a Schneider Ignác Utódai és a Benedek József és Fiai cég exportálta, s fölözte le ezzel a tetemes hasznot. E két cég minden konkurenciát kizárva monopóliumot teremtett magának ezen a hatalmas piacon. A baromfikereskedelem haszna a baromfi és tojás-kivitelben jelentősen meghaladta az egyéb exporttermékek hasznát. Okát a monopóliumhelyzetben, és az akkoriban szerveződő kereskedelmi ágazat "dinamizmusában" kell keresnünk. A nagykőrösi mezőgazdaság összes termelési értékének 31,3 %-át 1935-ben az állattenyésztés tette ki: szarvasmarha az összes termelési érték 9,6 %-a - ezen belül a tej, 6,6 %, - , sertés 8,9 %, vágóbaromfi 8,8 %, tojás 2,5 %, ló 0,3 %, egyéb állati termék 1,2 %, juh 0%.¹³⁵

Azt a tényt, hogy az állattenyésztés továbbra is nagyobb részben az árutermelést szolgálta, bizonyítja az 1935-ös adatokról készített statisztika, amely az egyes állatok és állati termékek árurészesedését mutatja az illető ágazat összes termelési értékének százalékában. Ezek szerint áruként jelentkezik a piacon az összes szarvasmarhaállomány 60,5 %-a, a vágómarha 95,3 %-a, a tehén 60,8 %-a, vágóbaromfi 68,6 %-a, a tojás 52,1 %-a, míg a sertéseknek csaknem a fele, pontosabban 48,7 %-a. Figyelembevve az egyéb állati termékek 29,4 %-os árurészesedését is, az állattenyésztés az összes állati termék árurészesedésének 70,3 %-át adja.

szesedését, megtudjuk, hogy Nagykőrösön az állattenyésztés 57,9 %-a vett részt az áruforgalomban, azaz került közvetett vagy közvetlen módon értékesítésre.¹³⁶ A fennmaradó rész a helyi lakosság közvetlen fogyasztását szolgálta, részint mint táplálék /sertés, baromfi/, részint pedig a mezőgazdasági termelést segítette, mint nélkülözhetetlen igaerő /ló, szarvasmarha/. E kettős igény kielégítése határozta meg alapvetően az állattartás és tenyésztés mértékét, amelyet azonban befolyásoltak a különböző gazdasági és politikai események is.

III. Az ipari-és kereskedelmi viszonyok

1./ Ipari-és kereskedelmi üzemek

Nagykőrösön az I. világháború befejezése után számottevő ipari üzem nem működött. Kisebb létszámmal működő ipari jellegű üzemekkel számolhatunk, amelyek dolgozóinak összlétszáma a város népességéhez viszonyítva csekély. Ezt tanúsítja egy 1922 áprilisában készített polgármesteri jelentés, amely a teljesség igényével sorolja fel az ipari üzemeket és azok munkásainak számát.¹³⁷

- 1./ A Siemens-Schuchert cég által bérelt villanytelep,
24 munkással és 3 tisztviselővel
- 2./ 5 malom, átlag 15-20 munkással
- 3./ 3 nyomda, átlag 4-4 munkással
- 4./ 10 pékműhely, átlag 2-2 munkással

- 5./ 4 fuvarozási vállalat, átlag 4-5 munkással
- 6./ Gschwindt-féle szesz- és élesztőgyár, átlag 20 munkással és 3 tisztviselővel
- 7./ Téglagyár és Kereskedelmi R.T, kb. 20 munkással és 1 tisztviselővel
- 8./ Városi Központi Szeszfőzde, 2-3 munkással
- 9./ Több száz kisebb ipari műhely 1-2-5 munkással

Az ipari üzemek pusztá felsorolásából is azonnal kitűnik, hogy a város ipara teljes egészében a mezőgazdaságra épült. Az ipari üzemek működésének célja a helyi mezőgazdasági termények feldolgozása és ily módon a kedvezőbb értékesítés elérése volt.

Az élelmiszeripar általános fejlődése Nagykőrös iparfejlődésére is kedvezően éreztette hatását. A magyarországi fejlődés élvonalába a konzervipar - ezen belül a gyümölcs- és paradicsomkonzervgyártás került és fejlődött modern ágazattá. Termelvényei exportálásra kerültek, és így a jelentős bevételi többlet megteremtette a továbbfejlesztés lehetőségét.¹³⁸ Ehhez jelentős mértékben járult hozzá - kedvező felvásárlási lehetőséget kihasználva - a Gschwindt-féle Szesz- és Élesztőgyár Nagykőrösi telepe, amely éppen a konzervgyártás következtében fejlődött számottevő ipari üzemmé. A kereslet törvényei szabták meg a többi élelmiszerfeldolgozó ipar helyi fejlődését is. Ebből a szempontból különös jelentősége volt a kertiterményeknek, a zöldség, és gyümölcskultúrának, illetőleg a baromfityesztésnek. 1933 decemberében a legjelentősebb

ipari üzemek között a Gschwindt-féle konzerv és szeszgyárat, a Benedek József és Fiai baromfifeldolgozást, illetőleg a hozzájuk tartozó ládagyárat említik forrásaink.¹³⁹ Ezeknek az üzemeknek a foglalkoztatottsági létszáma is ugrásszerű fejlődést mutatott, az 1920-as évekhez viszonyítva. Az üzemek telepein dolgozó munkások létszámának megállapítása nem könnyű feladat. Nehezíti mindenekelőtt a tőkés gazdasági viszonyokból eredő magántulajdon jelleg - az üzemek a létszámot titkosan kezelték, mert abból gazdasági erejükre lehetett következtetni - de hasonló nehézséget okoz, hogy mindkét üzem esetében jelentős eltérések vannak a szezonban és a szezonon kívüli hónapokban foglalkoztatott munkáslétszámban. Tény az, hogy szezonban gyakran napi 3-500 illetve 800 munkást is foglalkoztattak, a zöldség-, gyümölcs- illetőleg a baromfifeldolgozásnál, ezek azonban a nincstelen mezőgazdasági munkások tömegéből - elsősorban nő munkavállalók közül - kerültek ki, és jelentettek az ipari üzemek számára olcsó és gyakorlatilag minden napra biztos - könnyen megszerezhető és elbocsátható - alkalmi munkaerőt. Velük szemben a munkaadók a szezonon kívül időszakban semmiféle kötelezettséget nem éreztek, közömbös volt számukra a hosszú téli hónapokban a megélhetésük is. Így a lakosságnak ez a rétege - bár az év egy részében ipari üzemből dolgozott - megélhetésének alapját továbbra is a mezőgazdaság biztosította.

/Ez - természetesen - alapvetően meghatározta politikai szervezettségüket és aktivitásukat is. Az esetlegesen üzemben dolgozó, a csekély bérnek is örülő, de főleg a mezőgazdasági termelésből élő "munkások", nem alkothatták az ipari munkásmozgalom bázisát./ Az alkalmi munkások helyzetére jellemzően mutat rá a Gschwindt-gyár 1938-ban írott kérelme, amelyben kérték az Iparügyi Minisztériumtól, hogy az ekkor rendeletileg előírt minimális órabért a gyár dobozüzemében dolgozóknak ne kelljen megfizetniük. Véleményünk szerint ez gépesített munka és szakképzetlen munkásleányok végzik. "Hiba lenne számukra magasabb bért adni" - írták. "Munkásaink a nagykőrösi viszonyokhoz mérten, az olcsó megélhetési lehetőségek mellett jól vannak fizetve. Eddig nálunk komoly bérmozgalom nem volt. Sőt, a nagykőrösi gazdák emlegetik, hogy gazdasági munkásaik szivesebben jönnek hozzánk dolgozni a gyárba, mint mezőgazdasági munkára, mert itt kevesebb munkaidő alatt, könnyebb munkával, többet keresnek." - írták a gyár vezetői 1938 tavaszán.¹⁴⁰

Az idézetnek szinte valamennyi mondata alaposabb vizsgálatot igényelne, hogy a valós helyzetet feltárhassuk. Alapvető tényként kell azonban elfogadnunk, hogy a teljesen jövedelem nélküli, nincstelen női munkaerő számára bármily csekély heti- és napszámber is jelentős bevétel volt, amely felemeléséért - elsősorban alkalmi munkásságuk, nagy létszámuk és szervezetlenségük miatt - harcolni nem tudtak. Ugyanakkor az is tény, hogy a Gschwindt-gyáron belül is, ugyanazt a munkakört ellátó nagykőrösi munkások 15-20

%-al kevesebb bért kaptak, mint a gyár budapesti üzemeiben dolgozók. A csekély létszámú állandó és a nagylétszámú ideiglenes alkalmazottak keresete között további 30-40 %-os különbség volt, az idénymunkások jövedelme pedig még ennél is alacsonyabb volt. Ezek a bérek azonban valóban magasabbak voltak a mezőgazdasági napszámbéreknél.¹⁴¹ Ak közzölt idézetben említett kevesebb munkaidő a gyakorlatban 10-12 órát jelentett "amely ellen a munkásoknak semmi kifogása nincs" - irták a gyár vezetői. A munkások szociális helyzetére vonatkozóan 1935-1936-os évekből közöl jellemző adatot a Gschwindt-gyár monográfiája.¹⁴² Ekkor a kerületi iparfelügyelőség és a város polgármestere vizsgálatot tartott a gyárban, amelynek során megállapították, hogy "a gyárban nem biztosítják a minimális munkabérek, túllépik a napi 12 órás munkaidőt, a túllépésért illetve vasár- és ünnepnap teljesített túlmunkáért túlóradíjat nem fizetnek, hiányoznak a legelemibb munkavédelmi berendezések, a munkahelyek zsúfoltak, egészségtelenek és piszkosak." A gyár vezetősége végülis a legkirivóbb szabálytalanságokat megszüntette, 1938-tól bevezette a 8 órás munkaidőt, a konzervkonjuktúra hatalmas bevételi többletének töredékéből minimális béremelést hajtott végre, és ezzel leszerelte a munkások elégedetlenségét.

Az alábbiakban megkíséreljük a jelentősebb ipari üzemek munkáslétszámának alakulását felvázolni egy-két kiragadott év alapján. Ismételten hangsúlyozni szeretnénk azonban,

hogy a jelentősebb ipari üzemek szezonális jelleggel működtek, alacsony állandó alkalmazotti létszámuk szezonban az alkalmi munkásokkal a többszörösére emelkedett.

A 2 világháború között a legtöbb munkaerőt foglalkoztató vállalkozás a Benedek József és Fiai élelmiszer-Export cég volt. /Központja: Rákóczi u. 39./ Az 1870-ben alapított zöldség, gyümölcs, ~~és~~ főzelék és mindennemű baromfi, vad és tojás exporttal foglalkozó cég, különösen az 1920-as évek második felétől játszott jelentős szerepet, és a gazdasági válság idejére gyümölcsexportban az első, baromfi exportban a második cég lett Magyarországon. A gazdasági válság utáni években tevékenységét fokozatosan Kecskemétre tette át, ott építve fel hűtőházat és így jobban bekapcsolódva a szállítási lehetőségekben Nagykovácsán szezonban 500-800 embert is foglalkoztatott - elsősorban nő munkaerőket. Szezonon kívül alkalmazottainak létszáma 100-150 körül mozgott.¹⁴³ A cégnél dolgozó munkások létszáma a 30-as évek végére csökkenő tendenciát mutatott - párhuzamosan a tevékenységi súlypont Kecskemétre kerülésével. 1938-ban a Benedek cég központja végleg Kecskemétre került, a nagykovácsi telepeket pedig a helyi Hangya szövetkezet vette át., A Benedek cég saját szükségleteinek ellátására - de a propaganda céljára ügyszen felhasznált "munkahiány enyhítésére" - 1932. április 25-én saját lágagyárat hozott létre, amely üzem kezdetben 40-50 fővel, de a későbbiekben 150-200 fő körüli létszámmal működött. Télen az üzemben teljes munka-

szünet volt.

A munkáslétszámot tekintve egyenletes fejlődést mutat a Gschwindt-féle Konzervgyár. 1926-ban már mintegy 100 főt foglalkoztatott állandóan /3 vezető, 17 beosztott háldijas tisztviselő, 87 szakmunkás/, de szezonban - ami általában májsutól szeptemberig tartott - a létszám fokozatosan emelkedett, egyes napokon 300-400 főt is elérte.¹⁴⁴ A gazdasági válság ideje alatt létszámát csökkentette - rekonstrukciót is ekkor hajtott végre - szezonban is csak 150-200 munkást foglalkoztatott, majd a konzervgyártás felfuttatása idején újból 500-600 körüli szezonlétszámmal működött.¹⁴⁵

Jelentősebb munkáslétszámmal működött a gazdasági válság idejéig a Neu Gyula és Fiai Baromfi és Gyümölcs export cég, ahol szezonban 250-300 alkalmazott is volt egyes napokon. A cég a válság éve alatt egyesült a Benedek-féle céggel, önállósága megszűnt. Hasonló sorsra jutott az 1882-ben alapított Rosenfeld Testvérek Gyümölcs export vállalkozása is. A cég 1924-ben tért át a korábbi ecetgyártásról a gyümölcs-exportra. Telepét gépekkel szerelte fel, külön higiénikus csomagolót létesített, kiemelkedő borgazdasága valamint szikvizgyártó részlege is volt. Szezonban 150-200 alkalmi munkást foglalkoztatott.¹⁴⁶ Jelentős fejlődést tett meg - bár csak kevés munkást foglalkoztatott - az 1934. áprilisában alapított Jely Gyula féle vajüzem. Kezdetleges körülmények között 10 féle tejterméket állítottak elő, de a fő hangsúly a vajgyártáson volt. Az üzem kezdetben 5-6.000 liter tejet

dolgozott fel naponta, de ez a mennyiség állandóan növekedett.¹⁴⁷

Ax város a Siemens-Schuckert cégtől 1927-ben vette át a villanytelepet, amely a következő években Nagykőrösön kívül Lajosmizse, Örkény egyrészének áramigényét is kielégítette. Munkásainak létszáma nem nőtt, 24-25 fő körül mozgott, 3 tisztviselő, és 1 üzemvezető irányítása és felügyelete alatt.

Szintén a mezőgazdaság termékeit dolgozták fel a malomok, amely átlag 10-15 munkást foglalkoztattak. Jelentősebbek voltak a Czirják és M. Kovács Gőzmalma /Gáll Malom/, a Nemcsik Testvérek gőzmalma az Alpár utcában és a Petőfi utcában lévő motorosüzemű Széll malom.

Átmenetet képeznek az ipari üzemek és a kisipari műhelyek között a többnyire munkásával együttműködő iparosok műhelyei, amelyek azonban már iparszerűen működtek, igyekeztek gépesíteni, és fejlettebb munkamegosztás nyomai fellelhetők. Ezek a telepeken már nemcsak javító- és karbantartó munkálatokat végeztek, a viszonylag nagyszámú alkalmazotti létszám lehetővé tette nagyobb szabású munkák elvégzését is. Ezek az üzemek többségükben állandó munkáslétszámmal dolgoztak és voltaképpen a felszabadulás utáni állami és szövetkezeti üzemek alapjait jelentették. A II. világháborút megelőző években jelentősebb - magánkézben lévő - ipari üzemek voltak: Papp Gyula lakatosüzeme a Ceglédi úton /25-30 munkást foglalkoztatott/, Pozsár István lakatosüzeme az Arany János utcában /18-20

munkással dolgozott/.¹⁴⁸ Természetesen e kisebb "vállalkozók" sorában is nagyobb létszámot képviseltek az élelmiszeripari termények feldolgozására épülő, kézzel feldolgozó, csekély tőkével rendelkező üzemek. Ezek a kis üzemek mintegy meghúzódtak a jelentős gyárak mellett, /Gschwindt, Pátia, majd Alföldi Konzervipari RT/ azok tevékenységét kiegészítették, és elsősorban a helyi piacra termeltek. Azú 1920-as évek közepén ilyen volt V. Faragó Eszter Óvónő gyümölcskonzerváló tevékenysége, vagy Faragó István gyümölcskereskedő un. "uborkagyára".¹⁴⁹ Természetesen nem tudtak huzamosabb ideig létezni a konzervgyárak mellett, de mindig akadt vállalkozó, aki "szerencsét próbált". Így az 1930-as évek második felében viszonylag nagy létszámmal működött a Szántó és Társai Konzerv- és Szárító üzem a Tázerdei utcában /20-25 fő/, a Pesti-féle Szikviz és Konzervüzem a Csokonay utcában /munkáslétszáma gyakran meghaladta a 30 főt is/, valamint Farkas Mária "konzervüzeme" a Bocskay utcában. Lényegében hasonló jellegű feladatot látott el a Somody Dezső-féle Tésztagyár az Alpár utcában /8-10 munkással/.¹⁵⁰ Meg kell még említenünk a részvénytársasági alapon a Kürtilapos dűlőben működő Téglagyárat is, amely azonban jelentősebb fejlődést csak a felszabadulás után ért el.

2. /A Kisipar és a Kiskereskedelem

A kisipar és a kiskereskedelem is - hasonlóan az ipari üzemekhez és a nagykereskedőkhöz - alapvetően a mezőgazdasági termelésre épült.

Létszámát és társadalmi jelentőségét tekintve a mezőgazdasági népesség után a legjelentősebb réteget alkották. A két világháború között készített statisztikai felmérések adatai szerint Nagykőrösön az iapri fogalmán - a viszonylag csekély számú ipari üzemben állandóan foglalkoztatott munkások kivételével - az önálló iparosokat, illetőleg a náluk dolgozó segédeket és tanoncokat kell értenünk.

Ha megfigyeljük a statisztikai kimutatásokat, észleljük, hogy Nagykőrös társadalmában ez a réteg sem növekedett számottevő mértékben. Az I. világháborút követő években az önálló iparosok száma meghaladta a világháború előtti létszámot, de a későbbi adataink már csökkenést mutatnak. Az ipartestületben bejelentett adatok szerint:¹⁵¹

Év	Önálló iparosok száma	Segédek száma	Iparostanulók száma
1925	736	884	187
1928	682	701	150
1930	655	515	103
1933	626	207	142
1935	654	183	18 178
1939	737	244	230

A korszakra jellemző a segédek és iparostanulók alacsonyabb száma az önálló iparosok számához viszonyítva. Más forrásaink is tanúsítják, hogy - különösen a gazdasági válság ideje alatt - az önálló iparosok többsége /1933-ban pl. a 626 önálló iparos közül 517/ sem

tanoncot, sem segédet nem foglalkoztatott.

A Nagykőrösi iparostársadalom 1925-ben mutatta a legnagyobb létszámot, melyet csak a II. világháborút közvetlenül megelőző konjunktúra hatására sikerült csak megközelíteni. Az I. világháborút követő években - a jelentős infláció és a kedvezőtlen mezőgazdasági értékesítés hatására - az iparosok létszáma csökkenő tendenciát mutatott. Ezt a csökkenést nem tudta megállítani a város-rekonstrukció időszaka sem, amelyet Nagykőrös az egyesített városi kölcsön felhasználásával, 1924-től kezdődően hajtott végre. Kétségtelen, hogy a városban magánereőből történő építkezések kivitelezői elsősorban a nagykőrösi iparosok voltak, de a kiemelkedő építkezéseket vidéki vállalkozók kapták meg. A házadó kimutatások szerint a városban 1924-től 1930-ig évente átlag 140-160 új lakóház építés illetőleg újjáépítés történt.¹⁵² Hasonlóan kedvezőtlenül éreztette hatását néhány, korábban a város iparában kiemelkedő iparág hanyatlása, illetőleg eltűnése. Gondolunk itt mindenekelőtt a csizmadia vagy a szücsiparra. E nagylétszámú és korábban kiemelkedő jelentőségű mesterségek termékeit fokozatosan felváltotta a gyáripar, és a megváltozott gazdasági körülményeket követő új iparágak ekkor még nem terjedtek el. Az építőiparral kapcsolatos iparágak viszont megrendelések hiányában nem tudtak kellő fejlődést mutatni.

Nehezítette a nagykőrösi iparosok helyzetét Kecskemét közvetlen és Budapest viszonylagos közelsége. 1927-től kezdődően a polgármester állt élére "a honi iparpártolásnak", több felhívással és hangzatos jelszavak terjesztésével igyekezve a nagykőrösi ipari termékek jó minőségét hangsúlyozni. Nagykőrösi betegségnek nevezte, hogy a kőrösiek minden iparcikkért Kecskemétre mennek, holott a helyi iparosok termékei semmivel sem rosszabbak. Jelszavai - pl. "csak úgy fejlődhet városod, ha mindent itthon vásárolsz" - naponta megjelentek az újságokban - csekély eredménnyel.

Az iparosok létszámának csökkenésére a kortársak is felfigyeltek. Fodor Lajos a Nagykőrösi Ipartestület elnöke a környező városok iparosainak létszámgyarapodását az 1889-es és 1928-as adatok alapján hasonlította össze.¹⁵³ A rideg számok meggyőzően mutatják, hogy ezalatt az idő alatt Kecskeméten 44,6 %-al, Cegléden 41,30 %-al, Abonyban 92,36 %-al nőtt az iparosok száma, addig Nagykőrösön mindössze 17,76 %-al. A helyi iparosok érdekvédelmi szervének, a Nagykőrösi Ipartestületnek, az 1928-as évkönyve a helyi iparosok kétségbeejtő helyzetéről írt megrázóan. "Több, mint egy évtizede befejeződött a világháború ... de emberi energiában, fizikai és lelki energiában egyaránt óriási értékek pusztulnak tovább... Itt áll összetett kézzel, parlagon heverő munkaerővel az iparosság, s nem hall egyetlen szót, nem lát egyetlen utat, amely bizalmat önthetne belé jövője iránt. A munkahiány, a munkából élő

embereknek ez a legnagyobb átka, hihetetlen pusztitást vitt végbe soraikba. Még nem is régen tehetős iparos emberek vagyonuk utolsó roncsait élték fel, iparukat tömegesen adják vissza..."¹⁵⁴ /Figyelembeveendő, hogy a magánkisipar megrendeléseit alapvetően meghatározó mezőgazdasági termés és értékesítési eredmények éppen ebben az esztendőben voltak kiemelkedően a legjobbak!//

Az 1929-1933-as gazdasági válság a nagykőrösi iparosréteg helyzetét tovább súlyosbitotta. A mezőgazdaság értékesítési válsága következtében a termelők a termést nem tudták megfelelően értékesíteni, maguk is kevés pénzjövéléssel rendelkeztek, így közvetlenül hatottak a megrendeléseikre támaszkodó kisiparosok helyzetére. A megrendelések hiányát mutatja, hogy 1931-ben mindössze 28, 1932-ben pedig 30 új ház építésére illetve felújítására kértek engedélyt, 1933-ban pedig mindössze egy új házépitésre, de még a kisebb tatarozások, tetőfedések száma is csak 110 körül mozgott.¹⁵⁵ Az 1931. évi 28 új építkezés is a következőképpen tevődött össze: Járásbiróság és Rendőrség, 19 új lakóház, egy kovácsműhely, egy orvosi rendelő, egy konyha és 4 sirbolt. /!/ A középület-építkezéseknél 80 %-ban foglalkoztattak nagykőrösi munkaerőt.¹⁵⁶ A megrendelések hiánya miatt az önálló iparosok tömegesen adták vissza engedélyüket, illetve bocsátották el segédeiket, minek következtében 1930-1933 között a segédek száma 40 %-al csökkent.

A tönkremenő iparosok, elbocsátott segédek, le nem szerződött tanoncok igyekeztek a mezőgazdaságban megfelelő jövedelemhez jutni, illetőleg a munkanélküliek számát szaporították. Így bizonyos fenntartásokkal kell szemlélnünk azokat az adatokat, melyek a nagykőrösi munkanélküli iparosokról szólnak. Az 1929. október 23-án kelt ~~nivvata~~ bizalmas polgármesteri jelentés: "az iparosok egyharmada évek óta nem talál munkát."¹⁵⁷ 1930. szeptember 17-én irt a polgármester a főispánnak: "A válság... legnagyobb mértékben az iparosokat érinti. Önálló iparos 657, ebből 500 csak épp annyi munkához jut, amiből alig él meg. Jellemző, hogy az önálló iparosok száma 1925-től 730-ról 657-re esett vissza." "Legnagyobb a munkanélküliség az építőiparban: 50 önálló kőművesből 40 munkanélküli és az ácsiparban 30 önálló ácsból 25 munkanélküli. 286 segédből csak 40-nek van állandó foglalkozása." Az iparosok 1930. évi helyzetéről a Nagykőrösi Híradó írta:¹⁵⁸ "A legjelentősebb és legszélesebb körű iparágak számára csaknem a nullára csökkent a munkaalkalom." "Építkezések elmaradtak, csupán jelentéktelen tatarozások toldozások-foldozások voltak."

A gazdasági válság hatása az iparos társadalomra azonban lényegesen súlyosabb volt, mert számos iparos feladva iparát, illetve az állás nélkül maradt iparossegédek statisztikai szempontból a mezőgazdasági népességhez került át, illetve elvándorolt. Az önálló iparosok száma a válság mélypontján, 1932-ben volt a legalacsonyabb /mindössze 604/ de jelentős a csökkenés a tanoncok számában is - különösen a sok tanoncot foglalkoztató ács és asztalos iparban.

Dr. Fodor Lajos írta tanulmányában: "Fontos feladat lett volna az iparosság szakosztályokba tömörítése. Ez azonban sikertelen maradt. A válság idején egyik-másik szakmát sikerült ugyan rábírní a szakmai összefogásra, de ezek nem voltak tartósak."¹⁵⁹ Az összefogások alkalmával a kontárkodás, az árrombolás és a tisztességtelen verseny terén lényeges javulás volt, de hiányával az iparosság gondjait csak növelte a széthúzás, az egymás elleni áskálódás. Az elterjedt kontárkodás ellen sem azú iparosok, sem pedig a közigazgatás nem tudott hatékonyan fellépni.

1933-ban a helyi építkezések terén lassú javulás következett be. Ebben az évben már 127 épület javítására, vagy felújítására kértek engedélyt. Megkezdődött az iparosok és az iparostatnoncok számának lassú emelkedése is. /A még mindig bizonytalan munkaalkalmak következtében a segédek száma még nem emelkedett./ Az 1935-ös - a mezőgazdaság számára katasztrófálisan rossz esztendő - az iparosok helyzetére is kihatott, az építési kedv ismét visszaesett. A helyi ujság tudósítója szerint: "az iparosok részéről kevesebb a panasz", melynek oka a "több év óta tartó megélhetési harc következtében beálló fásultság." "1935-ben is igazi munkaalkalmak helyett csak morzsák akadtak" - melyekért éles harc folyt. Következmény: a kontárkodás növekedése, az árrombolás pedig olyan méretűvé vált, hogy a megszerzett munka is alig-alig jelentett jövedelmet.¹⁶⁰

1935-ben a 39 új épület illetve jelentősebb tatarozás mellett mindössze 94 kisebb tatarozási munka volt.

A mezőgazdaság számára kedvező 1936-os esztendőől kezdődően az iparosok helyzetében is javulás következett be. Az építkezések számai egyenletesen növekvő tendenciát mutatnak és ezzel - ha szűkösen is - de keresethez jut a helyi iparosság. "Az építkezési és vállalkozási kedv csaknem 100 %-os javulása minden kétséget kizáróan a gazdasági helyzet mélypontjáról való emelkedést jelenti"-írták 1936-ban,¹⁶¹ de ez a javulás sem egyértelmű. Az iparosok tovább panaszkodtak, az 1938. évi ipartestületi évkönyv írta: "Itt az elmúlt évben nem volt egyetlen iparág, melyben a konjunktúra jelei észrevehetően mutatkoztak volna".

A II. világháborút megelőző években az iparostársadalom helyzete stabilizálódott, az egyes iparágak arányai a szükségletekhez igazodtak. Az 1939-es esztendő a helyi iparosság fejlődésének jelentős korszakát zárta le.

A nagykőrösi iparostársadalom 1939-ben:¹⁶²

Iparág	Ipa- ros	Mester vizsgá- zott	szerzett- jogú	Össze- sen	Se- géd	Ta- nonc
Asztalos	15	-	12	27	5	3
Ács	18	6	-	24	-	2
Bádogos	3	-	1	4	-	-
Bognár	31	-	18	49	6	3
Cipész	54	5	34	93	21	11
Csizmadia	22	4	32	58	17	10

Cukrász	1	-	1	2	1	2
Daráló	11	-	-	11	-	-
Drogista	1	-	1	2	2	2
Esztergályos	3	-	3	6	5	1
Fényképész	1	-	1	2	2	2
Férfiszabó	29	1	17	47	17	16
Fényező	1	-	1	2	-	-
Fodrász	30	3	11	44	30	18
Gyár	5	-	-	5	-	-
Húsipar	19	2	13	34	14	16
Kalapos	-	1	2	3	2	-
Kádár	4	-	3	7	-	4
Kályhás	3	-	2	5	-	-
Kárpitos	3	-	6	9	2	2
kelmefestő	1	-	1	2	-	-
Kéményseprő	3	-	-	3	7	1
Késes	1	-	1	2	-	1
Kosárfonó	5	-	2	7	-	-
Kovács	41	7	16	64	15	12
Kőműves	33	11	-	44	6	13
Kötőles	-	-	4	4	1	1
Lakatos	11	-	9	20	23	22
Malmos	3	1	-	4	17	-
Mázoló	2	-	-	2	-	-
Műszerész	6	1	2	9	6	12 14
Női szabó	21	16	17	54	9	38
Nyomdász	1	-	-	2	5	3

Órás	3	1	3	7	1	2
Sütő	13	2	1	16	13	7
Szujgyártó	3	1	6	10	3	5
Szobafestő	7	2	3	12	1	6
Szücs	1	1	2	4	1	1
Timár	2	-	2	4	-	-
Üveges	2	1	2	5	3	1
Vendéglős	7	-	1	8	5	3
Villanyszerelő	3	-	1	4	3	4
Vegyes	11	3	2	16	1	4
Összesen	433	69	235	737	244	230

A mezőgazdasági jövedelmek változásainak - ig a megrendeléseknek legjobban kitett - építőipari szakmákban volt a legnagyobb hullás - elsősorban a segédek és a tanoncok számában. A "szolgáltató" jellegű kisipari tevékenységek /cipész, szabó, fodrász, sütő, üveges,/ elvégzésére a legalacsonyabb jövedelmek esetében is szükség volt, ezen szakmákban a segédek számát sem lehetett tovább csökkenteni. Ak kész- és félkész gyáripari termékek terjedése - elsősorban a ruházati és cipőiparban - kedvezőtlenül éreztette hatását ezekben az iparágakban.

A nagykorösi társadalom összetételének sajátossága, hogy a kereskedelmi és hitelélet fejlettebb a többi mezővároshoz viszonyítva. A fejlett kereskedelmi élet végső soron a zöldség- és gyümölcskultúrára valamint a

kisgazdaságok sajátos termelő gazdálkodására vezethetők vissza. A kisgazdák és a bérlők terményeiket egyéneenként értékesítették, a kereskedéssel nem foglalkoztak, valamennyien közvetlenül álltak kapcsolatban a felvásárlókkal.

Az I. világháború után mintegy 130 önálló gyümölcs- és zöldségkereskedő volt Nagykőrösön, de a későbbiek során számuk jelentősen csökkent. Az 1935-ös összeírás szerint számuk már csak 41, de ugyanakkor működött még 54 füszer- 13 baromfi-, 13 marha-, 10 sertés-, 6 ló-, 8 termény-, és 5 bornagykereskedő, a hagyományos kereskedők mellett. Hasonlóan nagy létszámot képviseltek a kereskedelmi foglalkozásúak, de nem kereskedők: 60 cséplőgéptulajdonos, 22 kocsmáros, 12 bérkocsis stb.¹⁶³

A kereskedőtársadalom sajátos kettősséget mutat városunkban. Erdei Ferenc is felfigyelt arra, hogy a termelőtársadalom idegenkedett a kereskedői foglalkozástól és csak nagyon kevés vált közülük kereskedővé.. Ők csak kiskereskedők lettek, "árral úszó kis halacskái csak a nagy folyamnak, s még kisded éltek sincs biztonságban a nagyobbak előtt."¹⁶⁴ Ez a kiskereskedői réteg - amely zömében izraelita vallásúakból állott - lényegében ugyanazon gazdasági színvonalon élt, mint a termelőtársadalom nagyrésze. Leggyakrabban csak a napi forgótőkével rendelkeztek, amit a piacon felvásároltak, azt szerény haszon reményében igyekeztek továbbadni más város drágább piacain. Kapcsolatuk a hasonló sors és kiszolgáltatottság következtében a termelőkkel jó volt, gyakran adtak hitelt is..

A nagykőrösi piac igazi vámszedői a nagykereskedők voltak.

a városban a fejlett hitelélet. Egyidejűleg 4 bank is működött: a Községi Takarékpénztár, az Alföldi Pénzintézet RT a Nagykőrösi Népbank és a Nagykőrösi Közgazdasági Bank. Valamennyi intézte a gazdálkodók, az iparosok és a kereskedelem kölcsön- és hitelügyeit, jó értékesítési lehetőségek esetén pedig őrizték a betétállományt. Létjogosultságukat és stabilitásukat mutatja, hogy a kisebb bankokat általában "elnyelő" gazdasági válság a 4 nagykőrösi bankot - bár megrázta - de nem semmisítette meg.

Az ipari és kereskedelmi életről összességében megállapíthatjuk, hogy az alapvetően mezőgazdasági városban csak annyiban birt jelentőséggel, amennyiben a mezőgazdaság termékeinek értékesítésével illetve feldolgozásával foglalkozott.

3./ Az ipari munkások szervezkedései

Nagykőrösön a két világháború közötti időszakban állandó munkáslétszámmal dolgozó számottevő ipari üzem nem volt. Az alkalmanként ipari üzemekben munkát kapó, a csekély bérnek is örülő nincstelen munkások szervezése, számottevő politikai művelés-e nem volt lehetséges. Az ipari munkások szervezkedései, valamilyen cél érdekében való összefogás csak a kisipar keretei között, többnyire az egy szakmabeliek társulásával történt meg és célja többnyire a pillanatnyi béremelés kiharcolása volt.

Dr. Fodor Lajos 1968-ban készített tanulmányában a nagykőrösi iparosok politikai magatartásáról a következőket írta:

" Városunk iparosságát minden időben erősen jellemezte, hogy valamennyi más társadalmi osztálynál nagyobb közönyt tanúsított a politikai kérdések, politikai mozgalmak iránt, bármilyen irányúak is voltak azok."¹⁶⁶ A szerző - aki alapvetően személyes élményeit használta fel - azonban túlságosan általánosít és sematizál: az iparosokat - mint munkaadókat - és a munkásokat - a nincstelen munkavállalókat - társadalmilag azonosnak veszi. Továbbá: tény az, hogy az iparosréteg érdeklődött a politikai élet és események iránt. Ezt mutatja - többek között, hogy a legrendszeresebb újságolvasók voltak, a legjobban szervezett testületeket és egyesületeket tartották fenn, ahol minden kétséget kizáróan " politizáltak" is, de valójában egységes fellépésükre, " megmozdulásukra" ténylegesen nem került sor. Ez széttagoeltságukból, szervezetlenségükből és egységes társadalmi célkitűzéseik hiányából következett.

Kétségtelen ugyanakkor, hogy az ipari munkásságban megvolt az igény az összefogásra, az egy szakmabeliek szervezkedésére. Bizonyítja ezt, hogy amikor erre lehetőségük volt - a Tanácsköztársaság idején - Nagykőrösön is működtek a szakszervezetek. Az ellenforradalmi kormányzat által betiltott szakszervezetek elkobzott vagyona jelentős összeget tett ki: összesen 14.850 koronát és 69.922 korona tőkét tartalmazó betétkönyvet. / Az elkobzott összeget a belügyminiszter a Szalay Pálné- féle árvaházi alapítvány berendezésére " adományozta".¹⁶⁷

A betiltott szakszervezeti csoportok között döntő többségben az ipari munkások szervezetei voltak: önálló csoportot alkottak a férfi- és női szabómunkások, cipészek és csizmadiák, vas- és fémmunkások, fűtőmunkások, kőműves - munkások, famunkások, ácsmunkások.¹⁶⁸

1922 novemberében elégedetten jelentette a polgármester, hogy "Nagykőrösön munkásegyesület nincs. Az ilyen jellegű egyesületek a kommun után felbomlottak."¹⁶⁹

Hasonlóan nemleges választ ad alig félévvel később a főispán kérdésére is; "Nagykőrösön bér - vagy sztrájkmozgalom nincs. Az esetenkénti béremelést a munkadók és a munkások együttesen, békésen, közös megegyezéssel intézik el."¹⁷⁰ Ugy véljük azonban, hogy a Tanácsköztársaságot követő ellenforradalmi terror, a munkanélküliségtől való állandó fenyegetettség következtében volt csak lehetséges a munkások részéről a "békés" elintézés.

Az ellenforradalmi kormány mindenfajta munkásszervezkedést akadályozó és tiltó intézkedései között a szervezkedések csak különféle érdekvédelmi és szociális- vagy segélyező "céllal" történhettek. A szervezetek magukat "szövetségekenek" nevezték, amelyekben a legtöbbször együtt volt a munkaadó / az iparos/ és a munkás,/ segéd vagy tanonc/. A különféle szervezetek központi irányítása, kapcsolata más szervezetekkel csekély volt.

Az ellenforradalmi kor vezetői azonban még az ilyen - osztályharc nélküli - szervezkedéseket sem türték és igyekeztek azokat minden lehetséges eszközzel megakadályozni.

1924. december 14-én tartotta alakuló ülsését az Élelmezési Ipari Munkások Országos Szövetségének Nagykőrösi Helyi Csoportja. Az alakuló ülésen 26 élelmezési munkás vett részt / 18 molnár, 3 sütő és 5 malommunkás/ és "céljük az élelmezési iparban dolgozó munkásoknak egy közös szövetségben való tömörülése".¹⁷¹ Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye alispánja 1925. május 19-én tehát majd félévvel később - nem vette tudomásul a bejelentést, " mert csekély létszámúak és sok közöttük a kiskorú, akik nem lehetnek egyesület tagjai - még akkor sem, ha önálló keresetük van" - indoklással. A helyi csoport vezetősége rövidesen újabb tagokat toborzott, és az alispáni határozat ellen fellebbezett. Augusztus 3-én a fellebbezést elutasították, mondván, hogy az " a törvényes fellebbezési idő letelte után adatott be."

Az Élelmezési Ipari Munkások szervezkedéséhez hasonlóan törekedtek megakadályozni a többi helyi munkáscsoport működését is. A város vezetősége szigorú ellenőrzés mellett hagyta működni az Iparos Ifjak Önképző Egyletét, amely a polgármester szerint " az ipari munkások szélsőségeit fogja össze."¹⁷², de ezen túl minden szervezkedést radikálisan ~~elfojtottak~~ elfojtottak. Az Iparos Ifjak Önképző Egyletének politikai megbízhatóságát a polgármester 90 %-osnak tartotta, de hogy ilyen körülmények között a " szélsőségek" alatt mit értett, nem tudjuk.

A munkásszervezkedésekre vonatkozó jelentések tovább-

ra is nemlegesek és a megyei vezetőség számára megnyugtatóak. Így jelentik 1926-ban, amikor Kovács Sándor városi tüzoltó címére tiltott MSZMP röplapé érkezett: " Az itteni politikai helyzet szerint ilyen vagy ehhez hasonló felhívások jelenben teljesen eredmény és hatás nélkül maradnak."¹⁷³ Hasonlóan a munkások szervezkedését tagadó bizalmas jelentést írtak 1927. nyarán a főispánnak: " Nagykőrösön munkásszervezetek nincsenek..... Szociáldemokrata alakulat nincs, sőt 1919 óta a Népszava utcai és tőzsdei árusítása si szünetel.... a kislétszámú munkásság a kommunizmusban szerzett tapasztalatok alapján kiábrándult mindenféle politikai mozgalomból, és helyzetének jobbrafordulását egyedül a vagyonosodásban, birtokszerzésben és az önálló iparüzésben látja."¹⁷⁴ Ugyanakkor a város polgármestere már ebben a jelentésében is jelzi, hogy " a munkások nemzeti szellemű nevelésére hazafias könyvekből összeállított könyvgyűjteményt kellene terjeszteni."

Az uralkodó körök számára biztonságot sugárzó jelentések közé egyre gyakrabban kerülnek " nyugtalanító" tények is. Kétségtelen, hogy a nagykőrösi postára rendszeresen érkező 3 Népszava csekély hatást tudott kifejteni, de létezése mégis tény. / A nagykőrösi újságolvasók a jelentés szerint a kereskedők, iparosok és tisztviselők, akik - a helyi lapokon kívül - főleg a Pesti Hírlapot olvasták. A gazdák szinte kizárólag csak a helyi lapokat olvasták, míg a fővárosi lapok elterjedése nagyon csekély volt, melynek oka, " hogy a lakosság politikai mentalitásának megfelelő lap nincs. A keresztény lapokat vallási okokból nem kedveli,

viszont a liberális lapoktól konzervatív felfogása választja el " - írta a város polgármestere.^{175/}

1927. nyarán már újságcikk foglalkozott a növekvő számú gépmunkás sztrájkokkal, a " Sok baj volt az idén a gépmunkásokkal" címen. A cikk leírja, hogy " a sztrájk Nagykőrösön eddig ismeretlen valami volt, de az idejének aratás során a géptulajdonosok, gépészek, munkások és gazdák között állandóak voltak a civódások. Több helyen napokig állt a gép azért, mert a munkások, ha valami nem tetszett, egyszerűen sztrájkba kezdtek. A sztrájkolók felkeresték a szomszédos gépeket és azok munkásait is izgatták."¹⁷⁶ Az 1929. április 11-én kelt bizalmas jelentés már a kőműves és más iparossegédek között " évek óta észlelhető mozgólódásról" ír, " amely szakszervezet illetve szociáldemokrata párt megalakítására irányul."¹⁷⁷ A polgármester ezt a tényt egyelőre a budapesti központtól remélt munkanélküli segélylyel magyarázta, de ugyanakkor fel kell figyelnünk arra, hogy Nagykőrösön ezekben az években a munkások között a szakszervezeti szervezkedésket meghaladó politikai szervezetek létrehozására irányuló szervezkedések voltak. Ezek a szervezkedések kezdeti stádiumukban a mindennapi bérharcoknál nemigen terjedtek túl, de a nagyüzemi munkásság hiánya ezt nem is tette lehetővé. Az elszigetelten dolgozó ipari munkások legális szervezése nem volt lehetséges, a hatékonyabb összefogásra viszont még nem volt erő a helyi munkásságban. Ugyanakkor nem sikerült a megfelelő kapcsolatteremtés a központi szervekkel sem.

A nagykőrösi munkásság a politikai szervezkedés alapjaihoz eljutott a gazdasági válság idejére, kitekintett szűkebb világából, érdeklődéssel figyelte az országos munkásmozgalmi eseményeket is. Ezeket ~~xxxx~~ a szervezkedést az egyébként kevés adatot feljegyző, hivatali munkájában teljes politikamentességet megvalósítani igyekvő polgármester is észlelte és aggodalmát fejezte ki az 1930. szeptember 1-i budapesti tüntetés nagykőrösi hatását látva: "A legalsóbb néposztály körében azonban a Budapesten történt eseményeket élénken tárgyalják, úgy, hogy tudomást szereztem arról, hogy abszolút szegény emberek, akik újságot egyáltalán olvasni nem szoktak, olcsó fővárosi napilapokat vásároltak, hogy ebből a budapesti eseményekről értesülést szerezzenek."¹⁷⁸

A következő évek a világgazdasági válság legsúlyosabb esztendei voltak. A nagykőrösi ipari munkásság létalapjaiban rendült meg a válság munkanélküliséget, elbocsátást, létbizonytalanságot eredményezett. A rendkívül kevés munkaalkalomhoz jutó és a munkanélkülivé váló ipari munkások szervezettsége a korábbi években nem érte el azt a fokot, hogy súlyos helyzetükön összefogással, egységes fellépéssel próbáltak volna segíteni. Ezekben az években a nagytömegű mezőgazdasági munkásság szervezkedése lendült fel, kapcsolatot találtak az Országos Független Kisgazda Párttal és helyi szervezetük megerősödött. Ugyanakkor a szélsőséges demagógiának áldozatul esett munkanélküliek és

nincstelének kis töredéke a Horogkeresztes majd a Kaszás-
keresztes Párt felé sodródtak. E szélsőségesen reakciós
befolyás Nagykovács társadalmára csekély volt, arra azon-
ban elég, hogy a még szervezkedésének kezdetleges állapotá-
ban lévő munkásszervezkedést megakadályozza. Az ipari
munkásság politikailag aktív része az ellenzéki politikát
hirdető Független Kisgazda Párt mögé sorakozott és mozgal-
mában együtt haladta a mezőgazdasági munkássággal.

Az 1935. évi országgyűlési képviselőválasztások után
- melyen az ellenzéki programmal induló kisgazda párti je-
lölt elsőprő főlényel győzött - a helyi Kisgazda Párt ve-
zetősége megbomlott, egyrésze fokozatosan jobbra tolódott.
E kedvezőtlen irányvonalat észlelve az ipari munkásság -
mostmár tudatosan keresve a kapcsolatot a munkásszervezetek
központi vezetőségeivel - fokozatosan levált, és szervez-
kedésait saját keretein belül igyekezett megoldani. Ismét
az egy szakmabeliek összefogása került előtérbe, hangsú-
lyozottan érdekvédelmi célzattal. Szervezkedéseiket kétség-
telenül akadályozta az ország és a város belpolitikai éle-
tének jobbratolódása és a gazdasági konjunktúra lassan e-
melkedő szakasza.¹⁷⁹ A helyi csoportoknak ismét harcolni
kellett létezésükért, pl. az 1935. november 10-én alakult
Magyarországi Famunkások Szövetsége Nagykovácsi Helyi Cso-
portjának működését az alispán - ismét csak az alacsony
létszámmra hivatkozva nem engedélyezte.¹⁸⁰ Hasonlóan for-
mai kifogásokkal igyekeztek megakadályozni a MÉMOSZ helyi
csoportjának megalakulását is. Nyilvánvalóan szerepet
játszott ebben, hogy a Magyarországi Építőmunkások Ország-

gos Szövetsége a legjobban szervezett baloldali szakmai szövetség volt, és a legnagyobb szervezett munkáslétszámmal rendelkezett. A MÉMOSZ Nagykőrösi Helyi Csoportja 1938. január 30-án alakult meg. Az alakuló ülésen mintegy 50 kőműves illetőleg ácssegéd vett részt és választotta meg a tiszti kart: elnök Varga Károly, alelnök Csókás László, jegyzők Kohán János és Nagy Gyula, ellenőrök Horváth István és Hegedüs László.¹⁸¹ Az a tény, hogy az alakuló ülésen a MÉMOSZ egyik elnöke, Fodor Gyula is részt vett - sőt, beszédet is mondott - a nagykőrösi rendőrkapitány számára lehetővé tette, hogy a csoport megalakulását budapesti szervezésnek minősítse. Véleménye szerint ugyanis Nagykőrösön " általában kevés ember van, aki a szociáldemokrata eszmével azonosítaná magát." A rendőrkapitány a csoport megalakulását politikailag jelentéktelennek tartotta, létrejöttét a munkanélküliség elleni szervezkedésnek tudta be, A polgármester nem javasolta az alispánnak a csoport működésének engedélyezését, " mert a megválasztott tisztvoseleknek nincs ~~be~~^{ki}töltött belépési nyilatkozata." ¹⁸²

A MÉMOSZ Helyi Csoportja rövid létezése alatt is számos támadásnak volt kitéve, elsősorban a szélsőséges Turul Bajtársi Egyesület részéről. A Turul Egyesület tagjai többször megtámadták és megverték a MÉMOSZ csoport tagjait, szervezett működésüket lehetetlenné tették.¹⁸³ A helyi csoport ilyen körülmények között rövidesen abba is hagyta működését.

A gazdasági válság éveiben szervezett és Nagykőrösön jelentős tömegbázissal rendelkező helyi Független Kisgazda Párt működése mellett nem vezetett eredményre a helyi Szociáldemokrata Párt szervezése sem. Az ilyen irányú szervezéseket a város vezetősége sem nézte jó szemmel, akadályozta is azt. 1936. decemberében a Magyarországi Szociáldemokrata Párt központi titkársága kiemelt feladatként jelölte meg a párt erősítését, elsősorban azokban a városokban, ahol még nem működött helyi csoport. A központi titkárság Nagykőrösön agitátornak alkalmasnak ítélte Domokos Károly asztalost, Varga Károly kőművest, Járvás László fűszerkereskedőt és Faragó Balázs kőfaragót.¹⁸⁴ Az utasítás megállapította, hogy Nagykőrösön vannak szociáldemokrata meggyőződésű emberek, de azok szervezetet nem alkotnak. Az 1936-1937-ben a központi vezetőségtől indított helyi pártcsoport-szervezés a munkások közömbössége és a városi vezetés szervezést tiltó és akadályozó magatartása következtében eredménytelen maradt, és így a két világháború között Nagykőrösön a Magyarországi Szociáldemokrata Pártnak helyi szervezete nem működött.

IV. Politikai és várostörténeti események

1./ A román megszállás és a fehérterror

A tanácsköztársaság kormánya lemondásának híre még augusztus 1-én megérkezett Nagykőrösre, ahola kormányváltozást másnap, augusztus 2-án népgyűlésen jelentette be

Zsembery Gyula, a nagykovácsi direktórium elnöke. A sajtótudósítás szerint ezen a népgyűlésen - dacára a nagy munkaidőnek - " igen sokan" jelentek meg. Bár a kormány rendelete határozottan kimondotta, hogy " minden munkástanács a helyén marad", Zsembery mégis így fejezte be beszédét:

" közeleg a pillanat, amelyben nekik, akik a nagykovácsi proletárok és polgárok bizalmából a város ügyeit több mint négy hónap óta intézik, el kell hagyni helyüket"¹⁸⁵

Az ellenforradalom erőinek nyílt hatlomrakerülése Nagykovácsin is a román megszálló csapatok támogatásával történt. Augusztus 4-én vonult be a román királyi hadsereg a városba, ahol lelkes támogatókra talált a helyi ellenforradalmi erőkből. " Hazfiságukra jellemző, hogy elfogadták és karjukra húzták a " Garda Voluntar" feliratú fehér karszalagot s mint a megszálló hatalom önkéntesei buzgolódtak a kommunisták üldözésében és a népellenes intézkedések meghozatalában."¹⁸⁶

A román királyi hadvezetőség a megszállással egyidejűleg közigazgatás irányítását is átvette. Augusztus 4-én kibocsátott hirdetményeiben kötelező fegyverbeszolgáltatást, kijárási és gyülekezési tilalmat, valamint a kommunisták, agitátorok és bújtogatók szigorú üldözését rendelte el. Intézkedett a korábbi tisztviselők munkábaállításáról, a város közvetlen vezetésével pedig Dr. Kökény Dezs polgármestert bizta meg.¹⁸⁷ A román királyi csapatok parancsnoka, Mosoiu tábornok, 1919. augusztus 6-án az a-bonyi járás, Cegléd és Nagykovács városok területére önálló

főispánt nevezett ki, Timbus Endre volt ceglédi gimnáziumi tanár személyében. A főispán feladata lett " a végleges berendezkedésig a magyar polgári hatóságok és és a román katonai diktatúra közti közvetítő tevékenység."¹⁸⁸ Timbus nagykőrösi bemutatkozó látogatásakor megismételte, hogy a város igazgatását az 1918. október 31-e előtt működött képviselőtestület és tisztikar veszi át. Az akkor kinevezett illetve választott tisztviselők - kivéve azokat, akik a helyi direktórium munkáját hathatósan támogatták - a helyükön maradnak, illetve visszahelyezendők. Nagykőrösön ekkor már működött a " se nem új, se nem régi" közigazgatási gépezet és a tisztviselők kérték, hogy mivel már az új rendszerre felesküdtek, ezt Timbus Endre főispánnak ne kelljen újból megtenniük.¹⁸⁹

A román katonai csapatok vezetésével és a helyi ellenforradalmi érzelmi erők támogatásával Nagykőrösön is megkezdődött a bosszúállás a város volt vezetői és a tanács-hatalmat támogató egyszerű lakosság ellen. Rövidesen elfogták a város 1919. július 20-án kinevezett városőranancsnokát, Mészáros Jánost, majd augusztus 6-án a Városháza lépcsőjén tarkólvéssel nyilvánosan kivégezték. A nyilvános kivégzés után Mészáros János közvetlen elvtársait Balla Józsefet, Grünfeld Guidót, Klekner Ágostont és Szabó Ambrust megszégyenítették és az egyes visszaemlékezések szerint a még élő mártírt velük temették el a temető árkába. Ugyanakkor Szabó Judit munkásnőt Mészáros rejtegetése miatt

meztelen testére mért 25 botütésre ítélték.¹⁹⁰

Az értelmetlen kivégzést az ellenforradalmi korszak vezetői sem tudták megindokolni.¹⁹¹ A vármegye jobboldali beállítottóságú alispánja Agorasztó Tivadar, 1919. december 16-án a vármegye közgyűlésének jelntette: " A proletárdiktatúra szervei közül a városparancsnokot, a kommunizmus végén idekerült Mészáros Jánost m á s u t t v é g z e t t v é - r e n g z ő s m u n k á j á é r t a román hadbírótság itt agyonlövötte."¹⁹² Még 1923-ban sem sikerült a kivégzés okát felderíteni, mert ekkor Nagykőrös város polgármestere jelentette, hogy Mészáros János volt városparancsnok "személyi adatait nem sikerült megtudni az oláh katonai parancsnokság tiltakozó magatartása miatt."¹⁹³ Így Nagykőrös város mártirja még anyakönyvezve sem lett, neve mindenfajta nyilvántartásból hiányzik.

A véres megtorlásban élenjáró román burzsoá csapatok " példáját" a hazai és helyi ellenforradalmi erők is követték. A kivégzés után elkezdődtek a tömeges letartóztatások és üldözések valódi vagy vélt " bűnökért". A letartóztatottakat az akkor Járásbírótság épületében, majd a Tanítóképző és a Gimnázium épületének földszintjén és alagsorában helyezték el.¹⁹⁴ A nagyszámú foglyot többször megverték, kinozták, Lówy Gyulát pedig a Héjjas különítmény tisztjei egy vad mulatozás közben agyonszúrták.¹⁹⁵ 1919. decemberében az alispán még 40-50 nagykőrösi letartóztatotról tesz jelentést, akiket még a kecskemét tróvényszék-

nél őrizték és büntető eljárást indítottak ellenük.¹⁹⁶

A szakszervezeti kormányt felváltó Friedrich kormány augusztus 19-én elrendelte a bírósági eljárást a Tanácsköztársaság "szervei, közegei és megbizottai", továbbá fegyveres erejének tagjai ellen. Így tartóztatták le 1919. szeptemberében és októberében a nagykőrösi Direktórium vezetőit, Zsmebery Gyulát, Sallai Jánost és Niklosz Jánost is. A "részrehajlással" egyáltalán nem vádolható Kecskeméti Törvényszék végül is alig talált "bűnökért" a nagykőrösi direktóriummi vezetőket ellen az 1920. február 19-25-ig tartó tárgyalás során voltaképpen enyhe, mindössze 5, 4 és 3 hónapi fogházbüntetésre szóló ítéletet tudott produkálni.¹⁹⁷ Szigorúságukra azonban jellemző, hogy 1919 őszén és 1920 tavaszán a Törvényszéken a Direktórium munkáját segítő egyéb bizottságok és szervezetek tagjai ellen igen szigorú ítéleteket hoztak. Így a Forradalmi Törvényszék tagjait 3 hónaptól egy évig,¹⁹⁸ a földbirtokrendezést végzőket pedig zsarolás vétsége miatt 3 hónaptól 2 és fél évig terjedő börtönbüntetésre ítélték.¹⁹⁹ A helyi tanácshatalmat támogató Nagykőrösi Népújság szerkesztőjét, Balla Józsefet 4 évi, míg munkatársait 3 évi valamint 8 havi fogságra ítélték.²⁰⁰ A "Nagykalapú" Tóth Sándor szegényparasztot - aki régi harcosa volt a földmunkásmozgalomnak - egy felszólalása miatt ítélték 4 évi börtönbüntetésre.²⁰¹

Nagykőrösön is végigsöpört a kommunistagyanús pedagógusok elleni hisztériás megtorlási hullám: Váczy Ferencet,

a Tanítóképző igazgatóját egy beszédéért, Hankovszky Károly igazgató tanítót pedig az egyházi iskolák megkezdett államosításáért vonták felelősségre.²⁰² Súlyos börtönbüntetéseket kaptak azok is, akik csupán verset szavaltak, vagy a Tanácsköztársaság mellett nyíltan beszéltek, vagy csak szimpatizáltak azzal. A 4 kiskorú gyermeket nevelő nagykőrösi Kelemen István volt vöröőrt pedig - aki részt vett a kalocsai ellenforradalmárokkal vívott harcokban - pedig felakasztották.²⁰³ A volt vöröskatonákat - számuk ma már megállapíthatatlan - a ceglédi internálótáborba vitték - itt 6-8 ezer ~~vöröskatonát~~ vöröskatonát őriztek - és csak 1919 telén és 1920-ban engedték őket haza.²⁰⁴

Nem kerültek el a "felelősségrevonást" azok a tisztviselők sem, akik a 133 nap alatt is elvégezték munkájukat. Az 1919. szeptember 5-i képviselőtestületi ülésen bizottságot küldtek ki azzal a feladattal, hogy a Tanácsköztársaság alatt szerepet játszott tisztviselőket vonja felelősségre és fegyelmi eljárásra tegyen javaslatot. Fegyelmi eljárást indítottak Dr. Kökény Dezső polgármester, Tittel Károly műszaki tanácsnok és még 2 másik tisztviselő ellen. Ugyanakkor javasolták 6 városi szolga és alkalmazott elbocsátását is.²⁰⁵ Végül a 6 napidijast elbocsátották, Tittel ellen az alispán megszüntette a fegyelmit, Dr. Kökény Dezs polgármester pedig jórészt a Tanácsköztársaság alatti magatartásáért 1921. június 17-én kényszerült lemondani.

A szakszervezeti Peidl kormány bukása után nem sokkal került sor a helyi szakszervezeti csoportok feloszlata-

sára is. Az ellenforradalom vezetői ezeket az egyesületeket megszüntették, irataikat megsemmisítették, tagjaikat meghurcolták, sokat közülük szabadságvesztésre ítélték. Egyidejűleg a rendőrség a pénztárkönyveket és a szakszervezetek vagyonát elkobozta.²⁰⁶

Az üldözések és az esztelen megtorlások ~~miatt~~ mellett a város lakossága súlyosan megszenvedte a román királyi csapatok nagykörösi tartózkodását. Már a bevonulásukat követő napon - augusztus 5-én - a város vezetősége kénytelen volt a katonai parancsnoksághoz fordulni: " A román katonaság minden kimélet nélkül rabol és fosztogat mindnyájunkat.... és ez a kifosztott város rövidesen a végső inség állapotába jut."²⁰⁷ Figyelembevéve a megfélemlített város vezetőségének politikai állásfoglalását, valamint a lakosság mértékletes magatartását, aligha tételezhetjük fel, hogy a lakosság hangulatáról csupán üres fenyegetés gyanánt irták volna: " Lakosságunk hangulata ma még nyugodt, de a kétségbeesés nem tudjuk minő hangulatot fog kiváltani és mi minden áron el akarnánk kerülni, hogy lakosságunk türelme megfogyatkozzék, mert tudjuk, hogy ez esetben a katonai haderő a türelmetlenséget vérrel és fegyverrel fogná elfojtani." Az esetleges összeütközések elkerülése végett megerősített katonai járőröket kértek és javasolták polgárőrség felállítását is.

A lakosság elégedetlensége - ha a nyílt terror miatt nem is tudott konkrét formát ölteni - a város dermedt po-

litikai és gazdasági helyzetének egyenes következménye volt. A napirendenlévő letartóztatások, kegyetlenkedések mellett a gazdasági élet is megbénult, éppen abban az időpontban, amikor a betakarítás és terményértékesítés fő szezonja volt. Augusztus 1. óta eladatlan uborka- és gyümölcshegyek álltak a város piacán, mert a román parancsnokság megtiltotta a szabad piacozást. / Augusztus 8-án a Városi Tanács már a komoly járványveszélyre figyelmeztet a zöldséghegyek miatt./ Augusztus 5-én a szigorú közlekedési és kijárási tilalom feloldását kérték, legalább a bel- és külterületi városrészek között, hogy a legszükségesebb mezőgazdasági munkákat - elsősorban az aratást és a betakarítást - el lehessen végezni.²⁰⁸ Szeptember 3-án a belügyminiszterhez irt a Városi Tanács: augusztus 1-től zárva van a posta- és távirda hivatal. Sem újságok, sem felsőbbhatósági rendeletek vagy hivatalos lapok nem érkeztek a városba. A városon kívülről csak kósza és egyre rémisztőbb hírek érkeztek, megbízható levelek, táviratok nem.²⁰⁹ Az augusztus 10-től megjelenő ellenforradalmi és erősen antiszemita beállítottságú kurzuslap - a Nagykőrös és Vidéke - is állandó román cenzúra után, megfésülve jelenhetett csak meg.

A teljes létbizonytalanságot tetézte a román királyi csapatok megszálló magatartása. A város tanácsának ismételt kérelmére a parancsnokság közzétette a 8. számú rendeletét, melyben leszögezte, hogy rekvirálni csak engedéllyel lehet. E rendeletnek azonban éppen saját katonái körében nem tudtak érvényt szerezni. A burzsoá román csa-

patok nagykőrösi tartózkodásáról a már említett erősen ellenforradalmi beállítottságú alipáni beszámoló is így irt: Minden rendtartás nélkül előzönlötték a román katonák a földekeket, szőlőket, tanyákat, majorokat, szőlőtelepeket, a szó szoros értelmében ~~katr~~ letarolták és kiürítettek mindent, amit el nem birtak vinni, azt tönkretették... a lakosságot minden készletéből kifosztották... és most a télis és tavaszi éhínségnek nézünk elébe... A járókelőket megtámadták, kiraholták, a pénzét, ékszerét, óráját elvették... A lakosságot megbotozással, internálással, elhurcolással kényszerítették a rekvirálások türésére."

"Mindezek természetes következménye lett a jószágállomány csaknem teljes kipusztulása, az élelel elfogyása, a gazdasági eszközök kevés volta, a miatt megbénult a mező- és szőlőgazdaság, nélkülöz a nép."²¹⁰ A város képviselőtestülete november 7-én így irt: "V A felszabadítónak képzelt románok a kifosztóinknak bizonyultak, kik a válságba sodort gazdaságunkat, jószágállományunkat, készletünket, erőnket teljesen tönkretették."²¹¹

A román királyi csapatok végül 1919. november 17-én vonultak ki a városból. Augusztus 4-től kezdődően összesen 3 tüzérezred, 2 gyalogezred, 1 huszárezred, 1 divízió és egy Lósorozó Bizottság tartózkodott a városban. Szálláshelyük a Gimnázium és a Tanítóképző épülete volt, de beszállásolták magukat a házakhoz is. A hivatalos kimutatás szerint av város összesen 2.857.468 aranykorona kárt szenvedett a megszállás alatt.²¹²

Az ellenforradalom felfegyverzett erői a román katonaság garázdálkodásait és túlkapásait nem voltak képesek megfékezni, de nem is kívánták. Feladatuk és tevékenységük kimerült " a közrend állandó biztosításában" vagyis a polgári lakosság esetleges ellenállásának letörésében. Feladatuk volt, hogy a kirabolt, jogaitól megfosztott lakosság még gondolataiban se emlékezzen a Tanácsköztársaság idejére. Ezért már szeptember közepén a rendőrlegénység létszámát a korábbi 26 főről 80-ra emelték.²¹³ E jelentős létszámemelés mellett is gondosan ügyeltek azonban arra, hogy az új legénység is teljesen " megbízható" legyen, melyet külön erre a célra létrehozott bizottság vizsgált felül. Ugyanakkor a külterületre a közbiztonsági feladatok ellátására 20 tagú csendőrséget küldtek. 1920-as alispáni utasítás szerint a csendőrlegénység élelmezését a városi ellátatlanoknak kiutalt élelmiszerfejadagokból kellett megoldani. Hasonlóan a városé élelmezte a rendőrség tagjait is, a városi rendőrség államosításáig, 1919. november 1-ig.²¹⁴ November 18-án megindult a posta működése, november 21-én pedig felállításra került a szegény lakosság ellátásáról gondoskodó Közélelmezési Bizottság.²¹⁵

A román katonaság kivonulása után a Nemzeti Hadsereg Dunántúli I. Huszárezredének egyik százada 1919. november 22 28-án vonult be a városba.²¹⁶ A polgármesteri jelentés és a szélsőjobboldali helyi újság tudósítása szerint a lakosság " kitörő lelkesedéssel" fogadta a magyar hadsereg képviselőit. Ugy véljük azonban, hogy ez a "lel-

kesedés" nem az ellenforradalom hadseregének szólt. Nagykőrös város lakossága sokat szenvedett az idegen lakosság fosztogatásaitól, az ellenforradalmi különítményesek megtorlásaitól a rendezetlen hatalmi viszonyok következtében előállott létbizonytalanságtól. A biztonságra vágyó lakosság a szorgalmas, kiegyensúlyozott hétköznapi megteremtését várta a magyar hadseregtől. Ennek lehetőségét az uralkodó osztályok erős karhatalom létrehozásával kívánták biztosítani. 1919. november végén Nagykőrös belterületén 400 karhatalmista, míg a külterületen 150 pótcsendőr és 7 csendőr gondoskodott az ellenforradalom biztonságáról.²¹⁶ Elégedetten állapította meg az egykori tudósító: a pótcsendőrség, a csendőrség és rendőrség emberei mindenütt ügyelnek a rendre."²¹⁷

A gyilkosságoktól / Mészáros János és Lőwy Gyula/, az ellenforradalmárok erőszakoskodásaitól / Héjjas Iván és Francia Kis Mihály különítményesei/ és a román burzsoá csapatok garázdálkodásaitól megfélemlített lakosság a Tanácsköztársaság bukását követő hónapokban a város történetének legkomorabb időszakát élte át.

2./ Az ellenforradalom konszolidációja és a városfejlesztés a gazdasági válságig

a./ Inség, nyomor és városfejlesztés

Nagykőrös város gazdasági veszteségei az I. világháborúban és az azt követő években jelentősek voltak,

A gazdálkodást nehezítette a város jelntős embervesztése az állatállomány nagyrészének elpusztulása illetőleg leromlása és a hadigazdálkodás következtében jelentkező üzemanyaghiány.

A város társadalmi helyzete is a mélypontra zuhant. A terror következtében dermedt város társadalmába csak nagyon lassan tért vissza a politikai élet. A " rendszerváltás" első napjainak " politikai eseményeit" a Tanácsköztársaság idején szerepet játszott tisztviselők meghurcolásai jelentették. A város korábbi polgármestere, Dr. Kökény Dezső fegyelmi eljárás alatt állt, ügyének elintézéséig a város történetében egyedülálló tisztságet, polgármesterhelyettesi állást hoztak létre. Polgármesterhelyettesnek 1919. szeptember 30-án megbizta, majd 1919. október 19-én megválasztotta a képviselőtestület Dr. Szigethy László főjegyzőt.²¹⁸ Dr. Kökény Dezső 1921. június 17-én történt lemondása után 1921. július 22-én pedig egyhangúlag Dr. Szigethy Lászlót választották meg tényleges polgármesterré, a beiktatás alkalmával jelképesen átadva a város pcsétjét és a titkos levéltár kulcsát.²¹⁹

Dr. Szigethy László polgármesterré választása a képviselőtestület részéről kényszermegoldás volt. Ezt nemcsak rövid működése támasztja alá - 1922. március 7-én egészségi állapotára hivatkozva kérte nyugdíjaztatását - hanem az a tény is, hogy a város legégetőbb gazdasági és társadalmi kérdéseit nem tudta megoldani, sőt azokat egész hivatali működése alatt mintegy kívülállóként szemlélte.

A város életébe nem folyt bele - családja nem is élt itt - gazdasági intézkedései pedig nélkülözték a határozott elképzeléseket, nem voltak elég céltudatosak. A legégetőbb gondot - a lakosság élelmiszerral történő ellátását és a város háztartásának rendbehozatalát nem tudta megoldani.

A város képviselőtestülete a gazdasági nehézségeket ingatlanok eladásával kívánta megoldani.²²⁰ Így került sor 1920 novemberében az u.n. Ferencz-telep melletti agyaghordó gödrösterület, majd a városi Mészhomok- és Műkőgyár eladására.²²¹ Felvetődött a városi bérháznak, a Postapalotának az eladása is, ettől azonban a későbbiek során elálltak, csupán a bérleti összeget emelték fel. Hasonlóan állandó béremelésekre került sor a különböző - elsősorban pótharaszti - haszonbérleteknél is. Itt a felemelt bérösszegeket a város rozsbán szedte be, így próbálván a rohamos infláció közepette saját háztartásán javítani.

1922-ben a városi háztartásban a községi póttadó jelentette a legfőbb bevételt, összesen 3.132.709 koronát, ami az összes adóalap 41,5 %-át tette ki. Jelentős bevételi forrás volt a majd 10000 k.h.-as Pótharasztpuszta és a városi üzemek közül a Községi Takarékpénztár. Bevétel származott még a vadászati jog bérbeadásából, a kereskedelmi és diszkertészetből, a bérházakból, a különböző értékpapirokból. A Forgalmi Adóhivatal, a fogyasztási adókezelőség, helypénzszedés, kövezetvám, a hidmérleg és a városi ingatlanátruházási illetékek adtak még bevételt.²²²

A városi bevételek közül 1924-ben a legjelentősebb mennyi-

séget a pótharasztpusztai haszonbérek és erdővágás jelentették az összes bevétel 24,6 %-át. Ugyanakkor a kereseti adó a bevétel 23,5 %-a, a különböző városi pótagók pedig 22,9 %-ot jelentettek. A forgalmi adó részesedéséből a bevétel 4,1 %-a, míg a bor-ital és fogyasztási adóból a bevétel 5,2 %-a származott. Jelentős a városi üzemek részesedése is. Összesen 5,1 %-al jelentkeztek.²²³

A város háztartását a közigazgatás fenntartása, a vármegyei hozzájárulás és a különféle segélyezések /iskola, vallás stb./ és a legjelentősebb mértékben az ellátatlanok eltartása terhelték. E súlyos társadalmi probléma megoldása a városi vezetés legfontosabb feladatává vált. Az élelmiszerek hiánya miatt a képviselőtestület 1920. március 26-i ülésén tovább csökkentette a gabona fejadagot, májusi ülésén pedig arra figyelmeztették a lakosságot, hogy éves szükségletét mindenki igyekezzen beszerezni a folyó évi termésből, mert az ellátatlanok hatósági ellátásáról központilag nem fognak gondoskodni.²²⁴ 1920. július végén az ellátási nehézségekre hivatkozva a Közélelmezési Hivatal súlyos beszolgáltatási kötelezettséget rótt ki a termelőkre.²²⁵ A termelő szabadforgalomban csak azután adhatta el gabonáját, ha a beszolgáltatási kötelezettségének eleget tett. A helyi sajtó 1920. szeptemberében 8.812 ellátatlanról írt Nagykőrösön.²²⁶ Az első pillanatban döbbenetesen magának tűnő szám /az összes népességnek mintegy 30 %-a/ nem ujságirói túlzás: a következő évben a polgármester bizalmas jelentéseiben is 8000 körül jelölte meg az

1920-1921. év telén az ellátatlan lakosság számát.²²⁷ Az elképesztő nyomort látva még a szélsőjobboldali kurzus lap is így ír: "Vigyázzanak a vezetők, hogy az államot baj ne érje!"²²⁸

Az ellátási szempontból legnagyobb nehézséget jelentő^e 1920-1921-es tél után a város vezetői aggodalommal tekintettek a következő tél elé. Az 1921. év viszonylagosan jó mezőgazdasági év kedvezően hatott a város mezőgazdasági és ipari népességére. 1921. telére lényegesen csökkent az ellátatlan lakosság száma - a bizalmas jelentés szerint - 1300-ra apadt, "akik mind a város lehető legszegényebb lakosai."²²⁹ Ekkor azonban már a munkabíró szegények nem a teljesen ellátatlanok létszámát növelték, részükre a város vezetősége igyekezett munkaalkalmat biztosítani, December elején az erdővágás, erdőosztás, hóhányás, utcai takarítás közmunka volt. "Munkanélküliség legfeljebb az építőiparban van, de itt is akad mindig kisebb javítás, így elégedetlenség nincs" - írta 1921. decemberében a város polgármestere. Ennek következtében "a lakosság hangulata nyugodt, kilengések nincsenek." Ugyanakkor megjegyzi, hogy "ezt a helyi rendőrség tapintatos és megértő vezetése és ébersége is biztosítja."²³⁰ Ilyen körülmények között joggal feltételezhető, hogy a város lakossága még mindig a fehérterror hatására bekövetkezett dermetségben élt, és - elsősorban az ÉME helyi csoportja által szervezett - napirenden lévő erőszakos cselekmények hatása alatt állott. A Polgármesteri hangulatjelentésben bizonyára nem vélet-

lenül került bele, hogy a "nagykőrösiek a jelenlegi jogrend hívei, de a garázdálkodással szemben erélyesebb fellépést kívánnak."

A nagykőrösi társadalmi viszonyokra jellemző vita robbant ki a képviselőtestület 1921. december 20-i ülésén. Az 1922. évi virilista jegyzék összeállításakor felvetették, hogy "ha a jegyzéket szabályosan állítják össze, akkor ~~3~~ 50-60 %-ban olyan elemek kerültek volna be, akiknek kezébe a közigazgatás irányítását nem lehetne nyugodt lélekkel le-
tteni."²³¹ A jegyzék összeállítására kiküldött bizottság már konkrétan fogalmaz: "Megdöbbenéssel tapasztaljuk, hogy a régi, kipróbált, megbízható városi vagyonos elemeket kiszorítja, a háborús és az ezt követő válságos közgazdasági viszonyokat kihasználó s kevésbé szolid, és nem állandó, főképpen a kereskedelmi életben felszínre vetődött konjunktúrális existenciák....., akik nem rendelkezhetnek azzal az értelmi, erkölcsi és anyagi tőkével és állandósággal, akiket a törvényalkotó a virilizmus intézményében keresett."²³² A legtöbb adót fizetők közül így 31-et kihagytak, akik a fizetett adójuk alapján jogosultak lettek volna városi virilisként a képviselőtestületben helyet foglalni. A fellebevezésekből megtudjuk, hogy ezek az "elemek" döntő többségben a zsidó vallású kereskedők és néhány orvos volt. /A fellebevezést végül a megyei alispán illetve Közigazgatási Bizottság alaki kifogásokra hivatkozva elutasította./

Hiba volna a "konjunktúrális új existenciák" elleni fellépésben csak az antiszemitizmust látni. Fel kell fi-

gyelni arra a jelenségre, hogy a gazdatársadalom általános elszegényedése mellett új kereskedői réteg jelent és erősödött meg a város társadalmában. A végső soron termelő-kereskedői ellentét nyíltan csak a képviselőtestületben robbant ki, de az elkövetkező években alapvetően ez az ellentét határozta meg a gazdasági és politikai fejlődés fő irányát.

Dr. Szigethy László polgármester nem tudta a politikai szélsőségeket megfékezni, az alapvető társadalmi nehézségeket megoldani. A helyi sajtóban ő maga is állandó támadások kereszttüzebe került, amelyek "zsidóbarátsággal" és az ÉME csoport üldözésével vádolták. A vádaskodások minden alapot nélkülöztek, a polgármester azonban nem tisztázta magát kellő mértékben: "Rágalmazásért nem teszel feljelentést, mert e lap szerkesztői oly annyira kis emberek, hogy velük komolyan foglalkozni méltóságomon alulinak tartom."²³³ - válaszolta. Amikor a képviselőtestület egyéb hivatali mulasztásért vonta felelősségre, 1922. március 7-én megrendült egészségi állapotára hivatkozva lemondott.²³⁴

A lemondást elfogadták és 1922. március 19-én Preszly Elemér és Gr. Ráday Gedeon volt főispán és belügyminiszter jelenlétében a nagykőrösi születésű Faragó Józsefet - volt eperjesi polgármestert - Nagykőrös város polgármesterének ünnepélyesen beiktatták. Az újonnan megválasztott polgármesternek a legnagyobb nehézséget továbbra is az aggasztó munkanélküliség és az inségesek nagy száma jelentette. A munkanélküliség enyhítésére egyre több közmunkát szerveztek,

melyek közül a legjelentősebb a Kőrösér tisztítása volt. E munka jelentőségét - a feltétlenül szükségessé vált karbantartás mellett - a következőképpen indokolta a képviselőtestület: "A munkálatok elkezdése fontos, mert a munkanélküliek száma napról-napra növekedvén, a nehéz megélhetési viszonyok és elviselhetetlen drágawág közepette az elégtelenséget szitja, ami a konszolidáció kiépítésének útját nehezíti."²³⁵ Szeptember végén az Egyesített Bizottság legfontosabbnak tartotta a mezőgazdasági kivitel szabadá tételét, az iparosoknál pedig az építkezések minél előbbi megindítását. A megélhetési nehézségek fő okát az alacsony munkabérekben látták, ami a nagy munkaerőkinálat következménye volt.²³⁶ Javasolták, hogy Nagyőrös is csatlakozzon az 1922. októberében a munkanélkül maradt mezőgazdasági munkások megsegítésére indult, inségenyhitő akcióhoz: "annak hangsúlyozása mellett, hogy Nagyőrös váronak szerteföldön ismer szorgalmas, munkás népéhez méltatlan volna, ha itt bárki is munkanélküli segélyt kapna, illetve venne igénybe."²³⁷ A Horthy-féle inségenyhitő akció 1922-1923. telén 2-300 fő mezőgazdasági munkanélkülit érintett, eltartott családtagjaikkal együtt tehát kb. 1000 embert. Az inségenyhitő munkálatok során a munkanélküliek egy része /1922. novemberében 45 %, decemberben 29,4 %, 1923. januárban 37,7 %, februárban 22,5 %, márciusban 10,5 %-a/ kapott földmunkát és munkabért rozslisztben.²³⁸ A munkaképtelen mezőgazdasági munkások - kb. 200 fő naponta - szintén rozsliszt ellátásban részesültek. A város vezetői 1923. májusá-

ban a Horthy-féle inségakciót eredményesnek ítélték, bár megállapították, hogy az inség nem volt olyan mérvű, mint ahogyan az a nyár végén előre látszott. Az akció erkölcsik és szociális hatását abban látták, hogy "a szegényeknél a nyár folyamán észlelt elégedetlenséget levezette." Véleményük szerint munkával meg lehetett szerezni a legfontosabb élelmiszereket. Figyelemreméltó az akció politikai értékelése: a megélhetési nehézségek miatt súlyos következményektől lehetett tartani. "A tömeg és főleg vezetőik az akció szerenésés időben és módon történ megindítása következtében meglepődött és csaknem hipnotikus álomba merült, amelyből csak akkor ébredt fel, amikor már utána voltunk a télnek." A szinte kötelező dicsérő hang mellett azonban ott a polgármester megjegyzése: az akciót megismételni ~~is~~ nem tanácsos. Központi intézkedéssel kell a munkabérek az élelmi- és közszükségleti cikkek árához igazítani. "A munkaadók olyan alacsony munkabéreket kínálnak, hogy annál csak a szellemi munkásé alacsonyabb: de ez eltengődik, míg a munkás megélni képtelen." Az akció tanulságaként a nagykőrösi polgármester felhívta a figyelmet, hogy a társadalomban a "szociális érzés felkeltése nem sikerült." Az akció fedezésén nagyon kevesen adományoztak, "a legtöbb kisbirtokos vagy félt a kommunista forrongástól, vagy azért adott, mert kötelességévé tették."²³⁹

Faragó József polgármester erőfeszítései is eredménytelenek maradtak a város háztartásának rendbehozatalára, a munkanélküliség felszámolására és a gazdasági helyzet megjavítására. E^r eredménytelenül újította fel a már 1893-ban

felmerült Nagykőrös -Kocsér-Tiszakécske közötti keskeny nyomtávú vasút megépítésének gondolatát. E vasút feladata lett volna a két szomszédváros közé feékelt Nagykőrös gazdasági hátterét biztosítani, a kedvezőbb szállítási lehetőséggel e vidék termelőit szorosabban Nagykőröshöz kötni. A vasút építésének terve több éven át napirenden volt, végül az állami támogatás elmaradása, az érintett községek vonakodó hozzájárulása miatt, a gazdasági válság ideje alatt végleg le kellett mondani a megépítéséről. Hasonlóan nem vezetett eredményre a szintén több éve tervezett Nagykőrös-Pótharaszti-Pestlőrinci gazdasági kisvasútvonal megépítése sem. Ez a vonal szorosabban kapcsolta volna a várost a majdnem 10.000 holdas pusztájához, és a nagykőrösi piac közvetlen összeköttetését biztosította volna a fővárossal.

1923-ban a város vezetőtestülete lépéseket tett a lakosság szociális ellátásának javítására. Augusztus 17-én a képviselőtestület foglalkozott a kislakásépítés kérdésével. "Az állam 35 millió Korona támogatást ajánlott fel, amelyből a város köteles építeni 8 db egyszobás, 10 db kétszobás és 6 db 3 szobás lakást. Az állami hozzájárulást 25 éven át kell törleszteni. A képviselőtestület határozata "A város az állami kedvezményeket nem veszi igénybe, mert Nagykőrös területén lakásszükség végleges rendezését szükségesnek nem tartja."²⁴⁰ Hozta a képviselőtestület ezt az antiszociális határozatot annak ellenére, hogy a város nemrégiben kinevezett főjegyzője, De-

zsó Kázmér, rendkívül szuggesztíven agitált a lakásépítés mellett: "Dezső Kázmér szől ezután: Szavai mintha a vagonlakóknak, a lakásnélküli nyomorgóknak a könyörgése, segélykiáltásai lennének. Megrázó, szivhezszóló szavakkal rajzolja a lakásinség és a kis lakások építése elodázásának következményeit." - irták a város jegyzőkönyvébe. Az 1923. november 23-i ülésen a kérdést újból elővették és 10 tagú bizottságot küldtek ki "a lakásinségen segíteni kell" jelszóval.

Faragó József 1923. augusztus 17-én súlyos szembajára hivatkozással lemondott, de a képviselőtestület a lemondást nem fogadta el. 1924. január 9-én maga a képviselőtestület vet fel bizalmatlansági indítványt: Faragó József későn tájékoztatta a város vezetőtestületét a kislakásépítésre felvett 100 millió korona elhelyezéséről. A képviselőtestület felmentette állásából, rövid időre Dr. Szabó Ambrus közigazgatási tanácsnokot bizta meg a Polgármesteri Hivatal vezetésével, 1924. május 3-án pedig megválasztották Dezső Kázmért Nagykőrös polgármesterének.²⁴¹ Dezső Kázmér nagyhatású beszédben hívta fel a figyelmet, "hogy a gazdaság lehetetlenülése után csaknem lehetetlen a város jövőjére programot adni." A legfontosabb feladatnak a zöldséggyümölcsstermelés és értékesítés megszervezését, a város háztartásának rendbehozatalát, a rendkívül elhanyagolt közutak feljavítását, az építkezések megindítását tekintette. Nagyszabású kulturális és egészségügyi programot vázolt fel, amelyben kiemelte az Arany János Irodalmi Társaság létrehozását, a külterületi iskolahálózat kiépítését,

a gazdasági továbbképző iskolák megszervezését.²⁴²

Az újonnan választott polgármester működésének első esztendejét az óvatos "ismerkedés" jellemezte. Ő maga a későbbiekben így értékelte az 1924. évi működését: "1924. a háborús romok eltakarításának esztendeje volt."²⁴³ Az 1923. végén induló Nagykőrös, Kocsér és Kécske Hiradója nevű helyi lap is így értékelte az 1924. évet: "ezt az évet bizony inkább a jószándék, az erős akarat, mint a korszakalkotó újítások teljes megvalósítása jellemezte."²⁴⁴

Ugyanez a lap az 1925-ös esztendőben már egészen megváltozott társadalmi képet lát: "Mozgékony, forrongó Nagykőrös gazdasági és társadalmi élete....Nincsenek pártok, nincsenek társadalmi és politikai frakciók, minden közéleti munka a magyar nemzeti újjászületésért és Nagykőrösnek a fejlődéséért folyik."²⁴⁵ A lap tevékeny egyesületi életről, népművelési előadások megindulásáról /jan. 25./, irodalmi társaság alapításáról /márc.22./, dalegyesület működéséről, a "kultúra terjedéséről" irt. Maga a polgármester az 1925-ös esztendőt - polgármesteri működésének első teljes esztendejét - a városi háztartás és a közigazgatási adminisztráció rendbehozása valamint a közgazdasági és kulturális alap megteremtése esztendejének minősítette.²⁴⁶

A feladat súlyát tekintve jelentős erőfeszítést igényelt a város vagyoni helyzetének helyreállítása is. Nagykőrös pénzügyi helyzetét kedvezőtlenül érintette, hogy a kormány városfejlesztési célokra a községi pótdadó emelése helyett az általános kereseti és forgalmi adókat engedte át.

Agrárvárosok esetében ezek az adófajták - az ipari városok lakosságához képest nagyobb mértékben "önellátó" családok következtében - kismértékűek voltak. Ugyanakkor egyre több - korábban állami költségvetésből fedezett - terhet kapott a város. /Vármegyei hozzájárulási alap felemelése, rendőrség támogatása, betegápolási költségek stb./ Ilyen körülmények között valóságos tartalmat kell tulajdonitanunk a polgármester előterjesztésének:

"A város jövedelmeinek elégtelensége, a kereseti és az általános forgalmi adó részesedés csekély összege, a városra háritott és fokozatosan háritandó állami és egyéb közterhek miatt a város fejlődése teljesen megállt, sőt visszafejlődik. A város jövedelmei jelenleg csak a szükséges karbantartásokat, mindennapi költségeket képesek fedezni. Emellett nap-nap után maradnak vissza égető szükségek, ki nem elégített társadalmi jogos követelések ..."²⁴⁷

1926-ban a város bevételei és kiadásai a következőképpen alakultak: A város magángazdálkodásából befolyó jövedelemről városfejlesztésre nem jutott: ebből rendezték az iskolák és más kultúrális intézmények fenntartásához szükséges hozzájárulásokat. A városi üzemek és vállalatok /Tak.pénztár, Szeszfőzde, a Körvágóhid, 1926-tól a Villanytelep, majd 1928-tól a Kereskedelmi és Diszkertészet ill. a Pát-ria Konzervgyár/ alapvetően általános szükségletet elégítettek ki, a Takarékpénztár kivételével nem jövedelmeztek. A városi illeték alacsony, az államsegélyként ka-

pott általános kereseti és forgalmi adórészesedés - mely rendeltetésszerűen szolgálná a városfejlesztést - szintén alacsony. Az önálló városi fogyasztási adó /bor-sör- és szeszfogyasztási adópótlék, húsfogyasztási adó, ásvány- és szikvizfogyasztási adó/ szintén rendkívül csekély. A nagytétel jelentő borfogyasztási adónál a termelők 50 %-os kedvezményt élveztek, a hússzükségletet pedig a házkosság többnyire házilag fedezte, így az nem volt adóköteles. A legjelentősebb bevételi forrás a községi pótagó - melyet az állami adók után lehetett kivetni, de a kivetési kulcs nem haladhatta meg az adóalap 50 %-át, 1926-ban összesen 126.000 aranykorona bevételt jelentett.²⁴⁸

A képviselőtestület és a polgármester állandó "panaszai" ellenére Nagykőrös vagyoni helyzete ezekben az években rendezettek voltak. 1927. évvégén állapította meg a közgyűlés: "az 56 város közül jelenleg Nagykőrösnek van a legkevesebb adóssága, és vagyoni helyzetére nézve az 5. helyet foglalja el az összes városok között. Nagykőrös város háztartása teljesen rendezett."²⁴⁹ A város bevételeit 1928-ban a következőképpen használta fel: az összesbevétel 49,62 %-a igazgatási célokra, 35,79 %-a fenntartási célokra és mindössze 14,59 %-a került fejlesztésre. Az 1929. évi költségvetésben a fejlesztésre szánt összeg tovább csökkent, az összes költségvetésnek mindössze 12,94 %-át jelentette. A kulturális és közoktatási intézmények támogatása az összes költségvetési kiadásoknak több mint 20 %-át jelentették. Összehasonlítva más városok adataival:

csak 5 megyei város fordított többet az iskolákra és csak egy adott nagyobb támogatást a felekezeti iskoláknak.²⁵⁰

A város rendkívül kismértékű fejlesztése a költségvetéseket jóváhagyó belügyminiszternek is feltűnt. Az 1928. évi költségvetésről írta: A jövőben követendő várospolitikának irányát úgy kell megszabni, hogy a város jövedelmének felhasználásánál több jusson beruházási és városfejlesztési célokra és eként Nagykőrös város képes legyen a többi városok előrehaladásával és fejlődésének követelményével lépést tartani....." továbbá "..... a közegészségügyi intézmények kiépítésének elsőrendű fontosságát jobban szem előtt tartsa a város."²⁵¹

A városfejlesztésre Dezső Kázmér az Egyesített Városi Kölcsönt - az ugynevezett Speyer kölcsönt - kívánta felhasználni. A képviselőtestület 1925. március 19-i ülésén 15 milliárd pengőt kért, de az októberben megérkezett jóváhagyás csak 7,77 milliárdot engedélyezett. A következő alkalommal, 1926. augusztus 2-án kérték a további kölcsönt, amellyel "kiegészítették" az eredetileg kapott összeget 15 milliárd koronára.²⁵² A felvett nagyösszegű kölcsönt a város vezetősége eredeti rendeltetésének megfelelően használta fel. Legelőször a város gazdasági udvarát számolták fel /a mai Hősök tere területén/ és építették fel a Tomory utcában a tűzoltó laktanyával és raktárral együtt /1927. februárjában készült el/. Ez jelentős lépés volt a városrendezés útján, mert az akkori újság írta a központi területről: "Csak legalább a Cséry telep ne éktelenkedne már a város köze-

pén!"²⁵³ Alapvetően a városi kölcsön felhasználásával került sor az addig meglehetősen kanyargós Kecskeméti út fokozatos szabályozására, ami 1925-1928 között történt. A felvett összeg jelentős részét a város úthálózatának javítására kellett fordítani, mert még 1926-ban is azt irták, hogy "a belterületi utaknak alig 10 %-a van kiépítve és állandó jellegű burkolattal ellátva. A többi az év nagyrésztében alig járható és azokon a közlekedés jószágkinzással és időfecsérléssel jár."²⁵⁴ Alapvető szükségletet elégített ki a város, amikor dondoskodott 2 új artézi kút fúrásáról, illetőleg megkezdte 1925. végén a Piac tér környékén a vízvezeték létesítését. "Még nincs víz, nem város a város" jelszóval végzett vízvezeték építéshez a város csupán 10-15 %-ban tudott hozzájárulni, a többi összeget a lakóknak kellett biztosítani.²⁵⁵

Az 1926. április 4-én megindult Nagykőrösi Híradó az 1926-os esztendő "a város külső képének átalakításaként" jellemezte.²⁵⁶ Ugyanakkor kiemelte a 8 újonnan létesített külterületi iskola felállításának a jelentőségét is, amellyel Nagykőrös külterületén minden 3 km sugarú körben létezett már iskola. Ezekben az években kezdődtek Nagykőrösön először az állami épületek építései, amelyek sorát az 1926-ban elkezdett csendőrlaktanya építése /a Laktanya utcában/ nyitotta meg. A város központjában emelendő középületek építésére pedig megindultak a több éven keresztül tartó harcok is. A posta új épülete 1930-ban a rendőrség székháza és a Járásbíróság impozáns épülete csak 1931-re-többszöri sürgetés

után - készült el. Ezekhez az épületekhez a város vásárolt telkeket - viszonzásul jelentős mennyiségű munkaalkalmat kért. A város saját erőfeszítéseiből állította fel a Hősök terén a Hősök szobrát, melyet 1927. június 12-én Horthy Miklós kormányzó jelenlétében lepleztek le. 1928. tavaszán pedig megtörtént a szép környezetű tér parkirozása is. A város lakóinak áldozatkészségével - a részvénytársasági alapon létrehozott Városfejlesztő Rt. munkájaként - 1931. június 20-án megnyitott az artézi strandfürdő is, amely akkoriban a Duna-Tisza köze egyetlen versenyszodója volt.

b./ Kormánypárti városvezetés és a mezőgazdasági népesség szervezkedései

A Nagykőrös és Vidéke 1919. október 16-án rövid hírt tett közzé: "Az Egyesült Kisgazda és Földművespárt újra megkezdte működését" - címmel. E hír a politikai élet megindulását jelentette. Röviddel később ugyancsak a helyi sajtó adott hírt arról, hogy a Nagykőrösi Függetlenségi Párt csatlakozott a Kisgazda és Földműves Párthoz.²⁵⁷ Politikai jelentősége ennek a csatlakozásnak abban volt, hogy a város országgyűlési képviselőre ebben az időben Bakó József ref. lelkész, aki 1910-ben a Függetlenségi Párt jelöltje volt és így ez a csatlakozás mintegy előrevetítette a közelgő nemzetgyűlési választásokon a Függetlenségi Párt bukását.

1919. november 23-án a Nagykőrösi Egyesült és Föld-

nives Párt politikai nagygyűlést tartott.²⁵⁸ Röviddel a románok kivonulása után tehát már működő pártszervezetet alkottak, amelynek központi irodája az u.n. Torma-féle Gazdász Egyletben működött. A gyűlés részvevőinek számáról, a párt tényleges erejéről és programjáról azonban ekkor még nincs adatunk. A pártelnökség nevében a megalakulást Magyar Kázmér Királyi tanácsos, mint elnök és Kiss László főtitkár jelentették be a polgármesternek.²⁵⁹ December 14-én juttatták el 10 pontos programjukat is, Mit akar a Nagykőrösi Egyesült Kisgazda és Földmivesspárt? címmel. Programjuk lényegében megegyezett az Országos Kisgazda Párt programjával, jelszavaikban a hangzatos és a nagy tömegeket közelről érintő társadalmi kérdések megoldását hangsúlyozták. Így programjukat képezte az önálló, független, keresztény Magyarország megteremtése, az általános titkos választójog bevezetése, a vidék erőteljesebb gazdasági és kulturális fejlesztése, a kisiparosok és vidéki háziiparosok védelme, a gazdák földterülethez juttatása stb. Bevették programjukba a nemzeti hadsereg szükségességét és a Nagykőrösön hatásos antiszemitizmust is.²⁶⁰

A nagykőrösi antiszemitizmust igyekezett meglovagolni a keresztény kurzus egyik szélsőségesen jobboldali alakulata, az Ébredő Magyarok Egyesülete Nagykőrösi Csoportja is. Az 1920. január 12-én alakult csoport Magyarország keresztény és nemzeti szellemben való újjáépítését hirdette - az antiszemitizmust nemcsak szavakban, hanem gyakorlatban is alkalmazva. A helyi csoport elnöke Kolleth József malomtulajdonos, ügyvezető elnöke pedig ugyanaz a Kiss László szer-

kesztő lett, aki az Egyesült Kisgazda és Földműves Pártban főtitkár volt. A helyi csoport működésére és politikai beállítottságára jellemző volt, hogy első kérvényük tiltakozás volt az ellen, hogy Nagykovácsoson Neu Jakab kereskedőnek kelljen a gabonát beszoigáltatni, helyette keresztény termékértékesítő szövetkezetet kívántak létrehozni.²⁶¹

A Kisgazdapárt és az ÉME helyi csoportjain kívül más politikai szervezet ekkor nem működött Nagykovácsoson.

Az 1920. január 25-én megtartott nemzetgyűlési választáson Nagykovácsoson 3 jelölt indult. A titkos választásra katonaságot vezényeltek a városba, beavatkozniuk azonban nem kellett.²⁶² A választás második fordulójában Magyar Kázmér királyi tanácsos, a helyi Kisgazdapárt elnöke minimális előnnyel győzött a korábbi képviselő, Bakó József ellen. Magyar Kázmért a helyi Kisgazdapárt támogatta, keresztény földműves programmal indult, melyet alapvetően az antikommunizmus és a demagógia jellemzett. A világháború és az októberi forradalom által világosan csődbejutott korábbi függetlenségi párti - ide jelenben kormányhü - politikát Bakó hirdette. Magyar Kázmér győzelmében szerepet játszott az antiszemitizmus is - a város polgármestere még 1934-ben is ennek tulajdonította Magyar győzelmét,²⁶³ de a választási győzelem igazi oka a várospolitika megváltoztatásának igénye volt. A nagykovácsosi új választókat az ÉME és a Kisgazdapárt demagógiája ~~is~~ ráéberesztette arra, hogy a korábbi várospolitikán változtatni

szükséges. A helybeli születésű Magyar Kázmérnak voltak már korábban olyan intézkedései, amelyek a nagykőrösi gazdák igényeivel találkoztak: 1914-ben a Nagykőrösi Gazdasági Egyesületet szervezte meg, majd 1916-ben megalakította a Hangya Fogyasztási Szövetkezetet, 1918-ban pedig már zöldség- és gyümölcsértékesítő szövetkezet létrehozását tűzte ki célul. Tőle a termelők inkább remélték égető gondjaik megoldását. Ez azonban nem következett be, Magyar Kázmér a későbbiekben is Budapesten lakott, a város gondjaival való ténykedése kimerült a "képviselőségben".

A helyi Kisgazdapárt létezésének kiemelkedő eseménye volt jelöltjének Magyar Kázmérnak mandátumhoz juttatása. A Párt ezt követően nem volt hosszúéletű, amikor 1920. június végén a Kisgazdapárt országos vezetősége fuzionált a Keresztény Nemzeti Egység Párttal, a helyi csoport is megszűntette szervezett politikai életét. Az ÉME helyi csoportjáról még 1920 folyamán többször olvashatunk. A zsidók verése, ablakok betörése, antiszemita jelszavak festése, a képviselőtestület rágalmazása, hírlapok lefoglalása, gyűlés, amelyen üdvözlik Gömbösi Gyulát a numerus clausus bevezetéséért mondott beszédéért stb.²⁶⁴ 1922. szeptember 14-én a polgármester az táviratozta az alispánnak, hogy a csoport már hosszabb ideje nem fejt ki semmiféle tevékenységet, működését ez is beszüntette.²⁶⁵

A nemzetgyűlési választástól az 1922-es országgyűlési választásig terjedő időszakban politikai életnek, szervezkedésnek nyomát nem találtuk. Ekkor azonban a nagykőrösi

ü. országgyűlés

mandátum kiemelt jelentőséget kapott és ez "felrázta" a politikai csöndet. Az 1922. január végén elfogadott választójogi "reform" csökkentette a szavazók számát és Nagykőrösön is a nyílt szavazást ^{hivatalos eljárás} (vezette be). A Bethlen István miniszterelnök vezetése alatt álló Egységes Párt a nagykőrösi mandátumot Bethlen régi hívének, a kormánypárti gr. Ráday Gedeonnak szánta. /gr. Ráday élesen antikommunista beállítottságú politikus volt, aki ténylegesen szervezkedett is a Tanácsköztársaság ellen, azt követően az ellenforradalmi fehérterror ideje alatt kerületi kormánybiztos majd 1921-ben belügyminiszter volt./ Személyében az Egységes Párt egyik "erős emberét", Bethlen közeli jóbarátját kívánták - mintegy korábbi "érdemei" elismeréseként - mandátumhoz juttatni. Választásuk valószínűleg azért esett a nagykőrösi kerületre, mert a fehérterror után politikailag csekély aktivitást mutató, "hallgató" nagykőrösi választópolgárokat kormánypártinak minősítették és az ellenforradalmi beállítottságáról közismert Rádayt - a szervezetlen és gyenge ellenzék miatt - itt könnyebben tudták az országgyűlésbe juttatni.

A kormánypárti jelölttel szemben Nagykőrösön 2 ellenzéki jelölt lépett fel: Bakó József esperes, a korábbi Függetlenségi Párt programjával, míg Pólya Antal nagykőrösi születési, kecskeméti pénzügyigazgatósági tisztviselő, a Honvédelmi Párt jelöltjeként. Pólya Antal zavaros, nem konkrét ellenzéki programot "kinált": "programom az élő hit, Magyarország feltámadása. Addig a béke, a munka a rend."

Felhasználta a demagógia eszközeit is: "Nagykőrös népe mindig ellenzéki volt, a zászlóhoz hű, eltántoríthatatlan.... hű a múlt hagyományaihoz, Kossuth eszméihez." Programja jószerivel csak egy helyi problémát vetett fel, amikor tiltakozott a tanyai oktatás elhanyagoltsága miatt: "Csemőben 600 iskolaköteles gyermek van. Ebből jár ma, 1922-ben, iskolába egy tanítóhoz, egy tanterembe 120 gyerek."²⁶⁶

Ráday győzelmét maga Bethlen István miniszterelnök egyengette. Szigorúan bizalmas levelet írt Ravasz László ref. püspökhöz, hogy "találja meg a módját", hogy Bakó visszalépjön, mert "kettőjük harca nemcsak Ráday győzelmét, de a kerület sorsát is veszélyezteti."²⁶⁷ Hogy e burkolt fenyegetés mit jelentett, azt ma már csak találgatni tudjuk. Mindenesetre zsarolás volt, amely a legmagasabb kormányzatról érkezett. Ravasz intézkedésére Bakó visszalépett, bár hangsúlyozta pártjának személye mellett kitartását. Jelentős támogatást jelentett Ráday számára a főispán 1922. május 9-én kelt rendelete: a tisztikar csak az egységes kormányzópart jelöltje mellett korteskedhet, és csak órá szavazhat.²⁶⁸ Ez az utasítás egyesnes következménye volt a Bethlen-Peyer paktumnak. Amikor a Szociáldemokrata Párt lemondott a földmunkások és a közalkalmazottak szervezéséről, ezzel a közigazgatási apparátust kizárólag a kormánypárti szervezetek befolyása alá rendelték.²⁶⁹

A nyílt választás első fordulója ~~az~~ azonban megmutatta, hogy bár az ellenzéknek egységes szervezetei nem működtek, a nagykőrösi választópolgárok szivesebben láttak volna helyi képviselőt a parlamentben: Rádaynak az erős kormánytámogatás mellett sem sikerült a szükséges szavazattöbbséget megszereznie. A pótválasztáson azonban már övé lett a mandátum, mert az ellenzéki Pólya Antal visszalépett. Oka az volt, hogy a pénzügyminiszter - visszalépése esetén - pénzügyi tanácsosai kinevezést ígért, mire Pólya visszalépett, de kinevezését a választás után Horthy visszautasította.²⁷⁰

Ráday képviselősége alatt jelentős kormánytámogatást ért el Nagykovács számára. Képviselősége ideje alatt kapta a város a városfejlesztési kölcsönt és 8 új külterületi szikolát. Ennyi "eredmény" birtokában nyugodtan várta a következő országgyűlési választást, változatlanul maga mögött tudva a konszolidálódó ellenforradalmi kormányzat teljes támogatását.

Rádayval szemben 1926 nyarán és őszén több kis "önjelölt" indult, de komolyabb fellépést újból csak Bakó József ref. lelkész kísérelt meg. Pártonkívüli programot hirdetett, de különösebb propagandát nem fejtett ki, így támogatóinak ereje, összetétele ismeretlen. AA vármegye főispánja 1926. november 13-án táviratot küldött Nagykovács város polgármesterének és a pártok vezetőinek: " Nagykovácsön

a hivatalos jelölt Ráday Gedeon, kérem őt támogatni."²⁷¹
1926. november 21-én a két politikai párt " aNemzeti Egység Párt és a Függetlenségi Párt/ egyesült: " kibékült egymással szembenálló, de azonos világnézetű két politikai párt" - írta a helyi újság.²⁷² A nagykőrösi iparososztály, mely korábban egyértelműen ellenzéki volt - most Rádayt támogatta, mert ígéretei és kapcsolatai mögött több garanciát látott helyzetének javítására. Bakó József november 25-én bejelentette visszalépését így a választáson egyhangúlag gr. Ráday Gedeon győzött. A választás egyhangúsága miatt - sajnos - az írott forrásainkban a pártok és csoportok megoszlására társadalmi bázisukra vonatkozóan nincsenek adatok. Nem voltak sem falragaszok, sem hirdetések, sem röplapok vagy korteskedés. Ugy véljük azonban, nem járunk messze az igazságtól, ha az 1926-os " sima" választást nem kis mértékben a kormány jelentős " közreműködésének" tulajdonítjuk. Az ellenforradalmi időszak előtt hagyományosan ellenzéki képviselőt választó nagykőrösiek egységes állásfoglalása a kormánypárti jelölt mellett - az aggasztó gazdasági és társadalmi feszültségek közepette. - kétségessé teszi a választási eredmény valós alapjait. A választási végeredmény alakításában jelentős szerepe volt a közigazgatás apparátus támogatásának és a nyílt szavazásos rendszernek is. Példának említhetjük, hogy 1926. november 23-án javasolta a polgármester a főispánnak, hogy miután " Pótharasztpusztá hazacsatolásának feltételes kilátásba helyezése nem járt a kívánt eredménnyel, így kívánatos, hogy... két Pálfái

erdővágás haladéktalanul elintézését nyerjen..."²⁷³ Ugyanakkor jenetős szerepet játszott az ezekben az években megkapott városfejlesztési kölcsön, amelyet ügyes propagandával nemk kis mértékben Ráday "közbenjárásának" állítottak be. Az erdő kivágás beigérése a munkanélkülieket, míg a városfejlesztési kölcsön felvétele és az építési munkák várható fellendülése jelentős mennyiségű szavazatot jelentett Ráday számára.

Az 1926-os országgyűlési választásokon a lakosságnak csak szűk rétege járulhatott az urnákhoz: a majd 30.000 lakosú Nagykőrösön - a választói névjegyzék szerint - csak 7279 lakosnak volt választójoga. / Az összlakosság 24,6 %-a / Az alacsony választói létszámon belül érdekes a választók társadalmi tagolódása is. A választójoggal rendelkezők 41,8 %-a volt kisbirtokos / mezőgazdasági munkással együtt /, 5,14 %-a közalkalmazott, 1,4 %-a magánalkalmazott, 0,8 %-a szabadkereső, 9,8 %-a iparos / önálló és segéd együtt /, 1,2 %-a ipari munkás, 2,6 %-a kereskedő, míg az egyéb kategóriába sorolta az összes szavazásra jogosultak 37,9 %-át tették ki. E jelentős százalékon belül is 97 %-ot tettek ki a női választók, akik legnagyobb része háztartásbeli volt.²⁷⁴ Ilyen választói összetétel mellett valóban kockázatos volna a politikai viszonyokra, a pártállásokra vonatkozó következtetések levonása!

Hasonlóan izgalom és politikamentesen zajlott le 1926 december 5-én a városi képviselőtestület tagjainak választása is. Ekkor a 100 főnyi választott képviselőből

50-et választottak be újonnan, de a beválasztott 50 képviselő 95 %-ban megegyezett a korábban sorshúzás által kiejtett képviselőkkel, tehát a választókban nem élt a változtatás igénye. Forrásaink ekkor még nem tüntetik fel az egyes képviselők politikai pártállását, annak ugyanis nem tulajdonítottak jelentőséget.

Ugyanennek a képviselőtestületnek a másik része, a virilisek 54 %-a volt földbirtokos illetőleg bérlő. A polgármester megjegyzi, hogy az összes gazdálkodót földbirtokosnak vették, mert nem tudtak határt vonni a kisebb birtokos és a többi " birtokos" közt, mert a " kigazda" elnevezés Nagykőrösön nem volt általános és nem egyértelműen az azonos nagyságú vagyonnal rendelkezőket jelentette.²⁷⁵ A virilisek között 23 %-ban képviseltették magukat a polgármesteri szóhasználat szerint az " intelligens elemek" , akik legnagyobb része diplomája alapján kétszeresen számított adóalapja " segítségével " került be. Ennél a kategóriánál is megjegyzi azonban Dezső Kázmér, hogy számuk a virilisek között ténylegesen magasabb volt, mert - elsősorban a nők és a vidékiek, illetve a köztestületek - meghatalmazottjai általában ügyvédek, tanárok, így az " intelligens elem" aránya kedvezőbb.

Ugyanakkor a virilisek 20,3-a kereskedő, míg 1 %-a iparos.

Jellemző a nagykőrösi társadalom szerkezetére a virilis képviselők vallási megoszlása is. Az 1930. évi népszámlálási adatok szerint Nagykőrös összlakosságának 61,3 %-a református, 35,65 %-a rom. katolikus, 0,1 %-a görög kat.

0,85 %-a ág.h. evangélikus, 1,9 %-a izraelita és 0,1 %-a egyéb.²⁷⁶ Ugyanakkor 1927-ben a virilisek a vallásukra nézve a következőképpen oszlottak meg: 77 % református, 2 % r. kath., 2 % ág. h. ev, 17 % izraelita és 2 % egyéb.

Az adatokból egyértelműen kitűnik, hogy az izraelita vallásúak a népesség egészéhez viszonyítva jelentősebb arányban, míg a katolikusok számarányukhoz képest kisebb arányban voltak. Ez a kép teljesen megfelel a nagykőrösi társadalom vagyoni rétegződésének: jómódú többségében izraelita vallású - kereskedők, a szegényebb réteg a - zömmel külterületen lakó - r. katolikusok, a gazdák vezető rétege pedig református volt.

Az 1929. évi XXX. tc. szabályozta a városok belügyi igazgatását. Jelentős intézkedése volt, hogy a városi képviselőtestületi tagok létszámát csökkentette: a korábbi nagylétszámú. nehézkes testület tagjainak száma ~~19129 19129~~ 1929. december 18-tól kezdődően: 38 választott, 38 virilis képviselő és 15 előljárósági tag.

Ha megnézzük az új létszámú képviselőtestület összetételét a foglalkozási viszonyok alapján, akkor lényeges változást nem látunk. a 38 választott képviselőből 26 volt földbirtokos, 1 kereskedő, 4 iparos, 2 ügyvéd és 3 egyéb. / jegyző, üzemvezető és egyházgondnok/ Ha a virilis jogon bekerültek névsorát nézzük, akkor földbirtokos 16, kereskedő 5, ügyvéd 3, orvos 3 és egyéb 10 tag / közjegyző, nyug. államtitkár, 3 kormányfőtanácsos - de mindegyik földbirtokos - 1 miniszteri tanácsos, 3 háztulajdonos és 1 magánzó./

A virilisek által képviseltetett meghatalmazottak között 3 földbirtokos, 1 iparos, 4 ügyvéd, 3 tanító, 3 orvos és 5 egyéb foglalkozású található. / 1 pápai prelátus, 3 bankigazgató, és 1 nyug. városi pénztáros./²⁷⁷

Az 1920-as évek második felének kétségtelen fejlődése a város lakóinak alapvető gazdasági nehézségeit nem oldották meg. Nem sikerült versenyképes mezőgazdasági terményekben előállítani, állandó és biztos piacokat szerezni.

Ugyanakkor a város ipari foglalkozású népessége egyre kevesebb megrendelést kapott, és a korábban biztos existenciát élvez iparostársadalom fokozatosan elszegényedett, állandósuló munkanélküliséggel küzdött. Nem javított helyzetükön lényegesen a nagyon várt városrekonstrukció sem, mert a munkák jelentős részét nem helyi iparosokra, hanem máshonnan jött mesteremberekre bízta.

A kedvezőtlen gazdasági helyzet fokozatosan nyílt elégedetlenségbe csapott át. A túlnyomórészt mezőgazdasági népesség sajátos viszonyaiból - a mindennapi megélhetés viszonylag csekélyebb gondja, a gazdákhöz való szorosabb kötődés, a külterületen való szétszórtság, - valamint az ipari munkásság széttagoaltsága és alkalmi jellege következtében az elégedetlenség nem tudott szervezett formát ölteni, így az ellenállás többnyire egy-egy gazdaságra vagy munkaadóra vonatkozó elszigetelt, ösztönös tiltakozás volt - elsősorban béremelésekért. A város vezetői következetesen igyekeztek ezeket megakadályozni, illetve próbálták jelentőségüket kicsinyíteni, azokról tudomást sem venni.

Igy például 1927-ben megakadályozták a külterületen a tanyaközpontok létesítését, mondván, hogy a tanyákon állandóan csak a bérlők laknak és a cselédség " és így a tanyai lakosság összetételénél fogva kertész szakszervezetek" jönnének létre, ami a gazda és a cseléd közötti viszony megromlásához vezethetne. " Így a tanyai központok csak elősegítenék a földnélküli, munkanélküli lázongó emberek csoportjainak kialakulását." - irták az uralkodó osztály védelmében.²⁷⁸

1928 nyarán a nagykőrösi polgármester megnyugtatóan jelnt az alispánnak az aratási helyzetről: " aratósztrájk nincs és enm is szokott lenni." Ugyanakkor " A napszámberék oly magasak és az aratók napi részkeresete is oly magas, hogy azzal meg lehetnek elégedve."²⁷⁹

A nagykőrösi mezőgazdasági proletariátus politikai nyugalomáról szóló jelentés azonban már csak látszatnyugalmat tükröz. A jelentésnél figyelembe kell vennünk, hogy az 1928-as esztendő a mezőgazdaság két világháború közötti legjobb esztendeje volt, amikor a nagykőrösi termények is jó piacra találtak, továbbá, hogy július- augusztus hónapok mindenkor a legtöbb munkaalkalmat és a legmagasabb napszámberéket jelentették. Ugyanakkor Nagykőrös város törzskönyvébe az 1928-as esztendőről a következő adatok kerültek bejegyzésre: Adóvégrehajtások száma 3965, árverések száma 1065."²⁸⁰ Nehéz elképzelnünk a jelentésben adott, szinte " idillikus" kép és a nagyszámú adóvégrehajtás és árverés együttes igazságát!

1929-ben már az apolitikus polgármester is kénytelen

a munkások és a munkaadók közötti megváltozott kapcsolatot észlelni, ha annak igazi okát egészen másben is jelölte meg: " A családi jóviszony, mely a régebbi időkben a munkaadók és a mezőgazdasági munkások között fennállott, a háború és a forradalmak erkölcsromboló hatása következtében Nagykőrösön is megszűnt."²⁸¹ Ugyanakkor azonban kénytelen a mezőgazdasági munkanélküliségről is említést tenni: " Tavasszal egyes munkáscsaládok nélkülöztek, mert a gazdák családtagjaikat dolgoztatták és nem fogadtak idegen munkert" - írta, bár " A helyzet általában véve kielégítő" Máshol említi, hogy a mezőgazdasági népesség 50 %-a alig talál munkát.²⁸²

Ugyanakkor az uralkodó osztály kiméretlenül lecsap a hatalma ellen szervezkedőkre, akik elégedetlenségüket szervezett formában kívánták nyilvánítani. Így ahelyi sajtó adott hírt arról, hogy letartóztatták Szentpéteri Balázs kiskunhalasi 50 éves naószámost, aki " Nagykőrösön, a tanyai munkások között a fennálló társadalmi rend és a fegyveres haderő ellen izgatott."²⁸³ Egyéb források hiányában csak feltételezhetjük, hogy a letartóztatott napszámos baloldali kommunista vagy szocialista - agitációt fethetett ki az elégedetlen nagykőrösi agrárproletárok között.

A város vezetősége a helyi iparosok helyzetét aggasztóbbnak ítélte meg, elégedetlenségüknek nagyobb jelentőséget tulajdonított. Világosan érzékelték a súlyos gazdasági helyzetből következő társadalmi veszélyeket: " A várható következmények felforgatással veszélyeztetik a város társa-

dalmi békéjét is.." - foglalt állást a képviselőtestület.²⁸⁴ Félve a súlyos következményektől, " melyek a soha nem tapasztalt munkanélküliségből előállhatnak" a város vezetősége a miniszterelnökségnél sürgette a középítkezések mielőbbi elkezdését. Kérelmük őszintén tárta fel a nagykőrösi iparosok súlyos helyzetét: " Az önálló iparosok száma fogy, máról-holnapra mennek tönkre biztos existenciák. Az utolsó 12 hónapban 32 önálló iparos, tehát a város össziparosságának 5 %-a költözött el a városból, mert nem volt munkaalkalom." Ugyanakkor givatkoztak "a helyi viszonyokhoz képest hatalmas" munkanélküliségre is: " Az építő és a vele kapcsolatos iparágakban a mintegy 450 iparos és ipari munkás közül, több mint 300 áll teljesen munkanélkül."²⁸⁵

A munkanélküliség enyhítésére Dezső Kázmér nagyszabású iparfejlesztési tervet dolgozott ki, amelyet elküldött a Gyáriparosok Országos Szövetsége elnökségének.²⁸⁶ Felhívta a figyelmet, hogy Nagykőrös az ipartelepítés számára kedvező lehetőségeket kínál, és mindenekelőtt "ajánlja" a megbízható és olcsó munkaerőt: " A városban lakó több ezer törpebirtokos családból megbízható és mindenféle szocialista agitációtól távolálló munkáscsoportok alakulnának ki."²⁸⁷

Természetes, hogy a vázolt gazdasági- és társadalmi ellentétek kiváltották az ellenzék szervezkedését, amely nyílt formában először az 1929. évi december 8-i városi képviselőtestületi választáson nyilvánult meg. A városi Nemzeti Párt megalakítására 1929. július 28-án jelnt meg a felhívás az újságban.²⁸⁸ A felhívás nyomtatékosan hang-

súlyozta, hogy e párt tagjai társadalmi, vallási és politikai felfogásra való tekintet nélkül a városi képviselőválasztásra egységesen kívánnak fellépni. Feladatuk csupán ~~ia~~ város közügyeivel való foglalkozás lenne - lehetőleg politikamentesen.

A helyi választáson összezsapott 2 "pártot" politikai ellentét nem választotta ~~ellentét~~ nem választotta el egymástól. A városi sajtó - amely kormánypárti volt - szerint a választást nagy küzdelem és korteskedés előzte meg. Az Egységes Párt jelöltjei ellen egy magát "városi ellenzéki Párt"-nak nevező tábor indult, melynek azonban "sem kidolgozott programja, sem határozott célja nem volt."²⁸⁹ A lap 1929. december 15-i száma már "tud" az ellenzék fő jelszavairól: összefogás egy család dinasztikus törekvései ellen, mely mögött nem nehéz a legjelentősebb felvásárló céget, a Benedek céget látnunk. Másik jelszavukban pedig árulóknak bélyegezték azokat, akik 1926. novemberében a Függetlenségi Pártot elhagyva, az Egységes Pártba - tehát a kormányprátba - léptek át. E 2 alapvetően politikai jelszó ismeretében a választásnak már politikai jelentőséget kell tulajdonítanunk. A felszínen kétségtelenül úgy tűnt, hogy az "ellenzékiség" csupán az egyes személyek körüli csoportosulásokat, illetőleg az egyes jelöltek személye elleni tiltakozásokat jelentették, valójában azonban már a város politikai életének élénkülését - és az egyelőre még szervezetlen - ellenzék fellépését kell látnunk.

A választáson a 6895 választójogosult közül leszavazott 2142, ami az összes szavazójogosultaknak mindössze

32 %-ét jelentette. A 38 megválasztott képviselőből 12 mindkét listán, 10 csak az Egységes Párt, míg 16 csak a várospolitikai ellenzék listáján szerepelt.²⁹⁰ A virilis jogon a képviselőtestületbe került tagok között 35 az Egységes Párt hive, 2 ellenzéki - kisközgazda /a pártnak ekkor még nem volt szervezete Nagykőrösön/ és egy tartotta magát pártonkívülinek. Az újonnan választott képviselőtestületet a polgármester "várospolitikai" szempontból is értékelte. A polgármesteri szóhasználatban ez a kifejezés személyes hivatkozásait illetve ellenfeleit jelentette. /Dezső Kázmér szerint 66 tag megbízható, 7 ellenzéki /kisközgazda/ és 3 egyéb illetve pártonkívüli.

Az 1929. december 8-án lezajlott városi képviselőtestületi választás már - ha határozatlan vonalakban is - de jelezte a politikai élet aktivizálódását. A gazdasági helyzet súlyosbodásának előrevetítette az ellenzék egységesebb fellépését, mielőtt megfelelő vezetőt sikerült találnia. E választás az 1931. évi országgyűlési választási harcok előrejelzésének tekinthetjük.

3./ A gazdasági válságtól a II. világháború kitöréséig

a./ A város társadalmának helyzete

A város polgármestere 1929. október 23-án a belügyminiszterhez intézett bizalmas jelentésében közölte, hogy az értékesítési válság következtében Nagykőrösön jelentős

társadalmi feszültség keletkezett, melynek következtében a mezőgazdasági népesség 50 %-a teljes bizonytalanságban él, míg az ipari népesség 1/3-a évek óta nem talál munkát.²⁹¹ A város vezetősége a kormánytól munkaalkalmakat kért, azonkívül hatósági rendelettel hívták fel a munkaadókat, hogy csak nagykőrösi munkásokat foglalkoztassanak, mert 1930. februárjában már 300 család van teljesen munkanélkül, akik elhelyezkedni nem tudnak.²⁹² Számuk a tavasz végére már 400-ra növekedett.

Dezső Kázmér 1930. februárjában akciót indított a helyi ipar és kereskedelem fokozottabb támogatására. 1930. májusában 30 tagú bizottságot szervezett a mezőgazdasági élet fellendítésének megszervezésére.²⁹³ Jelentős erőfeszítéssel országos gazdasági kiállítást szervezett Nagykőrösön 1930. szeptember 6-9. között, melynek fő feladataként mindenekelőtt: A gazdasági válságban a gazdasági önbizalom és nyugalom megőrzését és helyreállítását jelölte meg. Célja volt a gazdasági lehetőségek bemutatásával a termelés racionális jövedelmezőségének keresése, a gazdasági termények és termékek forgalmának fokozása, az állattenyésztés valamint a gyümölcs-, zöldség- és főzeléktermelés terén a tömegtermelés és fajtakiválasztás propagálása. Összefoglaló bemutatását szerette volna adni a nagykőrösi termékeknek és ezáltal az exportlehetőségeket feltárni. Szükségessé tartotta továbbá, hogy a nagykőrös termelők össz tudják hasonlítani terményeiket a Duna-Tisza köze és más vidékek terményeivel.²⁹⁴

Dezső Kázmér erőfeszítései ellenére a társadalom megélhetési gondjai növekedtek. 1930-ban a gabonatermés 30-35 %-al volt gyengébb az előző évinél, átlagos termése holdanként 5,5-6 q és a "prima földön" is csak 7-8 q termett. A rozs termése ugyanennyi. Keserűen állapította meg a helyi sajtó tudósítója 1930. nyarán: "A mezőgazdasági munkásság helyzete a rossz termés miatt a várt javulás helyett ismét romlott."²⁸⁵

1930. nyarán az őstermelés nehézségei áttérjedtek a kereskedelemre is, a pénzügy pedig "tartózkodó" lett. Ennek következtében az ipari termelés tovább esett, az építkezések, beruházások a minimumra csökkentek. A város bevételei - a magánjövedelmek csökkenése következtében - tovább kisebbedtek. Elsősorban a kereseti és forgalmi adó, az ingatlan átruhzási illetékek, fogyasztási adó, az italmérségi illeték, valamint a piaci és vásári helypénzjövedelmek csökkentek. A kiadások pedig nőttek "a különböző réposztályok nyomorenyhitő" akcióinak terheivel. A képviselőtestület megállapítása szerint a megélhetési viszonyok 10,5 %-al magasabbak mint az előző években voltak.²⁹⁶ 1930. augusztus 29-én a képviselőtestület határozatot hozott a népkonyha felállításáról "melyre elkerülhetetlenül szükség van."

1930. szeptemberében a munkanélküliség újból ~~aggasztó~~ aggasztó méreteket öltött: a polgármester a munkanélküli családok számát 4 500-ra tette.²⁹⁷ Ez azt jelentette, hogy amintegy 6200 fős mezőgazdasági munkáslétszám - kb. 1500 család - egyharmada közvetlenül az aratás után nem kapott munkát.

1930. november 5-én a munkanélküli szegény családok számát már 1000-re becsülték.²⁹⁸ December 2-án feállították a Városi Segítő Bizottságot, amelyet 1930. december 12-én a Nyomorenyhitő Bizottság megalakítása követett.²⁹⁹

Az 1930. november 1 - 1931. március 31-ig tartó inségnyhitő mozgalom nagykőrösi adatai a következők: inségse-
gélyre szorultak száma 3.703 volt, akik közül élelmiszer-
segélyben 2.612, munkanélküli pénztámogatásban 10, inség-
munka általi támogatásban 1.081, tüzelőanyagutalvánnyal
2.587 és tejutalvánnyal 187-en részesültek hosszabb-rövidebb
ideig tartó segélyben.³⁰⁰ /Az inségmunkában foglalkoztatottak
adatai első pillantásra megtévesztőek, mert csak napokig,
esetleg hetekig álltak munkába, azontúl helyüket másinsé-
geseknek kellett átadni, a statisztika így jelentősen fel-
javul!/ A téli inségakciót a polgármester így értékelte:
"A munkanélküliek közül mintegy 300 nem vette igénybe a
segélyt, mert csak munkaalkalmat kért, A többieknél a se-
gély levezette az elégtelenséget."³⁰¹

A város helyzetére jellemző a polgármester újévi be-
széde: "Sajnálattal jelenti ki, hogy az új esztendő nem al-
kalmatlan nagyobb koncepciójú elhatározások megvalósítására a
nehéz gazdasági helyzet miatt... ezért amíg a nyomasztó
helyzet tart, nagyobb megvalósításoktól tartózkodni fog."³⁰²

A városi bevételek tovább csökkentek: márciusban a városi
üzemek bérlőinek, majd a lakások bérlőinek engedélyeztek
- gazdasági helyzetük figyelembevételével - 10 %-os bér-
csökkentést, röviddel később pedig a haszonbérleti szer-

ződéseket is módosították.³⁰³

A munkanélküliek és a segélyreszorulók helyzete 1931-ben sem javult. 1931. szeptemberében 4.200 személyt tartottak nyilván, akik ezen a télen is segélyre szorultak. Közülük 3,870 fő a nyilvántartott munkanélküli, amely 1.135 családot jelentett: mezőgazdasági és földmunkás 800 család /3.200 személy/, önálló ipari munkás 65 család /130 személy/, ipari segéd 250 család /500 személy/, kereskedelmi alkalmazott 20 család /40 személy/.³⁰⁴ Véleményünk szerint e jelentés adatai azonban csak a keresőképes családtagokra vonatkoznak, hiszen a családok számához viszonyítva feltűnően alacsony a családtagok száma. Ezt támasztja alá egy később készített kimutatás is, amely szerint 1931-1932 telén 6.900 személy részesült különféle segélyben, de találunk olyan adatokat, amelyek ebből az időből 8.000 rászorulóról írtak, amely pedig már több, mint az összlakosság egynegyede.³⁰⁵

Az általános elszegényedésre és nyomorultságra tekintettel a város 1931. december 20-án "melegedő otthont" nyitott /2 szoba a Kossuth Lajos utca és a Rákóczi utca sarkán lévő Szellő házban./⁹⁰⁶, sőt 1932. áprilisában egy 1924-ben hozott szabályrendeletet módosított, amikor "figyelemmel a már rendkívülien súlyos gazdasági helyzetre, így a legszegényebb néposztály érdekében állónak látta a lóhúsvágás bevezetésének engedélyezését."³⁰⁷ A lóhúsvágás megtiltása korábban nem egészségi okokból, hanem a fontos és nélkülözhetetlen munkaeszköz védelme miatt történt./

1931-1932.telén az inségre és munkanélküli segélyre

szorulók számára csak munka ellenében kaptak segélyt. Az inségmunkák elsősorban földmunkák és útjavítások voltak, amelyek elvégzéséhez semmiféle szakértelem nem volt szükséges. Az inségakció fedezete ebben az esztendőben is a költségvetésben előirányzott 3 %-os inségadó, az Inségenyhító Bizottság helyi akcióinak eredményei valamint a Népjóléti Minisztérium által adott 1.000 Pengő államsegély volt.

1931. végére befejeződtek a középítkezések, a mezőgazdaságnak munkaerőigénye alig volt. 1932. februárjában a Benedek cég is jelentős munkáselbocsátásokat eszközölt, a decemberi 4-500 fős munkálétszámot 50-60 főre csökkentette - ami elsősorban a legszegényebb II. és III. kerületi lakosságot érintette.³⁰⁸

Aváros vezetői, bár látták a bérlők súlyos gazdasági helyzetét, mégis sorozatban tüztek ki árveréseket: 1932. tavaszán az elmúlt évi adóhátralékosokkal szemben az együttesen kezelt adóhátralékot 364 esetben, egyéb városi és idegen hatósági követelésért pedig 2.110 esetben folytattak le árverést.³⁰⁹

1931-1932 telén 7.000-7.500 volt az inségesek száma, ez 1932. júniusára alig 1.000-1.200-al csökkent. A gazdák a családtelekkel küldték, napszamosokat nemfogadtak. Súlyosbitotta a helyzetet, hogy a munkanélküli iparosok is mezei napszámra jártak, tovább növelve ott a feszültséget. A Gschwindt-gyár is - a rekonstrukció ideje alatt - kevesebb munkást alkalmazott. A munkáltatóknak nem volt pénzüik, kölcsönt pedig nem kaptak. A polgármester a munkát kérő küldöttségeknek ígéretet adott

és felhívást tett közzé: "Aki tud munkát adni, dolgoztasson..."³¹⁰
Ez a felhívás aligha lehetett hatásos, de mást ő sem igen te-
hetett.

A városi képviselőtestület a város lakóinak kétségbe-
ejtő helyzetéről így írt 1932 nyarán: "Az leromlott gaz-
dasági helyzet következtében az adózó polgárság teherbíró ké-
pessége csaknem teljesen megszűnt. A föld hozadéka a határon
túlmenő árcsökkenés következtében magát az állami közterhe-
ket sem képes fedezni, az adófizető alanyok tömegesen semmi-
sülnek meg, s elvesztvén életükön át megtakarított vagyonká-
jukat, földönfutókká válnak, a még teljesen tönkre nem ju-
tott társadalom terhére."³¹¹

1932-1933. telén a városnak 6.000 ellátatlant kellett
segélyeznie, amelyből a munkanélküliek létszáma 5.400, míg
a munkaképtelenek száma 600 körül mozgott. A város képvi-
selőtestületének állásfoglalása következtében - miszerint
segélyt csak az elvégzett munka után adnak - a mezőgazdasá-
gi népesség munkaigénylése csökkent, ugyanakkor azonban az
ipari és szellemi inségmunkások száma emelkedő tendenciát
mutatott. A szellemi inségmunkások számának növekedésé-
vel az inségalap fedezete lényegesen kevesebb lett, mint
amennyire szükség lett volna, így a képviselőtestület hatá-
rozatot hozott "hogy a szükségmunkánál foglalkoztatott mun-
kások részére legfeljebb a családtagonkénti és havonkénti
2 napszám teljesítése lehetséges."³¹²

A Nagykőrösi Híradó a város 1932-es esztendejéről rend-
kívül sötét képet fest: "... a megindult nagy városfejlesztés-

tés teljesen megakadt, a városi háztartás vitele a leg-
szükségesebb kiadások előteremtésében merül ki A
mezőgazdasági és kertészeti termelés, az ipar, a kereske-
delem a meglévő értékeknek a jobb időkre való átmentéséért
küzd. Szomorú, eseménytelen esztendő."³¹³

1933. tavaszán és nyarán a mezőgazdasági munkások - bár
alacsony munkabérért - de el tudtak helyezkedni. A napszám
80-110 fillér volt, ami a nagykőrösi körülmények közt szo-
katlanul alacsony volt, de -mint írta a polgármester -
"a mezőgazdasági terményárakhoz viszonyítva megfelelő."³¹⁴
A pénztelenség miatt általános volt, hogy a fizetséget ga-
bonában és egyéb gazdasági terményekben /szalonna, zsir,
bab/ adták ki.

Nagykőrös népességét a gazdasági válság érzékenyebben
érintette, mivel a lakosság döntő része közvetlenül a me-
zőgazdaságból illetve közvetve annak felvásárlásából, fel-
dolgozásából élt. A gazdasági válság hatására éppen a me-
zőgazdasági termékek árai zuhantak a legmélyebbre /1913-as
árszinvonal=100 %³¹⁵

	1913	1928	1933	1938
Búza	100	129	45,3	94,9
Rozs	100	150,8	29,6	93,2
Kukorica	100	187,8	47,9	101,6
Burgonya	100	300	76,3	127,6
Paradicsom	100	292,5	133,2	191,3

A mezőgazdasági termékek 1933. évi árszinvonala az 1913.

évinek 71 %-a volt, az ipari eredetű termékek pedig 124,6 %-on, a fogasztási iparcikkek pedig 119,8 %-on álltak.

A mezőgazdasági termékek árainak alakulása mutatja, hogy legnagyobb mennyiségben termelt termények / búza, rozs, kukorica/ árai estek a legnagyobb mértékben.

Figyelembevétel, hogy a haszonbéli szerződéseket még 1928-ban kötötték, a fő termények árainak zuhanásai a bér-
lőket valóban megoldhatatlan feladat elé állította. Ez ki-
hatott a város költségvetésére is: "mert még így sem ké-
pes az adófizető polgárság a községi pótdók és a kereseti
adók megfizetésére, mivel még a legnagyobb részben a lét-
fenntartása sincs biztosítva" - írták az 1934. évi költség-
vetés bevezetőjében.³¹⁶ A város 1934. évi költségvetése sze-
rint a bevétel 63 %-a a közjogi bevételekből /különböző
adókból/, 28 %-a a város magángazdálkodásából, 7 %-a a kü-
lönöző térítésekből, átszámításokból, és 2 %-a vegyes
bevételekből eredt. Ugyanakkor a kiadások - költségvetési-
leg - a következőképpen oszlottak meg: 36 % általános igaz-
gatásra, 15 % közoktatásra, közművelődésre, vallásra, 4 %
a közegészségügyre, 5 % a szegény- és népjólétre, 2 % köz-
élelmezésre, 14 % városépítés, utcák, terek gondozása, 16
% vagyongazgatás és 8 % a különféle hitelügyekre ~~es~~ ment
el.³¹⁷ A gazdasági válság ide alatt általános volt, hogy a
városfejlesztési alapot csaknem teljes egészében a szegényügy
és a szociális támogatáshoz átcsoportosították. Emellett fel-
tűnően alacsony maradt a közegészségügyre fordított hányad.

1933-ban a gabonaárak már emelkedtek, a kapásokból és

a szőlőből pedig kifejezetten jó termés volt. Az inségsegélyeknek kifejezetten munkához kötése következtében az inségre szorulók száma már csak az előző év 40-50 %-át érte el. Az inségsegélyre szorulók a város összlakosságának már csupán 7 %-át jelentették ezen a télen.³¹⁸ Ez volt a legalacsonyabb arány a gazdasági válság éve alatt! A város 1933-1934 telén összesen 36.127 pengőt fizetett ki az inségakció során, melynek 49,3 %-át az akkori munkadíjakra, 33,2 %-át napszámbérekre, 12,7 %-át a szellemi inségmunkásoknak, 3,6 %-át a népkonyha fenntartására és a tejbeszerzésekre, 0,3 %-át készpénzsegélyre, és 1 %-át egyéb kiadásokra. Egy-egy inségre szorult családnak átlag 44 pengő kereset jutott.³¹⁹

Az 1934. évi gyenge mezőgazdasági esztendő újabb megérezte a város gazdaságilag legyöngyült lakossága. A kevesebb nyári munkaalkalom következtében - főleg az aratásnál találtak kevesebben munkát - 1934 telén az inségmunkából élők száma ismét növekedett, legmagasabb létszámot 1935. januárjában érve el, amikor 624 családfő összesen 2.408 családtaggal volt az inségmunkára szorultak között nyilvántartva.³²⁰ Napi kereset általában 1 pengő, míg a szellemiekénél 1,32 P. A munkanélküli segélyt ekkor sem fizettek, csak a munkaképteleneknek.

A város 1935-ben szabályrendeletet alkotott a közsegélyezés módja, mérve és az egész szegényügy rendezése tárgyában. A szabályrendelet egyik legfontosabb pontja a közsegélyre jogosultak körét szabályozta, kimondva, hogy "ideiglenes közsegélyben részesítendőök..... kik munkahiány,

vagy egyéb önhibájukon kívül eső ok miatt magukat fenn-
tartani nem tudják."³²¹ A közsegélyezés szabályozása szük-
séges volt, mert az 1935-ös esztendő a mezőgazdasági terme-
lés szempontjából az egyik legkedvezőtlenebb év volt. A
nagy szárazság miatt az őszi vetések csak felét hozták az
átlagosnak, rosszul termett a kukorica is. "Évtizedek óta
nem volt olyan takarmányszük esztendő, mint most" - írta
a polgármester. "Az állatállománytól mindenki igyekezett
megszabadulni, mert télen úgyszem tudja átteleltetni" - ír-
ta a polgármester.³²² A lakosság hangulatáról a Rendőrség
Politikai Rendészeti Osztálya tájékoztat: "A munkanélküliek
általában ellenzékiek és a demagógok által irányított el-
vekhez húznak."³²³

A gazdasági válság éveiben és az azt követő eszten-
dőkben Nagykőrös városfejlesztése gyakorlatilag megállt.
A hosszantartó válság után a város a II. világháború kez-
detéig gyakorlatilag nem tudott talpraállni. Erdei Ferenc
írta, hogy a város polgármestere "belefáradt" a szüntelen
hadakozásba a városi politikai ellenzékeivel, hivatali elől-
járóival. Hasztalan tett erőfeszítéseket a gazdasági élet
fellendítésére /hűtőház építése, gabona- és borközlaktár,
valamint közvágóhid létesítése, új és célszerű csomagoló-
csarnok felállítása stb./ a b^eruházasokhoz szükséges állami
támogatást nem tudta kicsikarni. Hasonlóan eredménytelenek
voltak - és az ellenzék állandó támadásául szolgáltak - az
1928-ban elhatározott 100 ágyas közkórház felállítására

tett eredménytelen intézkedései is. A város háztartását csak a községi pótdó állandófelemelésével és az évenként változó nagyságban megkapott államsegélyekből tudták fenntartani. A költségvetés a legszükségesebb beruházásokra - pl. az utak karbantartására - sem volt elegendő. Hosszú évek harcát jelentette a fő közlekedési út, a Cegléd-Kecskeméti út felújításának kiharcolása.

Dezső Kázmér kiemelt jelentőséget tulajdonított a város birtokának, Pótharasztpusztának a jövedelmezőbbé tételére. 1929. óta folytatott erőfeszítései vegyes eredményt hoztak: az erdősités, diófatelepítés sikerült, jövedelmezővé vált, a halastó kialakítása kudarcba fulladt. 1929-ben már 2000 ember élt, az 1928. évi 3 400-al szemben, a pusztán. Egy tünik, hogy Dezső Kázmér "alkotó fantáziája" - a városi ellenzék állandó támadása közepette - Pótharasztpusztán álmodott új világot, a Nagykőrösön "megfáradt" vezető Pótharaszton dolgozott óriási lendülettel.

Változatlanul súlyos gondot jelentett a téli hónapokban a munkanélküliek eltartása. Részükre ezekben az években is inségmunkák keretében biztosították a megfelelő munkaalkalmakat. A szükségmunkára szorulóknak száma évről-évre változó volt, de továbbra is alapvetően a mezőgazdaság terméseredményeitől függött. 1935-1936 telén a lakosság 10,3 %-a szorult inségmunkára,³²⁴ a következő télen a számuk 3.000 körül mozgott.³²⁵ 1937-1938 telén ismét csökkent a szükségmunkások száma, most a lakosság 8 %-a élt télen ilyenfajta jövedelemből. 1938-1939 telén kb. 500 volt a

fizikai inségmunkások száma. Ezeken kívül a város szociális támogatása a következő volt: az orvosilag igazolt munkaképtelenek szociális segélyt kaptak /számuk 300 fő körül volt/. A város szeretetházat tartott fenn, ahol 60-70 idős, beteg embert ápoltak. Ingyen tejosztás az inségakció kezdetén belül volt, naponta átlag 25 liter tej.! Segélyezetttek részére 400-500 P értékű cipő került kiosztásra gyermekeknek, míg kb. 40 szellemi szükségmunkást a város foglalkoztatott.⁸²⁶

1937. február 21-én a Kertészeti Gazdasági és Baromfitenyésztő Egyesület gyűlésén kimondták - hosszas vajúdas után - a nagykőrösi Hangya szövetkezeti fiók megalakítását.³²⁷ Ez a fiók kezdetben csak zöldség- és gyümölcsexportálással foglalkozott, de 1938. november 20-án már önálló szövetkezetként működött.³²⁸ Megalakulása után röviddel bérbevette a Benedek-cég exportvállalatát, így 1939-ben a nagykőrösi baromfi, tojás, toll, gyümölcs és zöldség kereskedelem már a szövetkezet irányítása alá került. Dezső Kázmér összes többi erőfeszítése szövetkezet - vagy a korábban már jól bevált - városfejlesztési részvénytársaságok létesítésére eredménytelen maradt.

Nagykőrös város a II. világháború kitörésekor fejlődésének ellentmondásos korszakát zárta le. A város vezetői és a lakosság is mindent megtett, hogy - elsősorban kereti terményei révén - korábbi jelentős gazdasági súlyát megőrizze. Ez a harc nem járt sikerrel, Nagykőrös a 2 világháború között - elsősorban szomszédvárosai mellett lélekszámban és gazdasági jelentőségben elmaradt.

b./ A Független Kisgazda Párt
győzelme és széthullása

Az 1929. december 8-i városi képviselőtestületi választásoknál a politikai élet színterén már határozott formában jelent meg a városi ellenzék. Ezzel nyilvánvalóvá vált, hogy a gazdasági helyzet súlyosbodásával, megfelelő vezetők színrelépésével a korábbi életszínvonalában érzékenyen érintett, terményeinek értékesítési nehézségeivel küzdő gazdatársadalom a következő években tudatos ellenzéki politikával lép fel. A nagykőrösi lakosság viszonylagosan magasabb életszínvonalának állandósuló elvesztése elégedetlenséget váltott ki. Így az ellenzéki politika alapja csak a saját sorsukkal való elégedetlenség, illetőleg a bármilyen irányú változtatás szándéka lehetett.

Ez a törekvés közvetlenül a városi vezetés ellenzékéként jelentkezett, de -közvetve - kormányellenes is. A mezőgazdaságban már a korábbi években felszínre hozott alapvető ellentmondások megoldására a városban sajátos politikai arculat rajzolódott ki. Ennek oka mindenekelőtt az volt, hogy a szervezett baloldal Magyarországon illegálisan, nagyon nehéz körülmények között működött, és így tömeghatást is nehezen tudott kifejteni. Nagykőrösön egyáltalán nem voltak szervezetei, a munkások összefogása csak szűk szakmai társulásokra korlátozódhatott - jórészt politikai tartalom nélkül. Nem lehetett erőteljes baloldali szervezkedés Nagykőrösön azért sem, mert a termelők minden

értékesítési nehézség forrásaként az ország területének - így a piacnak - a csökkenését látták, amiért az ellenforradalmi korszak propagandája egyértelműen a Tanácsköztársaságot, illetőleg a baloldalt tette felelőssé. A nagykőrösi baloldali érzelmeik számára keserves csalódást okozott a Szociáldemokrata Párt politikája az 1920-as években és ezért maradék hívei is elfordultak. A helyi hatóságok is kiméretlenül megakadályozták minden baloldali, munkásszervezkedést és megkülönböztetett figyelemmel kísérték a munkásmozgalomban részt vettek "priuszát". /1931-ben a nagykőrösi rendőrkapitány fel kívánta oszlatni a Nagykőrösi Mezei Munkás Önképző és Olvasóegyletet, mert a biliárdpénztárnok személyét nem tartotta kívánatosnak, ugyanis a helyi Tanácsköztársaság alatt "tisztséget" viselt A feloszlatást végül a polgármester azzal az indokkal akadályozta meg, hogy akkor az ellenőrzött egyesület a nehezebben ellenőrizhető politikai tevékenységbe menne át, és ez semmiképpen sem lenne kívánatos....^{329/}

A jobboldali ellenzék demagógiája számára kedvező lehetőséget kínált a nagykőrösi társadalom antiszemitizmusa is, amely a "minden rosszért felelős" kereskedők és az általában magasabb színvonalon élő "városi intelligencia" egyrésze ellen irányult. Különösen élessé vált az antiszemitizmus 1930-ban, amikor a Benedek-cég gyakorlatilag egyeduralmukodóvá vált a nagykőrösi piacon és monopóliumhelyzetét a felvásárlási árak leszorítására használta fel. Az ellenforradalmi korszak hangadói a politikailag iskolázatlan agrárnépesség ösztönös antikapitalizmusát, antiszemitizmussá alakította át.³³⁰ Az antiszemitizmus - mikor 1931-ben ve-

zetőt kapott - megosztotta az ellenzékét: a szélsőségesen antiszemita meggyőződésűek leváltak az ellenzéki programot hirdető helyi Kisgazda Párttól és a szervezett demagógia hatására a szélsőjobboldali szervezetekig, a Kaszáskezes Pártig jutottak el.

A gazdasági válság első éveiben a Nagykőrösön meglévő ellenzéki hangulatot végül is a Független Kisgazdapárt használta fel, vezetőt és ideológiát adva a szervezetlen ellenzéki hangulatnak. Az újjáéledő országos párt - amely az Egységes Párttól, de a baloldali ellenzékétől is függetlenül szervezkedett - szervezkedésének célja volt, hogy az 1919 utáni időszakhoz hasonló politikai súlyt szerezzen a közép- és kisparasztságnak. Sikere következett mindenekelőtt a város agrárjellegéből, valamint abból tényből, hogy a városban már egy évtizeddel ezelőtt is jól szervezett, az 1920-as országgyűlési választáson győzelmet arató kisgazdaszervezet működött, tehát maga az a szervezet sem volt új és idegen. Jelentős szerepe volt a párt kisgazdapártoló jelzavainak, amelyek elsősorban a létbizonytalanságba jutott kisgazdák sorsának javítására tettek ígéretet.

1930. december 10-én a radikálisabb Független Kisgazdapárt egyesült a Gaál Gaszton-féle Agrárpárttal és 1931. február 15-én sikeres zászlóbontó gyűlést tartott Budapesten. Az új párt neve Független Kisgazda, Földmives és Polgári Agrárpárt lett. Az új párt - kétségtelenül jelentős tömegebázisára építve - hatalmas erőfeszítéseket tett, hogy az 1931-es országgyűlési választások során minél több mandátumhoz jusson. Felmérve a vidék ellenzéki társadalmának helyzetét

és erejét, felfigyeltek a nagykőrösi - szervezetlen és vezetőre váró - ellenzékre és jelentős politikai agitációt fejtve ki, annak élére álltak. Jellemző, hogy először Tildy Zoltánt, a párt egyik vezetőjét kivánták Nagykovácsoson jelöltként felléptetni, de a későbbiek során úgy vélték, hogy ez az ellenzék még nem elég szervezett, a mandátum sorsa bizonytalan, így Tildy Zoltán visszalépett és maga helyett Dr. Milotay Istvánt, a Magyarország című ellenzéki lap főszerkesztőjét ajánlotta. Az Az Egységes Párt a már két cikluson keresztül képviselő Gr. Ráday Gedeont ajánlotta, kormánypárti programmal.

Az 1931. évi országgyűlési választás Nagykovácsos az ellenforradalmi korszak legizgalmasabb választása volt. Azzá tette mindennekelőtt az időpontja: a város társadalmának jelentős része változást akart, de még a kormánypárt is erős, nem volt kellően szervezett. A választási harc lefolyása a polgármesteri bizalmas jelentésekből jól nyomonkövethető, de nem szabad szem elől tévesztenünk, hogy ezt a politikai élettől tartózkodni kívánó, de a kormány iránt lojálisan érző polgármester készítette.³³²

A Gaál Gaszton- féle Független Kisgazda Földmunkás és Polgári Agrárpárt programját röplapokkal és nyomtatványokkal népszerűsítette, amelyet budapesti egyetemisták és helyi kortesek a tanyavilágba is szétszórtak, szóval is elmagyarázva a nagyrészt irástudatlan, műveletlen tanyai lakosságnak a párt programját. A június 14-i választási beszéden Milotay nagylétszámú közönség előtt

mondta el programbeszédét, amelyben a gazdáknak a Benedek-féle gyümölcs-, zöldség-, baromfifelvásárló "kartell" megfélékezését, az iparosoknak pedig új építkezések beindítását ígérte. A polgármester jelentése szerint Milotaynak szép számmal vannak támogatói: "a tömegek abból indulnak ki, hogy próbáljuk meg, hátha jobb helyzetbe jutnak, ha ő utánna mennek." Jelentése szerint Milotay támogatói a város társadalmának "jelentéktelen" emberei, mellette "tekintélyes ember" nem áll. Ugyanakkor felfigyelt arra is, hogy "Milotay fellépése osztálytagozódást okozott," amelyek során az egyházak is "megoszlottak": a ref. lelkészek nem egységesek, a katolikusok pedig Milotayval szimpatizáltak - akikhez hiveik, a többségében szegényebb személyek is tartoztak. A Ráday-párti polgármester tárgyilagosságra törekedve jelentette: "Az ellenzékhez a párt szélsőségesen kívül a legalsóbb réteg csatlakozott, akiket a rossz gazdasági helyzet miatt demagógiával fel lehetett izgatni." Véleménye szerint Milotay a város III, VII és VIII. kerületében "erős", ahol többségében az ellenzéki gazdák éltek, "és itt él pl. a III. kerületben Kádár Sándor, aki "kommunista magatartású". Ráday támogatói az iparosok egy része és általában a belterületi lakosság, a külterületen pedig a tekintélyesebb gazdák.

A választási csatározások kiegyensúlyozott képet mutattak. A szorult helyzetben végülis a kormány sietett a kormánypárti képviselő megsegítésére. A polgármester felhatalmazást kapott a belügyi államtitkártól, hogy mint aktív tisztviselő folytathasson agitációs munkát és Milotayt "sze-

relje le." A polgármester írta: "A helyzet jelenben csak úgy menthető meg, ha a rendőrhatalóság a lehető legnagyobb eréllyel fejti ki, és minden törvényes eszközt felhasznál az ellenpárttal szemben".

Melyek voltak ezek a "törvényes eszközök"? A polgármester mindenekeelőtt javasolta az ellenzék vezetőinek leszereelését és amit lehetett, ő is megtett. Pl. javasolta Paczolay György lelkész áthelyezését - de ez nem történt meg. Ugyanakkor a lelkes ellenzéki kortest, Ifj. Kohán János kőművessegédet, mint önkéntes tűzoltót szolgálatra osztotta be és így elvonta a szervezéstől. Ugyanakkor a kormánypárti forgalmi adóhivatali ellenőrt munkája alól felmentették, mert "jó kormánypárti és jó szevező....."

Végül is a választás kimenetelét az ajánlási rendszer felhasználása döntötte el. A választók 10 %-ának előzetes ajánlása volt szükséges az induláshoz, ami Nagykőrösön 831 ajánlást jelentett. Az aláírások leadásakor az összes ajánlások száma jóval meghaladta a választók létszámát, így mindkét jelöltéből töröltek. /Mindkét jegyzéken rajta van, nincs a választói névjegyzéken, meghalt, elköltözött, azonos kéz több némaláírása stb./ Végülis Milotaynak 706 ajánlása maradt a beadott 3658-ból, Rádaynak a beadott 6856-ból 4467. Milotayt felszólították a hiányzó 125 ajánlás pótlására, de ő -kétségbevonva a választási eljárás tisztaságát - visszalépett. Ujabb jelölt indítására már nem volt lehetőség, így az 1931-es országgyűlési választáson egyhangú szavazással győzött a kormánypárt jelöltje, gr. Ráday Gedeon. Támogatója Nagykőrös polgármestere, elégedetten állapította meg:

"mert kérem, a kőrösi polgár, mióta magyar képviselő van, bukott pártra még sohasem szavazott."

Az 1931-es országgyűlési választások korteshadjáratai az addig politikai passzivitásban élő nagykőrösi társadalmat aktivizálta. A politikai jogait alig ismerő, a politikai események iránt egyáltalán nem érdeklődő nagykőrösi kisgazdák és vagyontalan agrár- és ipari munkások a választások során ráébredtek arra, hogy helyzetükön politikai úton is lehet segíteni. Milotay széleskörű agitációja termékeny talajra hullott: a nagykőrösi ellenzék szervezett formát öltött. 1931. augusztus 23-án a Széchenyi-kertben 6-800 ember jelenlétében nagygyűlésen mondták ki a Nagykőrösi Független Kisgazdapárt megalakulását.³³³ A gyűlés elnöke hangsúlyozta, hogy a gyűlést nem politikai megnyilatkozásnak szánták: "Az összejövetel kizárólagos célja a helyi pártszervezet adminisztratív megalakítása." A Nagykőrösi Független Kisgazdapárt elnöke Labancz Balázs földbirtokos, ügyvezető elnöke Dr. Kiss László ügyvéd, míg a társelnökök Jakabházi Eötvös Sándor, Czirják Sándor, Sz. Szabó György és Czakó Bálint - valamennyien módosabb gazdák - lettek. A párt programjában az Országos Független Kisgazda Földmunkás Polgári és Agrár Párthoz csatlakozott. 1931. végén Labancz Balázs engedélyt kért Nagykovács és Vidéke című ellenzéki lap indítására. Ezzel kapcsolatban a főispán tájékoztatást kért a nagykőrösi politikai helyzetről, amelyet a kormányhű polgármester így jellemezett: "nem vitás ugyanis, hogy ma a társadalom minden osztályában napról-napra növekszik azok száma, kik egy poli-

tikai rendszerváltozást örömmel üdvözölnének."³³⁴ Nem javasolta a kisgazdapárti lap engedélyezését, mert az csak "egyengetné az ellenzéki mozgalmak kialakulását", ugyanakkor "..... ha a mai elszegényedési folyamat tovább tart, megtermetjük a lehetőséget egy radikális baloldali szervezkedés kialakulásának...." Az pedig még mindig jobb, ha a Független Kisgazda Párt körül alakul ki - jegyezte meg a polgármester.

1932. tavaszán a nagykőrösi Független Kisgazda Párt már erős társadalmi bázissal rendelkezett. Látványos demonstrációkat tartott, amelyek közül kiemelkedett az 1932. április 29-i vacsora, amelyen részt vett Tildy Zoltán az országos párt főtitkára, Eckhardt Tibor - aki Gaál Gasztoná halála után a Kisgazdapárt vezére lett és Dinnyés Lajos. A 700 személyes vacsorán Milotay István mondott beszédet, megismételve a párt legfőbb követeléseit: titkos választójogot, földreformot és a nagytőke elleni harcot. A helyi gyűlés tiltakozott gr. Bethlen István új miniszterelnöksége ellen is.³³⁵

A politikai élet aktivizálódása a szélsőségeket is felszabadította. 1930. decemberében a nagykőrösi fiatalok egy része megalakította a Nagykőrösi Arany János Bajtársi Törzset, a szélsőjobboldali Tuml Szövetség egyik tagját, azzal a bevallott céllal, hogy az Arany János Gimnáziumból az egyetemre került diákokat összefogja.³³⁶ A Bajtársi Törzs azonban - a jórészt Budapesten élő fiatalok vezetésével - már az első ülésén szélsőjobboldali politikai jelszavakat

hangoztatott. Táborozásaikon fővárosi előadók különösen a zsidó nagytőke ellen uszítottak, élesztve és hangot adva ezzel a helyben amúgyis meglévő antiszemitizmusnak. 10 év után ismét napirendre kerültek az erőszakoskodások, a zsidók megkülönböztetése, jelszavak, jelvények festegetése. Keserűen állapította meg a helyi újság tudósítója: "Már lassan feledésbe ~~sz~~ ment politikai korszak izgató jelszavai, a szélső radikális demagógia hordótetőn elpuffogatott kiszólásai jelentek meg újból."³³⁷ Élénk tiltakozást váltott ki a város lakosságából, az 1932. március 30-31-én éjszaka történt zsidó ablakbeverések és a zsidótemplom falára való sértő jelek felfestése. A sértő antiszemita támadásra a Benedek-cég - a nyomozás lassúsága elleni tiltakozásul - a piacról levonult, nagykőrösi telepét teljesen leállította és a holt szezonban dolgozó 60 emberének felmondott. Hasonlóan leálltak a Neu-féle telepen és a Ládagyár szerelésével is. Az elbocsátott munkások küldöttsége a polgármestertől és a rendőrkapitánytól kért segítséget, kiknek közbejárására az üzem újból megindult. Benedekék állásfoglalása: "Meggyőződünk arról, hogy a nagykőrösi társadalom minden rétege elítéli a tettesek ezen eláttomos, gyáva cselekedetét."³³⁸

A Nagykőrösi Független Kisgazdapárt jelszavaiból fokozatosan elhagyta, illetve mérsékelte az antiszemitizmust. Ezzel párhuzamosan a szélsőségesek helyi vezetőket és szervezetet találtak, így működésüket szervezetté teheték. Segítette megalakulásukat, hogy az egyik helyi újság - a

Nagykőrösi Közlöny Faragó Zs. Dezső szerkesztővel az élen - rendelkezésükre állt, így gyakorlatilag önálló sajtóval is rendelkeztek.³³⁹ Nagykőrös város polgármester 6 év távlatából így értékelte a szélsőséges szervezkedések háttérét: "A felajzott, megzavart, ígéretekkel felcsigázott, minden vezetőt bemocskolt korteshadjárat után a közvélemény a szélsőségeket kereste." - utalva ezzel az 1931. évi választás korteshadjáratára.³⁴⁰

A szélsőjobboldali szervezkedés országos vezetőt Böszörmény Zoltánban talált, aki az összes szélsőjobboldali szervezkedés közül a legszélsőségebb szociális demagógiát alkalmazta.³⁴¹ "Ideológiája" fő tartalma: vad antiszemita demagógia /a népnymor oka a "zsidó üzérek" tevékenysége/, fékevesztett sovinizta uszítás, a demokratikus és szocialista mozgalmak és az 1918-1919-es forradalmak gyalázása.³⁴²

Böszörmény szélsőséges demagógiája megtévesztette a nagykőrösi ellenzék radikális elemeit, és hamarosan pártjának, a Nemzeti Szocialista Magyar Munkáspártnak, a hivatalos lapjává tette a Nagykőrösi Közlönyt. A szerkesztőségben és a népesebb tanyaközpontokban gyakorlatilag nyíltan tartották üléseiket, amelyeken gyakran maga Böszörmény Zoltán is részt vett. Nagykőrös város polgármestere szerint társadalmi bázisukat kezdetben - 1931-1932-ben - főleg munkánélküli iparosok és munkánélküli földművesek alkották, azok közül is a szélsőségekre hajlamosabb fiatalok. Szerinte a "komolyabbak" tartózkodtak a párttól", mert Böszörmény mindenkit válogatás nélkül felvett."³⁴³ A párt helyi fő szer-

vezője Sima Ferenc volt, titkári beosztással. A szélsőjobb-
oldali mozgalomhoz nagyobb létszámban a helyi ~~za~~ kisgazdák,
kisiparosok, kereskedők, gazdák akkor csatlakoztak, amikor
programként felvették az adósságok 40 %-ának eltörlését. Ezt
Meskó Zoltán hirdette meg, aki szintén személyesen járt
Nagykőrösön és hozott létre "szalonképesebb" pártot. Pártja
névébe is belesüritett mindent: Magyar Nemzeti Szocialista
Mezőgazdasági Dolgozók és Munkások Pártja. Helyi vezetőjük
Elekes József cipésmester és Patonay Dániel kisgazda voltak.
A 2 szélsőjobboldali párt lényegében hasonló programmal mű-
ködött: a létszámra nagyobb Meskót, míg a szélsőségesebbek
Böszörményt tekintették vezérüknek. Mindkét mozgalom helyi
befizetéseket eszközölt, melyeket a helyi szervezetek vezetői-
nek adott, akik így érdekeltek voltak minél több tag szerve-
zésében. Tevékenységük a demagóg frázisok puffogatásában,
látványos és misztikus összejövetelekben és a Dezső Kázmér
elleni személyi harcban merült ki. Különösen a Nagykőrösi
Közlönyben, de számtalan névtelen feljelentésben támadták
mint közembert és mint magánembert egyaránt. A polgármes-
ter támadása olyan heves volt, hogy a kortársak ezt irták:
"Alakult Nagykőrösön egy rágalom-szindikátus, mely sajtót
adott éretlen gyerekek kezébe és ezzel megfogta az alkotó
polgármester alkotásra ~~fel~~emelt kezét."³⁴⁴ Természetesen a
gazdasági válság okozta a fejlődés lelassulását, a rágal-
mak csak a polgármester lendületét törték meg...

A szélsőjobboldali alakulat nyílt kettéválása 1933. ja-
nuárjában történt meg, amikor Patonai Dániel kisgazda a

Meskó-féle Nemzeti Szocialista Párt, Faragó Zs. Dezső szerkesztő pedig a Böszörmény-féle Nemzeti Szocialista Párt helyi elismert vezetője lett. A Meskó-féle párt január 22-én szűnt meg Nagykőrösön.³⁴⁵

Az ellenzék erősödése, szervezettsége és az országos vezetőséggel fennálló közvetlen kapcsolata, a kormány vezetőien figyelmét is felhívta. Ennek tulajdoníthatjuk, hogy Gömbös Gyula röviddel miniszterelnökké történt kinevezése /1932. október 1./ után a városban 5-6000 ember előtt nagygyűlésen vett ~~ék~~ részt 1932. december 4-én. Nagykőrösön az Egységes Párt már az 1929-es helyi választások után széthullott, erejét az országgyűlési választásna sem tudta kellően összpontosítani. Gömbös új pártjának, a Nemzeti Egység Pártjának programját jött hirdetni, "zászlót bontani", "nemcsak a nagykőrösieknek, hanem az egész Alföldnek." Beszédében hemzsegtek a frázisok: "Túl sokan vagyunk okos emberek az országban." "A politikát nem süllyesztem úri huncutsággá." "Nem szeretek sötétségben járni, világosságot akarok." stb. és kevés konkrétumot tartalmazott.³⁴⁶ Gömbös látogatásának eredménye: az új párt, a Nemzeti Egység Párt ismert lett és ha az ellenzék nem is tudta létszerezni, a Bethlen-féle erős kormányellenesség csökkent. A párt szervezeti megalakulása azonban csak félévvel később, 1933. június 18-án történt, amikor Ráday Gedeon országgyűlési képviselő ismertette a Gömbös kormány eredményeit. A gyűlésen kb. 650 választmányi tagot választottak meg, elnök Beretvás János földbirtokos, a külterületi elnök inárcsi Parkas Ferenc földbirtokos lett.³⁴⁷

Mint a gyűlésen megállapították: "A Nemzeti Egység mozgalom célja a felekezeti, osztály és pártharcok által gyengített és szétforgácsolt nemzeti erők összefogása" - de tartalmában semmi újat nem tudott adni.³⁴⁸

A Nemzeti Egység Párt szervezése idején került sor a szélsőjobboldali Kaszáskeresztes Párt /Böszörmény-Párt/ nagykőrösi megmozdulására 1933. húsvétján. A tiltott plakáttagasztásért letartóztatott Sima Fere szabadonbocsátását követelő 55 tagú, horogkeresztes karszalaggal felszerelt csoportot a rendőrség letartóztatta és vádat emelt ellenük, hatóság elleni erőszak büntette miatt.³⁴⁹ A tiltott plakát szövege szerint a horogkeresztesek mentik meg Nagykőrös piacát./ A Kecskeméti Törvényszék végül a letartóztatottak közül 5-öt felmentett, a többi ötvenet hatóság elleni erőszak címén 8 naptól 3 hónapig tartó börtönre ítélte.³⁵⁰ A tárgyalás során bebizonyosodott, hogy a vádlottak nem tudták, mire vállalkoztak, kiderült, hogy vezetőik tudatosan félrevezették és megtévesztették őket. A helyi Kaszáskeresztes Párt "társadalmi bázisát" a nagykőrösi rendőrkapitány így jellemezte: "Vannak köztük apróbb kisgazdák, szerepelni vágyó kisiparosok, iparossegédek, napszámosok, de főként suhancok és minden kapható csőcselék képezi a zömöt."³⁵¹ Elvhűségből kevesen csatlakoztak a párthoz, az erősödő szociális demagógia, a féktelen irredentizmus és antiszemitizmus, a gazdasági helyzet stagnálása következtében 1933-ban azonban már néhány kisgazda is csatlakozott hozzájuk.³⁵²

A Kaszáskeresztes Párt 1933. nyarán Nagykőrösön röplapokat adott ki: Elég volt!, Korbács és Élje! címmel, amelyek hangja szélsőségesen sovinizta és nacionalista, mocskolódás a zsidók és a Meskó-féle párt, valamint Nagykőrös város vezetősége ellen.³⁵³ A párt létszámáról pontos adataink nincsenek, vezetőik mindig túloztak ezeknél az adatoknál. A nagykőrösi horogkeresztesek legtalálhatóbb jellemzését a Nagykőrösi Híradó adta, az egyik per tanúlságaként: "Néhány száz vagy ezer tanulatlan és nagyon szegény embert.... a lelketlen vezetők kegyetlen céljaik szolgálatára gyűjtöttek. Elbolondított, megcsalt tömeg ez és nem más."³⁵⁴

1934. nyarán 3 párt működött Nagykőrösön. A kormányzó-párti Nemzeti Egység Párt /elnöke Beretvás János kormányfőtanácsos, titkára Dr. Magyar Pál ügyvéd/, a Független Kisgazda Párt /elnöke Labancz Balázs Földbirtokos/ és a Nemzeti Szocialista Párt /elnöke Elekes József volt cipész/. A polgármester csak a NEP taglétszámát ismeri /2170 tag/, a többiről közli, hogy "taglétszáma nem állapítható meg." Ugyanekkor közli a főispán részére készített bizalmas tájékoztató jelentésében az egyesületek nemzeti szempontból való megbízhatóságát is. A gazdakörök 99 %-ban, Ipartestület 90 %-ban, a Kaszinó és a MOVE Lövész Egylet 100 %-ban, a sportegyesület 93 %-ban, egyéb testületek pedig 90 %-ban/³⁵⁵ Ha a közölt adatokat csak kritikával is fogadjuk el, az azonban egyértelműen kitűnik, hogy bár az ellenzék súlya növekszik, az nemzetbiztonsági szempontból jelentéktelen, és ellenzékiiségét csupán a város határain belül fejti ki.

Az 1934. novemberében tartott megyebizottsági választáson - ha csekély arányban is - de már az ellenzéki lista győzött /52 %/. 9420 választójogosult közül mindössze 2709 szavazott /28,75 %/. A választásra az ellenzéki Független Kisgazda Párt alaposan felkészült, erős agitációt fejtett ki, a választókat, "egyénileg is megdolgozta", kortesei "tekintélyes" emberek voltak.³⁵⁶ Választási propagandájuk elsősorban a gazdák megnyerését célozta és nem volt mentes a demagógiától sem: "Ide vagyunk szorítva modern utak, ésszerű vasúti közlekedés nélkül és hajdani híres piacunk lezüllött, régi kőrösi kereskedőink egy szálig kiirtva, bevásárlóivá süllyedtek annak a kartell és bank hatalmasságnak, amelyiken a Nagykőrösi piac hitbizománya és kizárólagos vadászterülete lett." Mindezért az uralmon lévő Nemzeti Egység Pártot hibáztatták.³⁵⁷

A polgármester még ekkor is érthetetlennek találta a kormánypárt nagykőrösi vereségét. "NEM erősebb az ellenzék, csak a választásra nagyobb súlyt helyeztek." - mondotta,³⁵⁸ és nem volt hajlandó tudomást szerezni a nagykőrösi társadalom megváltozott politikai igényéről és magatartásáról. Ez a politika - bár állandóan hangsúlyozta kapcsolatát az országos vezetőséggel - alapjában továbbra is saját, gyakran személyeskedő céljaiért harcolt. Ezért hangsúlyozta Dr. Kiss László ügyvéd, az FKP egyik vezetője a választási győzelem után: "Nem az Egységes Pártot akartuk megbuktatni, hanem csak annak helyi képviselőit /Beretvás János, Pesthy János és Magyar Pál/.³⁵⁹

Az ellenzéki párt egyértelmű győzelmét hozta az 1935-ös országgyűlési képviselőválasztás. Gr. Bethlen István és rendszere bukása magával rántotta egyik leg-hivebb segítőtársát, Nagykőrös városának 3 cikluson keresztül volt képviselőjét, gr. Ráday Gedeont is. A Nemzeti Egység Párt országos vezetősége ekkor Dr. Gesztelyi Nagy Lászlót, a Duna-Tisza közti Mezőgazdasági Kamara elnökét jelölte. Az ellenzéki helyi újság, a Nagykőrösi Hiradó némi túlzással így kommentálta Ráday visszalépését: "Ráday sze-rencséje, hogy visszalépett, mert a Független Kisgazda APárt szervezésénél egyenesen az ő személyére voltunk tekintettel és a párt minden harci eszköze ellene volt beállítva."³⁶⁰ Bár az aláírások gyűltek, a Nemzeti Egység Párt helyei vezetője, Beretvás János lemondott a választókerületi pártelnöki tisztról, ezekután a választási harc negyedik napján Gesztelyi is visszalépett. A helyi Egységes Párt új jelöltet nem állított és tagjai belátására bizta, hogy az ellenzéki kisgazdapárti programmal fellépő Dr. Milotay Istvánt vagy a pártönkivüli programmal fellépő Ifj. Jalsoviczky Sándort támogatják. A választási harc kezdetén nagy csined-rattával elindult Böszörmény Zoltán is, azonban, miután - saját bevallása szerint - csak 500 ajánlást szerzett, visszalépett.³⁶¹ Jellemző a nyílt választás előkészítésére, a polgármester levele az alispánnak az 1935. évi választások "tisztaságára": "Amennyiben A Böszörmény-féle nyilas-keresztes párt is indul a választási küzdelemben, lehetséges, hogy katonai karhatalom is szükséges lesz - ha nem

indul elég lesz csupán rendőrségi vagy csendőrségi karhatalom is."³⁶²

A békés, nyugodt körülmények között lefolytatott szavazáson végül döntő fölényrel az ellenzéki programmal induló, Független Kisgazda Párt támogatását élvező, Dr. Milotay István győzött 5393 érvényes szavazattal az 1861 szavazatot kapott Jalsoviczky Sándorral szemben.³⁶³

Szűcs
Az "ellenzéki párt" győzelmét a kortársak is megfelelően értékelték. Észrevették, hogy Milotay - aki nem is volt tagja az FKP-nek - valójában a kormány hivatalos jelöltje volt, attól a választások során minden támogatást megkapott. Miután a Nemzeti Egység Párt nem állított jelöltet, az uralkodó körök számára megfelelő volt Milotay politikai koncepciója, a sajátos demagóg agrárius-antiszemita koncepció, amely erős kommunista ellenességgel párosult, másrészt szembenállt a finánc-tőke és a vele összefonódott nagybirtok bilágával.³⁶⁴ A kormány Milotayban olyan embert látott aki alkalmas - szónoki képességével és lapjával - a sorsukkal elégedetlen nagykőrösi gazdák "leszerelésére", ezért hatékonyan támogatta az országgyűlési képviselőválasztás során, így tehát ismét "becsapták" a nagykőrösi választószeket, akik úgy vélték, hogy ellenzéki jelöltjük van. 1935. januárjában Gömbös és a Független Kisgazda Párt vezetője már megegyezett, így az "ellenzéki" párt indulása voltaképpen "látszatellenzékiiség" volt - melynek tipikus megtestesítője a politikai kalandor Milotay István volt.

Aválasztás után a kőrösiek nyugodtan írhatták lapjukba:
"Nagykőrösön ez időszerint sem ellenzéki párt, sem ellen-
zéki érzelmi polgárság nincs..... az ellenzékiesség volta-
képpen látszatellenzék."³⁶⁵ A választási harc - országos
politikai köntösben ugyan - de csak a helyi - már korábban
Bethlent is támogató - néhány vezető személy ellen irányult.

A Gömbös Eckhardt között röviddel a választások
előtt kötött egyezség - Gömbös fölényes győzelmének és a
választás erőszakosságának hatására - hamarosan felbom-
lott. A Kisgazda Pártot ért csalódás és a párt politiká-
jának megváltozása a helyi pártszervezeten belül is bi-
zonytalanságot, határozatlanságot okozott. Röviddel a vá-
lasztás befejezése után a korábbi helyi pártelnök lemon-
dott Czakó Bálint javára. Ügyvezető elnök Dr. Kiss Lász-
ló, társelnökök pedig Labancz Balázs és Fodor István
lettek.³⁶⁶

Az ellenzéki párt az 1935. decemberében tartott vá-
rosi képviselőtestületi választáson ismét győzött: ekkor
19 képviselőt választottak újra és a választások után 13-an
az FKP-hoz és 6-an a NEP-hez tartozónak vallották magukat.
Ezzel a képviselőtestületben már 57 volt a NEP és 19 az
FKP tagok száma.³⁶⁷

A magát Nagykőrösi Független Kisgazda Pártnak nevező
városi ellenzék kapcsolata az országos központtal 1936-ban
meglazult, majd meg is szakadt.³⁶⁸ Ebben alapvetően köz-
rejátszott az Országos Független Kisgazdapárt Párt politi-
kájának megváltozása, illetőleg a vezetés határozatlansága.

Eckhardt elfordulását a helyi vezetők nem tudták megmagyarázni és a politikailag egyre inkább Gömböshöz húzó Milotayt támogatták továbbra is. Ugyanakkor elítélték a párt vezetőségének Gömbössel való korábbi "lepaktását", az árulásnak tartva. 1937. februárban jelenti a polgármester, hogy a helyi szervezet újra be szándékozik lépni az országos szervezetbe, mert "az ellentétek elsimultak, melyek voltak a Gömbös Gyula miniszterelnöksége idején."³⁶⁹

Nagykőrös város polgármester - aki az országgyűlési képviselővel csak a legszükségesebb hivatalos kapcsolatot tartotta, és az FKP által szervezett ellenzék állandó támadásának volt kitéve, már 1937 februárban leírta, hogy az ellenzék vezetői "céljaik mögött egyéni anyagi érdekek, részben pedig érvényesülést és egyéb hiúság által vezetett célok rejtőzködnek."³⁷⁰ Tömeghatásuk volt, mert a tömegek csak az ellenzéki hangot látják /a gazdasági, szociális, közegészségügyi, kulturális hiányokért a város vezetőit támadták, de megoldást nem tudtak adni./

A Nemzeti Egység Párt helyi csoportja az 1935. évi országgyűlési választás után felfüggesztette működését. Ideológiailag ezt azzal magyarázták, hogy a város országgyűlési képviselője Nagykőrösön ellenzéki magatartást tanúsított, ugyanakkor a kormány bizalmát élvezi és azt támogatja.³⁷¹ Valójában a NEP-nek nem volt közéleti harcra alkalmas embere és működését a kormányhoz közelálló Milotay sem segítette /Pedig - írta a polgármester - a helyi NEP jelentős része is rá szavazott./

A belügyminiszter 1936. június 2-án kiadott rendeletével a Böszörmény-féle Nemzeti Szocialista Magyar Munkáspártot végleg /"Kaszáskeresztes Pártot"/ betiltotta. A nagykőrösi Rendőrkapitányság 1936. július 16-án jelentette, hogy a párt működése be lett szüntetve, vagyona pedig nem volt.³⁷² A párt politikai helyzet alakulását Dezső Kázmér 1937. tavaszán kedvezőtlennek ítélte: "Nagykőrösön csak egyetlen párt él pártéletet, folytat politikai és társadalmi küzdelmet, igyekszik.... a helyi társadalmi egyesületekben a vezető helyet elfoglalni.... a társadalom politikailag csak egyoldalúan van tájékoztatva, s a más politikai felfogást vallók szervezetlenül, egyéenként semmi különös ellenhatást nem tudnak kifejteni."³⁷³ És ez a párt a Kisgazda Párt volt, amely változatlanul nem politikai célokért, hanem csupán a városi vezetés ellenzékeként működött. "Minden megkontráznak, ami nem tőlük ere." - állapította meg kegyesen Dezső Kázmér.³⁷⁴ Magatartásukat Milotay is támogatta: "Nagykőrös az utóbbi évtizedekben fejlődésében visszamaradt. Ennek oka a helyi várospolitikai" - mondotta a Kisgazdapárt majálisán, 1937. június 20-án.³⁷⁵ A majálison is hangsúlyozták, hogy a helyi párt az országos párttól külön halad, és "Nagykőrösön egy szélsőjobboldali fajvédő, szociális és antiszemita jellegű pártot akarnak kiépíteni, melynek Nagykőrös, mint az ország legmagyarosabb városa méltán lehet a bölcsője" - mondta Dr. Kiss László, a párt titkára.

A Fajvédő Szocialista Párt vitéz E^{lv}dre László vezetésével, és a Nyilaskeresztes Párt a nagykőrösiek "vezetőküliségét" igyekeztek kihasználni. Azonban mindkét párt szervezése eredménytelen maradt, mert "a nyilaskeresztes próbálkozásokat itt már annyira lejáratták pár évvel ezelőtt, hogy a nagykőrösiek tiltakoznak, ha őket nyilasnak nevezik."³⁷⁶ Az erőteljes szélsőjobboldali szervezkedéseknek annyi hatásuk volt, hogy a helyi Független Kisgazdapártot megosztották. Dr. Kiss László és Dr. Kovács Imre ügyvédek a szélsőjobboldali pártalakulatok felé húztak, míg a másik részük - Czákó Bálint vezetésével - szintén a jobboldal felé orientálódott, de törekedtek a Kisgazda Párt keretén belül maradni és kapcsolatot találni az országos vezetéssel. Ez a csoport 1937. őszén politikailag kivárt, nem aktivizálta magát. "A szélsőjobboldali politikának Nagykovácsra valóságos becsempészése folyik" - írta a polgármester. Ebben élenjárt a hivatalosan nem politikai párt, az Országos Turul Szövetség nagykovácsi csoportja, a Turul Arany János Bajtársi Egyesület.³⁷⁷ Tagjaik erőszakoskodásoktól sem riadtak vissza, tettelegesen fenyegették pl. az éledni kezdő baloldali munkásmozgalmat, a MÉMOSZ helyi csoportját. A többségükben érettségizett fiatalok a közönségnek tartottak előadásokat, és a MOVE helyi csoportjával együtt politizáltak.³⁷⁸

1937. decemberében nyilvánvalóvá vált a helyi FKP szétesése. Egyik része Milotay mellett csoportosult, és "Milotay-párt" néven fejtette ki működését, Dr. Kiss László

vezetésével. A másik rész Czakó Bálint vezetésével 1938. tavaszán még mindig várakozó állásponton volt.³⁷⁹ A nagykőrösi Kisgazdapárton belüli ellentétet 1938. június 12-én, az Alszegei és a Tormásközi Gazdaegyletek közös majálisán robban ki. A két szárny vezetője, S Czakó Bálint és Paczolay György ref. lelkész egymást hibáztatták a Kisgazdapárt egységének megbomlásáért.³⁸⁰ Vádaskodásaik alapja jórészt személyi ellentétekre épült, Czakó hangsúlyozta hűségét a kisgazdákhöz. "A gazdák érdekeit csak gazdák oldhatják meg" - utalt a másik szárnyban eluralkodó értelmiségi vezetésre. Paczolay támadta Czakót, hogy a társadalmi- és közéleti béke szempontjából helytelen "osztályháborúságot" és állandó személyi gyűlöletet hirdet. Június 19-re hívták össze a Független Kisgazda Párt tisztújító közgyűlését. Ezen Czakó Bálint lemondott elnöki tisztségéről, megismételve a gazdák iránti elkötelezettségétől szóló kijelentéseit. Új tisztikart nem tudtak választani, mire a Nagykőrösi Független Kisgazdapárt feloszlatta önmagát.³⁸¹

A Kisgazdapárt marakodásai, a Turul Bajtársi Egylet erőszakoskodásai közepette a legszegényebb réteg, a baloldali munkásság is hallatta szavát. 1938. március 6-ra virradó éjjel a Kossuth Lajos utca több mellékutcájában / a Vizálláson/, ahol a város legszegényebb népessége lakott, sarlóból és 5 ágú csillagból álló kommunista jelvényeket festettek fel.³⁸² A helyi rendőrség nyomozást indított, de a tetteseket elfogmia nem sikerült.

Az 1938-as politikai állapotokról írta a város köz-
igazgatásának vezetője, a szélsőséges politikai megmozdulá-
sokat mindig elítélő, a közbékére mind eredménytelenebbül

vigyázó Dezső Kázmér: " A város társadalmi békéje, belpoli-
tikája teljesen felborult. Minden egyéni megmozdulásból ki-
villanak a politikai célok, az itteni közélet teljesen el-
veszti tárgyilagosságát, s emiatt a legértékesebb egyének...
és akiknek közéleti tevékenységétől függ ennek a városnak a
jövője - teljesene visszavonulnak, elkedvetlenednek."³⁸³

Az 1938. december 18-án tartott városi képviselőtestü-
leti választás hűen tükrözte a nagykőrösi belpolitikai élet
zavarosságát. A választáson már nem is a pártok indultak,
- hiszen egyik sem működött szervezett keretek között -
csak egyes vezetők igyekeztek jelöltjeiket bejuttatni.³⁸⁴

Ebben az időben hirdette meg Imrédy Béla miniszter-
elnök 1939. január 6-án a Magyar Élet Mozgalom. Nagykőrös-
re 1939. január 9-én telefonált Pest-Pilis-Solt-Kiskun vár-
megye főispánja: " kívánatos lenne, ha a nagykőrösi Nemzeti
Egység Párt és az itt lévő jelentősebb társadalmi egyesüle-
tek táviratilag jelentenék be még a mai nap folyamán lelkes
csatlakozásukat a miniszterelnök úr által megindított MEM-hez"

³⁸⁵ A január 13-án tartott előkészítő ülésen Paczolay György
lelkész ismertette a MEM célját, majd január 22-én megala-
kultnak nyilvánították a nagykőrösi szervezetet. A mozgalom-
hoz Nagykőrösön csaknem valamennyi korábbi párt képviselői
csatlakoztak.³⁸⁶

A politikai megbékélés illúzióját azonban a közelgő

országgyűlési választás hamarosan szertefoszlatta. 1939. május 9-én ülést tartott a Magyar Élet Pártja Nagykőrösi Szervezete, melynek vezetője Dr. Kiss László lett.³⁸⁷

Az 1939. május 28-án lezajlott országgyűlési választáson a kormányzó pártot~~z~~ MÉP programmal, Dr. Milotay István képviselte. Választási beszédében hangsúlyozta, hogy 1931-ben meghirdetett hármas programjából a zsidókérdés megoldása és a titkos választójog kiharcolása már megvalósult, rövidesen sor kerül a földkérdés megoldására is. Befolyá-
sosságát kívánta hangsúlyozni, amikor a választói nagygyűlésen Imrédy Béla volt miniszterelnökkel és Jaross Andor felvi-
déli miniszterrel jelent meg.³⁸⁸

Ellenfele a Független Kisgazda Párt programjával fellépő - korábban lajosmizsei képviselő - Dinnyés Lajos volt.³⁸⁹ A kormánypárt ellenében Nagykőrösön sajátos " szövetség " jött létre: ugyanaz a vezérkar, párt-
iroda és nagygyűlés egyaránt szolgálta a hivatalos jelölt-
tel szembenálló Matolcsy Mátyás- ~~g~~éle nyilaskeresztes pártot és a Kisgazda Pártot. / melynek programjával a " zsidóbarát-
nak" ismert Dinnyés Lajos indult. Tekintettel arra, hogy pártprogramja Nagykőrösön már lejáratott volt, nem volt népszerű, ezért inkább saját programot adott: növényvé-
delmi szerek és mezőgazdasági gépek árának leszállítása, az adózási rendszer megreformálása, a földkérdés megoldása./

A választás csendes, nyugodt körülmények között zaj-
lott le. A 8291 választójoggal bíró szavazó 2/3-ad része Milotayra szavazott, így újra ő lett a város országgyűlési képviselője. Ugyanakkor a "pártonkívüli fajvédő" programmal

a lajstromos választáson induló Paczolay György ref. lelkész is mandátumhoz jutott a közép-pest vármegyei lajstromos kerületben.

Az 1939. évi országgyűlési választás megmutatta a nagykőrösi belpolitikai élet minden visszasságát. A szavazók nagyrésze Milotayra szavazott, mert őt már ismerték, jó szónoki képességével, demagóg ígéreteivel sikerült a politikailag kevésbé iskolázottakat maga mellé állítania. A választók "elfelejtkeztek" arról is, hogy 1935 óta Milotay semmit sem tett kerülete érdekében, a város fejlesztéséért. A kormánnyal szembenálló erők pedig nem tudták erőiket egyesíteni, számtalan kis csoportocskákra osztottak. A választás idejére összekovácsolódott "szövetség" az egységes politikai állásfoglalás hiánya miatt nem lehetett tartós.

Nagykőrös város társadalmának célkitűzéseit az ellenforradalmi korszak politikai gépezete nem engedte megvalósulni. Az erőkkel létrehozott, kormány-támogató szervezetekkel szemben vezetők nélküli, szétszórt ellenzéki csoportok álltak, amelyek a több évtizedes eredménytelen harcban belefáradtak, tagjaik a napi politikából kiábrándultak. A város társadalmát politikailag szervezetlenül, egyedeire szétesve zuhant a II. világháború politikai zürzavarába.

Jegyzetek

- 1./ Vizsgálatunkat a tanulmány során Nagykőrös 1948 előtti területére terjesztjük ki. Ekkor ugyanis a város külterületét képezte - és valamennyi forrásunkban egységesen található - a mai Csemő, Nyársapát valamint Köröstetetlen községek területének egyrésze. Nem tartozott a város közigazgatási területéhez a város birtokát képező Pótharasztpuszta, így ennek adatait nem szerepeltetjük. A város közigazgatási területe 1935-ben 66.688 kh-t /azaz 38,548 hektár/É mig 1960-ban már csak 39.330 kh-t /azaz 22.734 hektárt/ jelentett, vagyis a város igazgatási területe napjainkra 41 %-al lett kisebb.
- 2./ Magyar Stat. Közlemények Uj Sorozat 83. kötet, 52. old, /1930. évi népszámlálás/, ill. Tört.Stat. Kötetek 1941. évi népszámlálás 2. kötetæ 430 old.
- 3./ ERDEI Ferenc: Futóhomok /Akadémiai Kiadó 1977/ 94. old. /Továbbiakban: Erdei: Futóhomok/
- 4./ Pest megyei levéltár Nagykőrösi Osztálya, Nagykőrös polgármesterének bizalmas iratai /Továbbiakban: PmL NK0, NK.polg.mest.biz./ 51/1931.
- 5./ Paczolay György: Nagykőrös népesedési kérdései /Különnyomat a "Hajnalodik" nemzetpolitikai szemle 4.. és 5. számából / Kecskemét 1943. Továbbiakban Paczolay:
- 6./ Nagykőrösi Híradó, 1932. szeptember 8.
Ezen vizsgálat adatai természetesen csak közvetve indokolják állításunkat. Tény az, hogy a várostól távolabb a szegényebb népréteg élt.

- 7./ Magyar Statisztikai Közleménye Uj Sorozat 48. kötet
294. oldal, 71. kötet, 98. old, 86 kötet 58. old, és
Tört.Stat.Közletok 1941. évi népszámlálás 1. kötet 430
és 588. old.
- 8./ Csökkenő tendenciát mutatnak az országos adatok is:
1920-ban Magyarország összlakosságának 55,7 %-a, 1930-
ban 51,8 %-a, 1940-ben pedig 50 %-a élt közvetlenül a
mezőgazdaságból. Közli: GUNST Péter: A mezőgazdasági
termelés története Magyarországon 1920-1938. /Akadé-
miai Kiadó 1970/ /Továbbiakban: GUNST:/
- 9./ Közli: GALÁNTAI Fekete Béla: Nagykőrös /Magyar Városok
Monográfiája II./ Budapest ~~1928~~ 1927. 118-119. old.
/Továbbiakban: GALÁNTAI: Nagykőrös/
- 10./ Magyarország földbirtokviszonyai 1935. /Magyar Stat.
Közlemények Uj Sorozat 99. kötet 190. old.
- 11./ A nagykőrösi exportpiac /Nagykőrös város kiadványai/
Nagykőrös, 1935. Sajnálható módon a szerző nem rész-
letezi egyértelműen az egyes birtokkategóriák nagyságát.
- 12./ Magyar Stat. Közlemények Uj Sorozat 105. kötet 378. old.,
valamint Magyarország tört. VIII. kötet, 729. old.
- 13./ Nagykőrösi Híradó, 1935. január 13.
- 14./ Magyarország földbirtokviszonyai 1935. /Magyar Stat.
Közlemények Uj Sorozat 99. kötet / 192. old.
- 15./ u.o.
- 16./ Magyar Stat. Közlemények Uj sorozat 105. kötet 379. old.
- 17./ GALÁNTAI: Nagykőrös, 118. old.
- 18./ PmL NkO, Közgyűlési jegyzőkönyvek /továbbiakban kgy.jkv./

142 kgy/1934.

- 19./ ~~Pm~~ Nagykőrösi Hiradó 1929. szeptember 22.
- 20./ PmL NkO, Nk polg.mest.ir. I. 67/1922.
- 21./ PmL NkO, Nk. kgy.kj jkv. 1923. szeptember 16.
- 22./ U.o.
- 23./ A gazdasági válság hatását a birtokviszonyok alakulására a későbbi kutatások feladata feltárni.
- 24./ PmL NkO, Nk. polg.mest. eln. 147/1931.
- 25./NA GY Lajos: 10 év alatt az összes ingatlanok 34 %-a cserélt gazdát Nagykőrösön. Kézirat, Arany János Múzeum Adattára 82-70.
- 26./ Nagykőrösi Hiradó 1934. július 31.
- 27./ Nagykőrösi Hiradó 1934. január 21.
- 28./ A védett birtokrendszerrel a kormány a válság hatására hívta életre, ezzel kívánván megakadályozni a teljesen tönkrement gazdák birtokainak elidegenítését.
- 29./ Duna-Tisza közti Nagykőrösi Hirlap 1937.január 31.
- 30./ Nagykőrösi Hiradó 1934. január 21.
- 31./ Nagykőrösi Hiradó 1933. november 19.
- 32./ Magyar Stat. Közlemények, Új sorozat 48. kötet 395. old., 71. kötet 99. old., 86. kötet 194. old., és a Tört.Stat. Kötetek /Bp.1975./ 1941.évi népszámlálás 272. old
- 33./ GALÁNTAI: 117. old.
- 34./ u.o. 123. old.
- 35./ ERDEI: Futóhomok 81. old.
- 36./ PmL NkO, Nk. polg.mest.ir. I. 1401/1939.
- 37./ u.o.

- 38./ ERDEI: Futóhomok 117. old.
- 39./ u.o. 118. old.
- 40./ Nagykőrösi Híradó 1940. február 4.
- 41./ ERDEI: Futóhomok 118. old.
- 42./ MÁRKUS István: Egykori szegényparasztcsaládok pályatípusai /Valóság, 1975. év 9. szám, 79. old./
- 43./ PmL NkO, Nk. polg.mest.ir. 390/1932.
- 44./ ERDEI: Futóhomok 116. old.
- 45./ u.o. 115. old.
- 46./ u.o. 114. old.
- 47./ GALÁNTAI: Nagykőrös, 119.old.
- 48./ PmL NkO, Nk.polg.mest.biz. 6/1940.
- 49./ ERDEI: Futóhomok 112. old.
- 50./ u.o. 82. old.
- 51./ PmL NkO, Nk.kgy.jkv.1926. április ~~16~~ 15.
- 52./ ERDEI: Futóhomok 141. old.
- 53./ u.o. 94. old.
- 54./ u.o. 93. old.
- 55./ Mezőgazdasági Statisztikai Adatgyűjtemény 1870-1970
továbbá: GALÁNTAI:
Nagykőrös, 118-119. old., valamint Magyarország földbirtokviszonyai 1935. /Magy.Stat.Közl. Új Sorozat 99. köt.
Magyarország adatai: Ránki György /főszerk/: Magyarország története 1918-1919, 1919-1945. /Akadémiai Kiadó/
732. old.
- 56./ GALÁNTAI: 118-119. old.

57./ PmL NkO, Nk. polg.mest.ir. I. 9/1917 /1918. év/, IIII
319/1938. /1930és 1934. év/, II. 2021/1939. /1938. év/,
II. 24/1943. /1942. év/,

58./ u.o. Táblázatunkban nem használtuk az általában szoká-
sos és nyomtatásban is hozzáférhető 1935. évi mezőgaz-
dasági összeírás adatait. Tettük ezt azért, mert az or-
szágos összeírás rovatai eltérnek a helyi jelentésektől,
és különösen a zöldségfélék esetében - a helyi sajátos-
ságok " eltűnnek", az egyéb adatokban. Szükségesnek vél-
jük azonban ezen adatok közlését is:

Kenyérgabona	az összes vetésterület	36,5 %-a
Kalászos takarmány	"	6,3 %-a
Kukorica	"	13,7 %-a
Ipari- kereskedelmi nö- vények és gazdasági magvak	"	10,3 %-a
Burgonya, zöldség	"	8,7 %-a
Szántóföldi tömeg takarmányok	"	10,9 %-a
Egyéb és vetetlen	"	7,6 %-a

59./ PmL NkO Nk. polg. mest. biz. 103/1940. A bizalmas je-
lentést az 1935-1940. év adataiból katonai felmérés cél-
jára állították össze.

60./ Erdei Ferenc: Nagykőrös város mezőgazdasági fejleszté-
se / Budapest 1962./ III. tábla / Továbbiakban: ERDEI:
Nagykőrös...

61./ Közli: NAGY Lajos: Nagykőrös utolsó 10 esztendeje. Kézirat.
Elhelyezve: PmL NkO, Nk. polg. mest. ir. III. 614/1935.

- 62./ ld. a 60. jegyzetet.
- 63./ SZÜCS György: Nagykőrös kialakulása és gazdasági fejlődése a századok folyamán. / Kézirat: Nagykőrösi Arany János Múzeum Adattára 76 - 70./
- 64./ ERDEI: Nagykőrös... 42. old.
- 65./ PmL NkO, Nk. polg. mest. ir. III. 295/1922.
- 66./ GUNST: A mezőgazdasági termelés... 263. old.
- 67./ A mezőgazdasági termékszerkezetet bemutató táblázatunkban és éppen ezért részeltettük előnyben a kevésbé ismert levéltári forrásokat a közismert nyomtatott statisztikai kiadványokkal szemben. Ennek ellenére mégsem tudtuk elkerülni, hogy a legnagyobb figyelmet érdemlő zöldségfélék adatai át ne fedjék egymást. Az egyes termények vetésterületének adatai ugyanis még több átfedést tartalmaznak.
- 68./ NAGY Lajos: Nagykőrös város gyümölcs- zöldség- és főzelék termelésének állapota / Nagykőrös város kiadványai 1930./
- 69./ PmL NkO, Nk. polg. mest. eln. 37/1934.
- 70./ GUNST: A mezőgazdasági termelés... 262. old.
- 71./ PmL NkO, Nk. polg. mest. ir. 365/1926.
- 72./ ld. 68. jegyzetet.
- 73./ PmL NkO, Nk. polg. mest. ir. III. 399/1920.
- 74./ PmL NkO, Nk. polg. mest. ir. III. 295/1922.
- 75./ ld. 68. jegyzet 52-53 old.
- 76./ A Nagykőrösi Exportpiac / Nagykőrös város kiadványai 1930.
- 77./ NÉMETH András: A Nagykőrösi Konzervgyár története

/ Kézirat a Nagykőrösi Konzervgyár tulajdonában. Adatai felhasználva a gyár igazgatójának engedélyével./ Továbbiakban: NÉMETH:

- 78./ NAGY Lajos: 10 év Nagykőrösön / Kézirat: Arany János Múzeum Adattára 91 -70 /
- 79./ PmL NkO, Nk. polg. mest. ir.III.805/1904.
- 80./ NÉMETH: 48. old.
- 81./ PmL NkO, Nk. polg. mest. ir. III. 295/1922.
- 82./ PmL NkO, Nk. polg. mest. eln. 365/1926.
- 83./ PmL NkO, Nk. polg. mest. ir. III. 295/1922.
- 84./ NÉMETH: 60. old.
- 85./ u. o. 79. old.
- 86./ u.o. 79. old.
- 87./ u.o. 115. old.
- 88./ GALÁNTAI: 147. old.
- 89./ PmL NkO, Nk. polg. mest. ir. III. 295/1922.
- 90./ PmL NkO, Nk. polg. mest. eln. 120/1929.
- 91./ PmL NkO, Nk. polg. mest. eln. 365/1926.
- 92./ PmL NkO, Nk. polg. mest. eln. 4/1938.
- 93./ PmL NkO, Nk. polg. mest. ir. 13259/ki. 1928.
- 94./ PmL NkO, Nk. polg. mest. eln. 4/1938.
- 95./ ERDEI: Futóhomok 91. old.
- 96./ Nagykőrösi Híradó, 1927. október 4.
- 97./ NÉMETH: 88. old.
- 98./ NAGY Lajos: Nagykőrös város gyümölcs- zöldség- és főzeléktermelésének állapota / Nagykőrös város kiadványai 1930./

- 99./ PmL NkO, Nk. polg. mest. eln. 4/1938.
100./ u.o.
101./ ld. 98. jegyzet 68. old.
102./ PmL NkO, Nk. polg. mest. eln. 4/1938.
103./ NÉMETH: 92. old.
104./ Arany János Múzeum Adattára 93-70.
105./ NÉMETH: 100. old.
106./ Nagykőrösi Híradó, 1932. július 17.
107./ PmL NkO, Nk. polg. mest. eln. 4/1938.
108./ NÉMETH: 128. old.
109./ PmL NkO, Nk. polg. mest. eln. 4/1938.
110./ ld. 104. számú jegyzetet.
111./ PmL NkO, Nk. polg. mest. biz. 6/1930.
112./ PmL NkO, Nk. polg. mest. ir. I. 1797/1934.
113./ Nagykőrösi Híradó 1932. február 14.
114./ PmL NkO, Nk. polg. mest. biz. 7/1934.
115./ u.o.
116./ GUNST: A mezőgazdasági termelés.... 294. old.
117./ ld. 98. jegyzet 197. old.
118./ PmL NkO, Nk. polg. mest. eln. 4/1938.
119./ Közli: ~~ERDEI~~ ERDEI: Nagykőrös... Vi. tábla.
120./ Megkülönböztetett jelentőségét mutatja, hogy a város a kőrösi meggyről 2 önálló kiadványt is megjelentetett. Váradi Géza: A kőrösi meggy hódító útja Szentpétervártól Londonig / Nagykőrös, 1936/ és Havasy Mihály: A kőrösi meggy és köztes növények termesztése / Nagykőrös, 1939

- 121./ Nagykőrösi Híradó, 1939. februás 5.
- 122./ GUNST: A mezőgazdasági termelés... 288. old.
- 123./ PmL NkO, Nk. polg. mest. ir. II.210/1944.
- 124./ ERDEI: Nagykőrös... VII. tábla.
- 125./ ld. 123. jegyzet.
- 126./ u.o.
- 127./ ERDEI: Futóhomok... 133. old.
- 128./ u.o.
- 129./ Mezőgazdasági Statisztikai Adatgyűjtemény. Állatállomány 1870-1970. III. rész 1-5 kötetei, valamint 1919-re Nk. polg. mest. ir. III. 781/1919; 1925-re GALÁNTAI: 135. old. és Nk. polg. mest. ir. I. 30/1920.
- 130./ PmL NkO, Nk. polg. mest. ir. I. 79/1923.
- 131./ PmL NkO, Nk. polg. mest. ir. 74/1930.
- 132./ GUNST: 343. old.
- 133./ ERDEI: Nagykőrös... VIII. tábla / Számosállat: a különböző fajú és hasznosítású állatok közös nevezőre hozatalára alkalmas egység. A gyakorlatban az átszámítást egységes kulcsok segítségével végzik. 1 számosállat általában 500 kg. élősúlyú állatot jelent./
- 134./ PPSK vármegye általános ismertetője és címtára. Bp. 1931. V. körzet 202. old.
- 135./ ERDEI: Nagykőrös.... III. tábla.
- 136./ u.o.
- 137./ PmL NkO, Nk. polg. mest. ir. I.23/1922.
- 138./ Ránkii György / főszerk/: Magyarország története 1918-1919, és 1919-1945. / Bp. 1976./ VIII. kötet 747. old.

- 139./ PmL NkO, Nk. polg. mest. biz. 167/1933.
- 140./ PmL NkO, Nk. polg. mest. I. 87/1939.
- 141./ NÉMETH: 75. old.
- 142./ u.o. 143. old.
- 143./ ld. 134. jegyzet 202. old.
- 144./ NÉMETH: 75. old.
- 145./ ld. a 134. sz. jegyzetet, valamint PmL NkO, Nk. polg. mest. biz. 167/1933.
- 146./ ld. 134. jegyzet 204. old.
- 147./ Nagykőrösi Híradó, 1934. április 15.
- 148./ PmL NkO, Nk. polg. mest. ir. 172/1945.
- 149./ GALÁNTAI: Nagykőrös 147. old.
- 150./ PmL NkO, Nk. polg. mest. ir. 172/1945.
- 151./ 1925. év GALÁNTAI: Nagykőrös, 148. od., 1928. év: Nagykőrösi Híradó, 1930. január 5.: 1930. év: Nagykőrösi Híradó, 1931. február 22, 1933. év: Nagykőrösi Híradó 1934. febr. 11 ; 1935. év: Nagykőrösi Híradó 1936. február 2.; 1939. év: Nagykőrösi Ipartestület éves jelentése ~~152.~~
- 152./ Nagykőrösi Híradó 1924. július 8.
- 153./ Nagykőrösi Híradó 1929. augusztus 4.
- 154./ Közli: FODOR Lajos: Városunk ipara című tanulmányában.
/ Kézirat: Elhelyezve: Nagykőrösi Arany János Múzeum Adattára 384 - 75./
- 155./ Nagykőrösi Híradó, 1934. július 8.
- 156./ Nagykőrösi Híradó, 1932. január 1.

- 157./ PmL NkO, Nk. polg. mest. biz. 32/1931.
- 158./ Nagykőrösi Híradó, 1931. február 22.
- 159./ ld. a 154. számú jegyzetet.
- 160./ Nagykőrösi Híradó, 1936. február 1.
- 161./ Nagykőrösi Híradó, 1936. szept. 6.
- 162./ Nagykőrösi Ipartestület 1939. évi nyomtatott jelentése.
- 163./ PmL NkO, Nk. polg. mest. ir. III. 614/1935.
- 164./ ERDEI: Futóhomok 130. old.
- 165./ PmL NkO, Nk. polg. mest. ir. I. 982/1939.
- 166./ DR. FODOR Lajos: Márosunk ipara / Kézirat: Arany János Múzeum Adattára 384- 75./
- 167./ PmLnNkO, Nk. polg. mest. ir. III. 323/1923.
- 168./ Ezeken kívül működött még a szocialista szakszervezet, földmunkások, magántisztviselők és kereskedelmi alkalmazottak, városi alkalmazottak és a tanítók szakszervezete.
- 169./ PmL NkO Nk. polg. mest. ir. I. 107/1922-.
170. PmL NkO, Nk. polg. mest. ir. III. 138/1923.
- 171./ PmL NkO, Nk. polg. mest. ir. VII. 20/1926. A helyi csoport elnöke Mémeth Ambrus, pénztárosa Telki Mihály, jegyzője Todola Kálmán, ellenőrök pedig Kovács József és Makai Bálint lettek.
- 172./ PmL NkO, Nk. polg. mest. ~~ir~~ eln. 13/126x1926.
- 173./u.o.
- 174./ PmL NkO, Nk. polg. mest. eln.136/1927.
- 175./ PmL NkO, Nk. polg. mest. eln. 37/1925.

- 176./ Nagykőrösi Hiradó, 1927. aug. 16.
- 177./ PmL NkO, Nk. polg. mest. biz. 32/1931.
- 178./ PmL NkO, Nk. polg. mest. biz. 16/1930.
- 179./ Ránki György/ főszerk/: Magyarország története VIII. kötet
986. old.
- 180./ PmL NkO, Nk. polg. mest. ir. III. 60/1936.
- 181./ PmL, Pest-Pilis-Solt Kiskun vármegye Főispánjának biz.
iratai 23/1938.
- 182./ PmL NkO, Nk. polg. mest. ir. III. 61/1938.
- 183./ MSZMP Párttörténeti Intézet Archivuma 651. f. 6/1938.
II. kötet 40/a. oldal
- 184./ u.o. 658. f. 5/187. ö.e. ~~185x~~
- 185./ Nagykőrösi Népújság 1919. aug. 3.
- 186./ Vigh Károly: Az ellenforradalom hatalomrajutása és rém-
utalma Pest megyében / Tanulmányok Pest megye múltjából
I. kötet. / 137. old. Továbbiakban: VIGH: Az ellenfor-
radalom...
- 187./ Nagykőrös és Vidéke 1919. aug. 10.
- 188./ PmL NkO, NK. kgy. jkv. 1919. augusztus 11.
- 189./ PmL NkO, Nk. polg. mest ir. III. 689/1919.
- 190./ Nagykőrös és Vidéke 1919. aug. 10.
- 191./ Az Aradon született asztalos nyugateurópai vándorlásai
során ismerkedett meg a marxizmussal, és vált meggyőző-
déses kommunistává. Hitéért többször szenvedett börtön-
büntetést. Mint várospraeosok a város közrendészeti és
közbiztonsági karhatalmi intézményeinek volt a vezetője.
Nagykőrösi Népújság, 1919. július 24.

- 192./ PmL ~~NkO~~ PPSK vm kgy. jkv. 1919. december 16. 457. pont.
- 193./ PmL NkO, Nk. polg. mest. ir. II. 59/1923.
- 194./ VIGH: Az ellenforradalom... 341. old.
- 195./ u. ott.
- 196./ ld. a 192. számú jegyzetet.
- 197./ MSZMP Párttörténeti Intézet Archivuma 622. f. Kecskeméti
Törvényszék iratai 1919. B. 2113. III. kötet 137. f.
- 198./ PmL NkO, Nk. polg. mest. ir. III. 651/1923.
- 199./ Nagykőrös és Vidéke, 1920. augusztus 15.
- 200./ MSZMP Párttört. Intézet Archivuma 622. f. Kecskeméti
Törvényszék iratai B. 2059.
201. VIGH: Az ellenforradalom...350. old.
- 202./ Nagykőrös és Vidéke 1920. április 18., valamint PmL NkO
Nk. polg. mest. b biz. 11/1933.
- 203./ MSZMP Párttört, Intézet Archivuma 658. f. 10/7. ö.e.
valamint Nagykőrös és Vidéke 1920. október 10.
- 204./ VIGH: Az ellenforradalom... 345. old.
- 205./ PmL NkO, Nk. polg. mest. ir. 7997/ki. 1919.
- 206./ PmL NkO, Nk. polg. mest. ir. I. 7/1922.
- 207./ PmL NkO, Nk. polg. mest. ir. 8903/1931.
- 208./ u.o.
- 209./ PmL NkO, Nk. polg. mest. ir. 8903/1931.
- 210./ PmL ~~NkO~~ PPSK vm kgy. jkv. 1919. december 16- i ülés 457. p
- 211./ PmL NkO, Nk. polg. mest. ir. 8903/1931.
- 212./ GALÁNTAI: Nagykőrös 212. old.
- 213./ PmL NkO, Nk. kgy. jkv. 1919. szept. 5.

- 214./ PmL NkO, Nk.polg.mest.ir. III. 722/1919.
- 215./ PmL NkO, Nk. kgy. jkv. 1919. november 21.
- 216./ PmL NkO, Nk. polg. mest. ir. II. 52/1919.
- 217./ Nagykőrös és vidéke, 1919. november 20.
- 218./ PmL NkO, Nk. kgy. jkv. 1919. október 19.
- 219./ PmL NkO, Nk. kgy. jkv. 1921. július 22.
- 220./ PmL NkO, Nk. polg.mest. ir. III. 380/1920.
- 221./ PmL NkO, Nk. kgy. jkv. 1920. június 11.
- 222./ PmL NkO, Nk. polg. mest. I. 111/1923.
- 223./ PmL NkO, Nk. polg. mest.eln. 25/1932.
- 224./ PmL NkO, Nk. polg. mest. III. 384/1920..
- 225./ Beszolgáltatandó mennyiség volt búzából 1 kh bevetett terület után 30 kg,tiszta búza; 2kh után 40 khg/kh. Rozsból 2,5 holdig nem kellett beszolgáltatni, 3 kh bevetett terület esetén 6 kg/kh, 10 kh felett pedig 105 kg volt a beszolgáltatási kötelezettség. /Nagykőrös és Vidéke 1920. aug. 1.
- 226./ Nagykőrös és Vidéke 1920. szeptember 23.
- 227./ PmL NkO, Nk. polg. mest. biz. 14/1921.
- 228./ Nagykőrös és Vidéke, 1920. szeptember 23.
- 229./ PmL NkO, Nk. polg. mest. biz. 14/1921.
- 230./ u.o.
- 231./ PmL NkO, Nk. kgy. jkv. 1921. dec. 20. Virilisták: a képviselőtestület 50 %-a a legtöbb adó fizetőkől került ki.
- 232./ PmL NkO, Nk. polg. mest. ir. III. 870/1920.
- 233./ PmL NkO, Nk. polg. mest. biz. 8/1921.

- 234./ PmL NkO, Nk. kgy. jkv. 1922. március 7.
- 235./ PmL NkO, Nk. kgy. jkv. 1922. aug. 6.
- 236./ PmL NkO, Nk. polg. mest. eln. 42/1922.
- 237./ PmL NkO, Nk. kgy. jkv. 1922. szept. 30.
- 238./ PmL NkO, Nk. polg. mest. eln. 11/1924.
- 239./ u.o.
- 240./ PmL NkO, Nk. kgy. jkv. 1923. aug. 17.
- 241./ Dezső Kázmér 1883. november 23-án született Nagykőrösön. Gimnáziumi tanulmányait a helyi Főgimnáziumban végezte, majd a kecskeméti jogakadémián tett sikeres jogi- és államtudományi szakvizsgát. Rövid újságíróskodás után 1907. novemberében szülővárosában közigazgatási gyakornokként helyezkedett el. 1908. április 15-től 1919. december 31-ig városi rendőralkapitány. A Tanácsköztársaság idején a városból elmenekült, Pozsonyban majd Bécsben élt. 1920-ban jött vissza Nagykőrösre, ahol 1922. dec. 29-én helyettes főjegyzővé, majd 1923. június 23-án főjegyzővé választották. 1924. május 3-tól 1944. július 31-ig Nagykőrös város polgármestere. Megkülönböztetett erőfeszítéseket tett a zöldség- és gyümölcsstermelés és értékesítés megszervezésére, oktatási és kulturális intézményeket létesített, alapvető egészségügyi beruházásokat eszközölt, nagyszabású városrekonstrukciót hajtott végre. Működésének első évtizedében óriási energiával látott céljai megvalósításához, majd lendülete az 1930-as években megtört. A kormány jobboldali poli-

tikájánkkal nem értett egyet, a megyei vezető nyilas Endre László alispánnal végleg megromlott a kapcsolata. A II. világháború éve alatt egészségi állapotára hivatkozva gyakorlatilag a városvezetéstől visszavonult. 1959. június 30-án halt meg szülővárosában.

Dezső Kázmér a politikai élettől igyekezett magát táv tartani, a jobb- és baloldali mozgalmakat egyaránt elítélte. "A roppant kötelességteljesítéséért, szigoráért és emberfeletti munkabírásaért mindenki előtt tiszteletet szerzett. Lefelé és felfelé egyaránt a törhetetlen gerinceség volt." - írták a képviselő-testületi jegyzőkönyvbe 1944. július 17-én.

- 242./ PmL NkO, Nk. kgy. jkv. 1924. május 23.
- 243./ PmL NkO, Nk. polg. mest. eln. 10/1938
- 244./ Nagykőrös-Kocsér-Kécske Híradója 1926. június 3.
- 245./ u.o.
- 246./ PmL NkO, Nk. polg. mest. eln. 10/1938
- 247./ PmL NkO, Nk. kgy. jkv. 1925. nov. 20.
- 248./ PmL NkO, Nk. polg. mest. eln. 1/1938.
- 249./ PmL NkO, Nk. kgy. jkv. 1927. dec. 30.
- 250./ PmL NkO, Nk. polg. mest. eln. 35/1928.
- 251./ PmL NkO, Nk. kgy. jkv. 1928. aug. 31.
- 252./ PmL NkO, Nk. polg. mest. eln. 25/1932.
- 253./ Nagykőrös-Kocsér-Kécske Híradója 1925. november 1.
- 254./ PmL NkO, Nk. kgy. jkv. 1926. október 15.
- 255./ PmL NkO, Nk. polg. mest. eln. 141/1927.

- 256./ Nagykőrösi Híradó, 1927. január 2.
- 257./ Nagykőrös és Vidéke, 1919. november 16.
- 258./ Nagykőrös és Vidéke, 1919. november 27.
- 259./ PmL NkO, Nk. polg. mest. III. 842/1919.
- 260./ Nagykőrös és Vidéke 1919. december 14.
- 261./ Nagykőrös és Vidéke, 1920. január 15.
- 262./ PmL NkO, Nk. polg. mest. III. 839/1919.
- 263./ PmL NkO, Nk. polg. mest. biz. 7/1934.
- 264./ Nagykőrös és Vidéke, 1920. évi számai
- 265./ PmL NkO, Nk. polg. mest. III. 322/1922.
- 266./ PmL NkO, Nk. polg. mest. ir. III. 338/1922.
- 267./ Szinai Miklós-Szücs László: Bethlen István titkos iratai /Budapest, 1972/ 87. old.
- 268./ PmL NkO, Nk. polg. mest. eln. 8/1922.
- 269./ Magyarország története VIII. kötet /Főszerk: RÁNKY György/ 451. old.
- 270./ SZINAI-SZÜCS: Bethlen István titkos iratai 87.old.
- 271./ PmL NkO, Nk. polg. mest. eln. 6/1927.
- 272./ Nagykőrösi Híradó, 1927. január 21
- 273./ PmL NkO, Nk. polg. mest. eln. 6/1927.
- 274./ U.o.
- 275./ PmL NkO, Nk polg. mest. biz. 12/1927. Ez a polgármesteri megjegyzés is mutatja az egyik legjellegzetesebb nagykőrösi sajátosságot: az egyes földbirtokokok jövedelmét nem a földbirtok nagysága határozta meg, ugyanakkor az általánosan elterjedt kisgazdaságok használata mellett a kőrösiek számára nem egyér-

telmü a "kisgazda" elnevezés...

- 276./ Magy. Stat. Közl. Uj Sor. 83. kötet 185. old.
- 277./ PPSK vármegye általános ismertetője és címtára
/Bp. 1931./ V. körzet 203. old.
- 278./ Nagykőrösi Híradó, 1927. április 17.
- 279./ PmL, PPSK vm. alispánja biz. 91/1928.
- 280./ Közli: Duna-Tisza közti Nagykőrösi Hírlap 1928. okt.
28.
- 281./ PmL, PPSK vm alispánja biz. 75/1929..
- 282./ PmL NkO, Nk. polg. mest. biz. 6/1930.
- ~~228~~
- 283./ Nagykőrösi Híradó, 1929. november 24.
- 284./ PmL NkO, Nk. kgy. jkv. 1929. április 19.
- 285./ u.o.
- 286./ PmL NkO, Nk. polg.mest. eln. 553/1929.
- 287./ Dezső Kázmér a következő iparágak fejlesztését tar-
totta érdemesnek: konzervgyár, uborkasavanyító - mert
uborkatermesztéssel kb. 2500 család foglalkozik Nagy-
kőrösön - , téglagyár, bőrgyár, tollfeldolgozó üzem
valamint seprő- és kefégyár. Véleménye szerint ezek-
nek az iparágaknak van alapanyaguk a városban.
- 288./ Nagykőrösi Híradó, 1929. július 28.
- 289./ Nagykőrösi Híradó, 1929. december 10.
- 290./ PmL NkO, Nk. polg. mest. biz. 5/1930.
- 291./ PmL NkO, Nk. polg.mest. biz. 32/1931.
- 292./ PmL NkO, Nk. polg. mest. eln. 85/1930.
- 293./ PmL NkO, Nk. polg. mest. eln. 151/1930.

- 294./ A nagykőrösi gazdasági kiállítás tájékoztatója /Nagykőrös város kiadványai III./ 3-4. old.
295. Nagykőrösi Híradó, 1930. július 15.
- 296./ PmL NkO, Nk. kgy. jkv. 1930. aug. 29.
- 297./ PmL NkO, Nk. polg. mest. biz. 32/1931.
- 298./ PmL NkO, Nk. polg. mest. biz. 8/1933.
- 299./ PmL NkO, Nk. kgy. jkv. 1930. dec. 12.
- 300./ PmL NkO, Nk. polg. mest. biz. 8/1933.
- 301./ u.o.
- 302./ PmL NkO, Nk. kgy. jkv. 1931. január 9.
- 303./ PmL NkO, Nk. kgy. jkv. 1931. március 13.
- 304./ PmL NkO, Nk. polg. mest. biz. 103/1935.
- 305./ PmL NkO, Nk. polg. mest. biz. 8/1933.
- 306./ PmL NkO, Nk. polg. mest. biz. 103/1935.
- 307./ PmL NkO, Nk. kgy. jkv. 1932. ápr. 30. 216. kgy. sz.
- 308./ Nagykőrösi Híradó, 1932. február 7. Indokuk: a termelők ősszel - szorult helyzetükben - olyan nagy mennyiségben dobták piacra a baromfit, hogy a cég nem tud honnan felvásárolni....
- 309./ PmL NkO, Nk. polg. mest. 5596/ki. 1932.
- 310./ "A tél^ő óta alig csökkent a munkanélküliség Nagy^őkőrösön"
Nagykőrösi Híradó, 1932. június 26.,
- 311./ PmL NkO, Nk. kgy. jkv. 1932. aug. 27. 377. kgy. sz.
- 312./ PmL NkO, Nk. polg. mest. biz. 8/1933.
- 313./ Nagykőrösi Híradó, 1933. január 5.
- 314./ PmL NkO, Nk. polg. mest. ir. 2733/ki. 1933.

- 315./ GUNST: A mezőgazdaság.... 72. old.
- 316./ PmL NkO, Nk kgy. jkv. 1933. aug. 21.
- 317./ PmL NkO, Nk. polg. mest. biz. 131/1934.
- 318./ PmL NkO, Nk. polg. mest. biz. 20/1936.
- 319./ Nagykőrösi Hiradó, 1934. május 6.
- 320./ PmL NkO, Nk. polg. mest. biz. 20/1936.
- 321./ PmL NkO, Nk. kgy. jkv. 1935. október 12 407.kgy.sz.
- 322./ PmL NkO, Nk. polg. mest. ir. I. 815/1935.
- 323./ PmL NkO, Nk. polg. mest. biz. 20/1936.
- 324./ Nagykőrösi Hiradó, 1936. szept. 6.
- 325./ Duna-Tisza közti Nagykőrösi Hirlap, 1937. március 2.
- 326./ PmL NkO, Nk. polg. mest. biz. 10/1939.
- 327./ Duna-Tisza közti Nagykőrösi Hirlap, 1937. febr. 23.
- 328./ u. a. 1938. november 22.
- 329./ PmL NkO, Nk. polg. mest. biz. 4/1932.
- 330./ LACKÓ MIKLÓS: Nyilasok, nemzetiszociálisták 1935-1944
Kossuth ,1966. 35. old.
- 331./ Magyarország története VIII. köt. /Főszerk: RÁNKY Gy./
836. old.
- 332./ Az 1931-es választásokra vonatkozó adatokat ld: PmL
NkO, Nk. polg. mest. biz. 56/1931.
- 333./ Nagykőrösi Hiradó, 1931. augusztus 23.
- 334./ PmL NkO, Nk. polg. mest. ir. 517/1932.
- 335./ Nagykőrösi Hiradó, 1932. május 1.
- 336./ Nagykőrösi Hiradó, 1931. január 6.
- 337./ Nagykőrösi Hiradó, 1931. augusztus 2.
- 338./ Nagykőrösi Hiradó, 1931. április 10..

- 339./ PmL NkO, Nk. polg. mest. biz. 7/1934.
340./ PmL NkO, Nk. polg. mest. biz. 18/1937.
341./ LACKÓ Miklós: Nyilasok.... 35. old.
342./ u.o. 18. old.
343./ PmL NkO, Nk. polg. mest. biz. 18/1937.
344./ PmL NkO, Nk. polg. mest. ir. III. 614/1935.
345./ u.o.
346./ Nagykőrösi Hiradó, 1932. december 6.
347./ PmL NkO, Nk. polg. mest. biz. 5/1934.
348./ PmL NkO, Nk. polg. mest. biz. 7/1933.
349./ PmL NkO, Nk. polg. mest. biz. 6/1938.
350./ Nagykőrösi Hiradó, 1933. június 25.
351./ ~~ESZAKÁCS~~ SZAKÁCS Miklós: Kaszásokeresztések /Kossuth
1963/ 87. old.
352./ u.o. 92. old.
353./ PmL NkO, Nk. polg. mest. biz. 7/1934.
354./ Nagykőrösi Hiradó, 1935. október 27.
355./ PmL NkO, Nk. polg. mest. biz. 49/1934.
356./ PmL NkO, Nk. polg. mest. biz. 29/1934.
357./ Nagykőrösi Közlöny, 1934. november 11.
358./ PmL NkO, Nk. polg. mest. eln. 4/1935.
359./ PmL NkO, Nk. polg. mest. biz. 29/1934.
360./ Nagykőrösi Hiradó, 1935. április 7.
361./ PmL NkO, Nk. polg. mest. biz. 34/1935.
362./ PmL NkO, Nk. polg. mest. ir. I. 638/1935.
363./ PmL NkO, Nk. polg. mest. biz. 34/1935.
364./ SIPOS Péter: Milotay István pályaképehez /Századok,
1971. 3-4. szám/

- 365./ Nagykőrösi Híradó, 1935. június 2.
- 366./ Czákó Bálint: politikájára az ellenzékiesség volt jellemző, ő volt a képviselőtestületben "az ellenzék". Politikai állásfoglalásától függetlenül ellenzett mindent, amit a város vezetősége csinált vagy tervezett.
- 367./ PmL NkO, Nk. polg. mest. biz. 12/1936.
- 368./ PmL, PPSK vm főispánja biz. 12/1937.
- 369./ PmL NkO, Nk. polg. mest. biz. 18/1937.
- 370./ u.o.
- 371./ PmL, PPSK vm főisp. biz. 12/1937.
- 372./ PmL NkO, Nk. polg. mest. ir. I. 1825/1936.
- 373./ PmL, PPSK vm főisp. biz. 12/1937.
- 374./ PmL NkO, Nk. polg. mest. biz. 18/1937.
- 375./ Duna-Tisza közti Nagykőrösi Hírlap 1937. június 22.
- 376./ PmL NkO, Nk. polg. mest. biz. 18/1937.
- 377./ u.o.
- 378./ PmL NkO, Nk. polg. mest. biz. 12/1938.
- 379./ PmL, PPSK vm főisp. biz. 12/1937.
- 380./ Duna-Tisza közti Nagykőrösi Hírlap, 1938. június 12.
- 381./ u.a. 1938. június 21.
- 382./ PmL NkO, Nk. polg. mest. biz. 12/1938.
- 383./ u.o.
- 384./ PmL NkO, Nk. polg. mest. biz. 216./1938.
- 385./ PmL NkO, Nk. polg. mest. biz. 5/1939.
- 386./ Nagykőrösi Híradó, 1939. január 17.
- 387./ Nagykőrösi Híradó, 1939. május 2.
- 388./ PmL NkO, Nk. polg. mest. biz. 5/1939.

389./ Az 1939. évi országgyűlési választás során a nagykőrösi és a lajosmizsei választókerületek egy körzetet alkottak.